

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

Universitätsbibliothek Paderborn

Philippi Cluverii[i] Italia Antiqua

Opus post omnium curas elaboratissimum ; tabulis geographicis ære
expressis illustratum ...

Philippi Cluverii[i] Italiae Antiquae. Tomus ...

Clüver, Philipp

Lvgdvni Batavorvm, 1624

Cap. IV. De opidis cæterisque locis Prisci Latii mediterraneis.

urn:nbn:de:hbz:466:1-14124

nii, Norbani, Nomentani. Et postea: In primâ regione præterea fuere in Latio clara opida, Antemna, Camerium, Collatia, Norba, Sulmo; & cum his carnem in monte Albano soliti accipere populi, Albenses, Albani, Arulan, Aricenses, Arulan, Buberani, Bolani, Cusuentani, Coriolani, Fidenates, Foreti, Hortenses, Latinenses, Longulani. Tandem post alios complureis subjicit; Ita ex antiquo Latio LIII. populi interiere sine vestigiis. Idem Plinius lib. XIII. cap. VI: Ab infero mari vina Latinensia, Graviscana, Statoniensia. Heic sanè suspicari licebat, utrobique corrupta esse vocabula pro genuinis Lavinienses & Laviniensia; nisi isti Latinenses à Plinio inter eos ponerentur Latii populos, qui eius ætate jam interierant sine vestigiis. Verùm multa Plinius, ut jam dudum in hoc opere nobis adnotatum, opidò quàm turbatorie ac negligenter etiam in ipsâ Italiâ perscripsit. Quin & Antemna & Collatia & Norba atque Sulmo etiam tunc fuere; licet non clara opida: & duo hæc posteriora hodieque exstant; ut infra videbimus. Apud Ciceronem equidem in oratione de Haruspicum responsis idem vocabulum in vulgatis exemplaribus legitur, in his verbis: Quare ne plura de re minimè loquar dubia; adhibete animos; & mentis vestras, non solum aureis, ad haruspicum voces admovete: Quòd in agro Latinensi auditus est strepitus cum fremitu. Mitto haruspices; mitto illam veterem ab iis diis immortalibus, ut hominum fama est, Etruria datam disciplinam. nos nonne haruspices esse possumus? Exauditus in agro propinquo & suburbano est strepitus quidam reconditus & horribilis fremitus armorum. Et postea, sine orationis: Cogitate genus sonitus eius, quem Latinenses nunciarunt. En, disertè adfirmat, propinquum urbi Romæ & suburbanum fuisse hunc agrum. ergo frustra sunt, qui nobis heic nescio quod Latinium sive Latiniam opidum ultra Præneste & Labicos, quæ opida vulgò nunc vocantur Pilastrina & Gallicano, in Hernicis ostendere hodiè conantur. Prope Romam autem & in suburbanis eius agris quia nullum umquam eo nomine in tantâ rerum gestarum celebritate auctoribus memorarum fuit opidum; omnino ego censeo, Lavinienses intellexisse scripsisseque Ciceronem; & post hunc item Plinium. neque enim facile crediderim, ab opido, quod jam dudum funditus sine vestigio interierit, nobile illud vinum eius etiamdum ætate cognomentum habuisse. Quòd autem eosdem opidanos bis in eodem catalogo memoraverit; semel sub Ilionensium à Lavinio nomine; iterum sub Laviniensium vocabulo; id mirari minimè fas sit; quando is frequens illi est mos; maximè in Apuliâ, & Lucaniâ; ut infra suis locis videbimus; & hoc ipso quoque loco primùm Norbanos citat, mox iterum ipsum opidum Norbam. At quomodò adhuc Norbani opidani in Latio existere tunc, quum ipsum opidum Norba jam sine vestigio interierat? Vides ergo heic supinæ eius negligentia insignis ac manifestum experimentum.

CAP. IIII.

De opidis cæterisque locis PRISCI LATII
mediterraneis.

40

Lavino ortam esse ALBAM, cognomine LONGAM, omnes adfirmant auctores, quotquot huius originem prodiderunt. Conditor eius fertur Ascanius, Aeneæ filius, cognomento Iulus. quem alii Creüsâ in Troade, alii Laviniâ, Latini filiâ, Lavinii genitum tradunt. Apud Virgilium Aeneid. lib. I ita Iupiter Veneri de Ascanio dicit:

Regnum à sede Lavini
Transferes, & Longam multâ vi muniet Albam.

Et ipse poeta lib. V:

Hunc morem, hos cursus, atque hac certamina primus
Ascanius, Longam muris quum cingeret Albam,
Retulit, & prisços docuit celebrare Latinos.

Lib. VI Anchises Aeneæ apud inferos:

Vnde genus Longâ nostrum dominabitur Albâ.

Lib. VIII Tiberinus deus Aeneæ:

Litoreis ingens inventa sub ilicibus sus,
Trigintacapitum sætus enixa, jacebit

Alba,

Alba, sola recubans; albi circum ubera nati.

Hic locus urbis erit; requies ea certa laborum.

Ex quo ter denis urbem, redeuntibus annis,

Ascanius clari condet cognominis Albam.

Ovidius Fastor. lib. II:

Sed procal è Longâ veniebat Iulius Albâ.

Tibullus lib. II eleg. V:

Ante oculos Laurens castrum murusque Lavini est,

Albaque ab Ascanio condita Longa ducit.

10 Propertius lib. III eleg. I:

Et sterit Alba potens, alba suis omine nata.

Varro Rer. rust. lib. II cap. IIII: *Sus Aeneae Laviniis xxx porcos peperit albos. itaque, quod portendevit, factum xxx annis, ut Lavinienses condiderint opidum Albam.* Et de

Lingvâ Latinâ lib. IIII: *Opidum Lavinium à Latini filia Laviniâ adpellatum. hinc post xxx annos opidum alterum conditur: id ab sue Alba cognominatum. Hæc è navis Aeneae quum fugisset Lavinium, xxx parit porcos. ex hoc prodigio post Lavinium conditum*

annis xxx hæc urbs facta: propter colorem suis & loci naturam Alba Longa dicta. Solinus cap. VIII: *Constituta ab Ascanio Longa Alba.* Stephani epitomator: *Ἄλβα, πόλις Ἰταλίας, ἡ ἐκ τῆς οἰκιστικῆς ἑστῆς ἑστῆς ἑστῆς.* Id est: *Alba, urbs Italiae; quam ab*

20 *Lavinio profecti Latini, origine Troiani, condiderunt.* Livius lib. I: *Ascanius, abundante Laviniis multitudine, florentem jam, ut tum res erant, atque opulentam urbem patri, seu novercae reliquit. novam ipse aliam sub Albano monte condidit: quæ ab situ porrecta in dorso urbis Longa Alba adpellata.* Inter Lavinium & Albam Longam, coloniam

deductam, xxx ferme interfuere anni. Aurelius Victor, in libro de Origine gentis Romanæ: *Ascanius, completis in Lavinio xxx annis, recordatus nova urbis condenda*

tempus advenisse ex numero porcorum, quos peperat sus alba, circumspectis diligenter finitimis regionibus, speculatus montem editum, qui nunc ab eâ urbe, quæ in eo condita est,

Albanus nuncupatur, civitatem communiit: eamque ex forma, quod ita in longum porrecta est, Longam; ex colore suis Albam cognominavit. Sic Statius quoque & Juvenalis

30 *in monte eam ponunt.* Statius Silvar. lib. III carm. III: *quod est epicedion in patrem:*

— Vix hæc in munera solvo

Primum animum, tacitisque situm depellere curis,

Nunc etiam labente manu, nunc lumine sicco,

Ordior adελφῶν tumulto, quo molle quiescis,

Iugera nostra tenens. ubi, post Aeneia fata

Solatus, Latii ingessit montibus Albam

Ascanius: Phrygio dum pinguis sanguine campos

Odit, aut infausum regnum dotale noverca.

Juvenalis Satyrâ XII; de Catulli navigatione:

— Tum gratus Iulo,

Atque novercali sedes prelatâ Lavino,

Conspicitur sublimis apex; cui candida nomen

Scrofa dedit; letis Phrygiibus mirabile sumen;

Et nunquam visis triginta clara mamillis.

Tandem intra positas inclusa per æquora moleis,

Tyrrenamque Pharon.

Id opidum esse, quod XII millia passuum à Româ in ipsâ viâ Appiâ vulgò dicitur

Albano, non nostri modò ævi homines, sed jam inde cccc circiter annis post natum

50 *Iesum Eutropius, tum Servius, & alii existimarunt.* Hinc Eutropius lib. I, de Tullo Hostilio, tertio Romanorum rege loquens: *Albanos vicit: qui ab urbe Româ XII milliario sunt.* De Servio nobis dictum superiori capite, in expositione opidi

Laurenti. Hodie ipsi *Albani* opidi incolæ adeo certò persuasum habent, opidum suum esse

veterissimam illam Albam Longam, uti etiam super portam, quæ Romam versùs emittit,

lapidem imponi curaverint, cui sus illa cum xxx porcellis incisa. Verùm & prisci illi mortales & nostri huius sæculi homines præcipuum opinionis

sus argumentum ex his Livii sumpsisse videntur verbis; urbem sub Albano monte condidit. At unus hoc tradit Livius. reliqui omnes in monte conditam adfirmant.

Suprà scriptis adde infuper & Strabonem ; qui lib. v , Αἰνείης ἦ , inquit , πλεονήσασθαι τὴν Ἀσκαϊόν Φασιν Ἀλβανὴν κτίσασθαι ἐν τῷ Ἀλβανῷ ὄρει , διέχοντα τὴν Ῥώμης πόσιν ὅσον καὶ ἡ Ἀρδέα . Id est : Aeneâ defuncto , Ascanium aiunt Albam condidisse in Albano monte ; qui tanto à Româ , quanto Ardea , distat intervallo . Hoc satis rectè convenit . nam Albani montis summus apex seu vertex ad xx ferè millia distat . totidemque sunt millia ad Ardeam . Nec tamen in ipso vertice fuisse Albam Longam , luculentissimus testis est Dionysius Halicarnassensis lib. i his verbis : Τριαντασὺν δὲ ὑπερον ἐπὶ τῷ τῶν κλισίων τῶν Λακωνίων πόλιν ἐπίσταν οἰκίσθη , καὶ τὸ γινόμενον Δινεία ἠσθασαν , Ἀσκαϊὸν δὲ Αἰνείης ἢ μετὰ τὸν τὸν Ἰκκα Λακωνίων καὶ τῶν ἄλλων Λακωνίων , ὅσοις ἐν Βαλαμῶν ἀμύμον οἰκῶν , εἰς τὴν νεοκίαν , ὄνομα τῆ πόλεως ἠέμερον Ἰκκα . ἀφῆλυστο δὲ ἐνεκα διορίσθαι πρὸς ἐπίσταν πόλιν ὀρεινὸν ὄρειον ὄρειον , ἢ Ἰκκα ἠσθασαν . ἐστὶ ἡ ὡςπερ συνηθῆται ἡδὴ τὸνομα ἐξ ἀμύμον Ἀλβα λόγῳ . Νυνὲ μὲν οὐκ ἐρημὸς ἐστίν . Ὁπίσταν Ὀπίλις Τύλλος , Ῥωμαίων βασιλέως , καταστῆν δόξασαν πρὸς τὴν ὀρεινὴν περὶ τῆς ἀρχῆς , ἀνεστῆν . τὸ ἦν αὐτῆ παλιόμορον καλεῖσθαι , κατελθεῖν τὴν μητροπόλιν πόλιν Ἰκκα ἐξ Ἰκκα Ῥώμης . Ἀλλὰ τῶν περὶ ἡδὴ ἐν τοῖς ἰκκαίων χρόνοις ἐξήρησε . Ἰκκα ἢ ἀκίαντα ; πρὸς ὄρει καὶ λίμνη καλεσθῆσάσθη , τὸ μέσον ἀπέχου ἀμύμον . καὶ ἐν ὡςπερ τείχη τὴ πόλεως Ἰκκα , δυάκλωρον αὐτὴν πεινῶν . τὸ π γὰρ ὄρει ἐν τοῖς πένυ ὄχυρον π καὶ ὑψηλὸν ἐστίν , ἢ π λίμνη βαθεῖα καὶ μεγάλη . καὶ αὐτὴν διὰ κλεισάσθαι ἀνομομόρων Ἰκκα ἐξ ἡ τὸ πείδιον , Ἰκκα ὀρεινῶν , ὅπου βαλάσθαι , τὴ ἀνθρώπων τὸ ὕδωρ . Hoc est : Trigesimo anno post conditum Lavinium , aliam urbem , ex oraculo Aenea reddito , Ascanius , filius eius , condidit . translatisque Lavinien-sibus & aliis Latinis , quibus commodius habitare placebat , in recens conditam urbem , Al-ba ei nomen imposuit . additumque est cognomen ex situs formâ ; ut discerneretur ab alterâ eiusdem nominis : ac veluti composito vocabulo ALBA LONGA nominatur . Nunc ea deserta jacet . quidpe regnante Roma Tullo Hostilio , quoniam videbatur cum suâ coloniâ de principatu contendere , solo aequata est à Romanis . civitatis eius urbs Roma , destructâ ma-trice , intra sua mania recepit . Verùm hac evenerunt postea . olim , quum edificaretur , apud montem & lacum exstructa est ; ita , uti medium inter utrumque obtineret spacium . ac ve-luti muri uterque urbem tuebantur , ne facile caperetur . nam & mons admodùm altus ac naturâ munitus est ; & lacus profundus ac magnus : ex quo , reductis claustris , in subjectos campos aqua dispensatur , quantum eius volunt incolae . Ergo huius urbis situs jam mini-mè ignorari potest ; quando & mons hodièque exstat , & item lacus ; vulgò ille Monte Albano , hic Lago d' Albano dicti . Mediam ait fuisse urbem inter montem & lacum : idque tam arcto spacio , uti hinc lacus inde mons vice murorum essent . hoc sanè nullo pacto de hodierno opido Albano , in viâ Appiâ mille passus ab Ariciâ dislito , intelligi potest ; ut quod duo millia passuum ab lacu & locis inter hunc & montem sitis abest . Fuit igitur Alba Longa ad orientalem lacus ripam , supra prædictum opidum Albanum , in iis tumulis , qui medii inter montem & lacum interce-dunt ; ut clariùs etiam infra ex Ciceronis oratione pro Annio Milone patebit . Ab his tumulis , sive ab hoc dorso , quum longè altiùs ascendat Albani montis jugum : haud perinde malè dixit Livius , urbem sub Albano monte fuisse conditam . nec minus rectè tamen alii auctores , in monte ; quia dictum dorsum unâ cum lacu infima pars est montis ; cuius imâ radices infra lacum usque & opida Marinum , Castellum Gandolfi , & Albanum descendunt . Atque in hunc Albâ situm jam rectè quadrat , quod Dionysius eodem lib. i tradit his verbis : τὸ πείδιον δὲ τῆ πόλεως περὶ τῶν ἰκκαίων ἠέμερον Ἰκκα ἠσθασαν καὶ καρπὸς ἐξενεργεῖν παντοδαπὸς καὶ ὑδὲν ἐνδύεσθαι τὴν ἄλλης Ἰταλίας , μάλιστα δὲ τὸ καλεῖσθαι Ἀλβανὸν οἶνον , ἡδυνὴ καλὸν , ἐξω δὲ φαλέρης λεγομένη , τὸ γινόμενον ἀπὸ τῶν διὰ Φορῶσθαι . Id est : Subjecti autem urbi sunt campi amœnitate admirandi , omnis generis frugum fertilissimi , nec cedentes ulli agro Italiae ; præcipue bonitate vini suavissimi , quod Albanum vocant ; præcellens omnibus reliquis , si Falernum excipias . De excidio ur-bis ita iterum tradit Dionysius lib. iii , in rebus Tulli Hostilii : ὁ ἦ τὸν καλεῖσθαι Μάρκον Ὀρέπρον , τὸ καλεῖσθαι Ἰκκα ἐν τῷ περὶ τῶν ἰκκαίων , καὶ δὲ αὐτὸ τὸ ἰκκαίων καὶ τὸ περὶ τῶν ἰκκαίων ἀκίαντα , ἐκείσθαι τῶν τῶν Ἀλβανῶν πόλιν ἀρχῆν . παρελθόντα δὲ ἐν τῷ τείχεσιν ὡς Φίλον ὄντα Ἰκκα χεῖρας λάβησθαι ἐνδον , κατελθεῖν τὴν πόλιν ἀρχῆν Ἰκκαίων , μηδενὸς μὴ πῖναι καὶ κατεσθῆσθαι Φιδόμορον , ἐξω τῶν ἰκκαίων . Id est : Tullus igitur adicitum M. Horarium , qui unus è trigeminis supererat , cum equitatu , peditumque lectissimis , mittit Albam ; iussim , quum primum ut amicus receptus esset intra mania , civibus in potestatem reductis , urbem funditus evertere ; nec ulli vel privato vel publico adificio parcere ; sanis exceptis . Et paullo post . ἡ μὲν δὲ τὴν Ἀλβανῶν πόλιν , ἐν τῶν ἰκκαίων Ἀσκαϊὸν , ὁ δὲ Δινείης ἢ Ἀρχῆσθαι , καὶ Κρείσθαι ;

10
20
30
40

- Κρεΐσας, ἢ Πελαγίαν Ἰουλιανὸν, ἢ Ἀλμεινίαν μὲν τὸν οἰκισμὸν πενταετία τριῶν Ἰππὶ πῆς δέκα δέοντα, ἐν οἷς πάλιν ἔχον Ἰππιδόρην εἰς Δουδαίου π καὶ πάλιν καὶ πάλιν ἀπασιν Ὀδοιμονίαν, ἢ πῆς τριῶντα Λαλίων Δοτικισίας πόλις, καὶ πῆς τὸν χρόνον ἠρησιμὴν ἔειπεν, ἵππο δὲ ἰσχυρῆς Δοτικισίας καὶ τριῶντα εἶπον, ἔρημ. ὁ εἰς τὸνδε χρόνον Ἀλμεινίαν. Id est: Sic Alba, quam olim Ascanius, ex Aenea, Anchisa filio, & Creusa, Priami filia, prognatus, condiderat, quum per 13 post edificationem annos, XIII demptis, stetisset, coque temporis spacio populi frequentia opibusque & cetera felicitate multum aucta esset, triginta opidorum Latinorum mater, & gentis toto eo tempore princeps, à novissima sua colonia solo aequata, hodie quoque deserta manet. Et Livius dicto lib. 1: Egressis urbem Albanis, Romanus passim publica privataque teeta
- 10 adaequat solo. unaque hora quadringentorum annorum opus, quibus Alba steterat, excidio ac ruinis dedit. templis tamen decum (ita enim edictum ab rege fuerat) temperatum est. Et lib. xxvi Vibius Virius, senator Campanus, ita in senatu suo loquitur de Romanis: Albam, unde ipsi oriundi erant, à fundamentis prouerunt, ne stirpis, ne memoria originum suarum existeret. Strabo lib. v: Ἀλβανὸν δὲ κατὰρχαὶ ἀπὸ ὠμονόου τοῖς Ῥωμαίοις, ὀμόγλωσσοί π ὄντες καὶ Λατῖνοι. Βασιλευσάμενοι δὲ ἐκάστοις χωρῆς ἐτυγχάνον. ἔθεν δὲ ἠπὸν Ἰππιδόρην π ἴσσω πρὸς ἀλλήλους, καὶ ἰερα κινὰ τὰ ἐν Ἀλβα, καὶ ἄλλα δικαία πολιτικά. ὕστερον δὲ πλέμης συστῶντο, ἢ ἔρημ. Ἀλβα καλεσάμενη, πάλιν ἔρημ. οἱ δὲ Ἀλβανοὶ πλείη Ῥωμαίων ἐκαρτήσαν. Id est: Albanis equidem ab initio cum Romanis conueniebat; ut qui eadem uterentur lingua, essentque Latini. itaque etsi suum utraque civitas seorsim haberet regem; tamen
- 20 & mutua iungebant connubia, & Alba communibus utebantur sacris; aliaque jura civilia habebant communia. Postea verò bello coorto, Alba diruta est, excepto templo; & Albani civibus Romanis adscripti sunt. Atque ita omnis Albanæ urbis memoria tandem interit; ita, uti etiam Plinius lib. III cap. v inter ea Latii opida eam connumeret, quæ eius ætate interierant sine vestigiis. VESTÆ templum fuisse relictum, infra è Iuvenali intelligemus. Originem eius atque conditores quod attinet; quemadmodum omnem de Aenea eiusque posteris historiam fabulosam ac fictitiam esse jam dudum superioribus capitibus à nobis demonstratum est; sic longè antiquiorem hanc urbem fecit Pompeius Trogus: cuius brevior Iustinus lib. XLII ita narrat de Iasone; qui paullo ante bellum Trojanum omnem Europam oberrasse fertur: Primus humanorum post Herculem & Liberum, qui reges Orientis fuisse traduntur, eam cæli plagam domuisse dicitur. Populis quibusdam Frudium & Amphistratum, aurigas Castoris & Pollucis, duces assignavit. cum Albanis fœdus percussit. qui Herculem ex Italia ab Albano monte, quum, Geryone exstincto, armenta eius per Italiam duceret, sequuti dicuntur: quique, memores Italicae originis, exercitum Cn. Pompeii bello Mithridatico fratres salutavere. Grammaticum certe hoc magis sapit nugamentum, quàm incorruptam rei gestæ memoriam. Quis umquàm alius barbaram apud Caspium mare gentem Albanorum à Latinâ stirpe deduxit? quis, non dicam omnia, sed quædam in sermone eius vocabula Latina observavit? Verùm nugis his putidis missum factis, veriores certioresque Albæ Longæ conditores è Dionysii historiis dispicere mihi videor.
- 40 Is initio libri II ita scribit: οἱ κατὰρχοὶ τῶν τῶν Ῥωμαίων πόλιν πρῶτοι τῆ μνημονοσομένην βαρβαροὶ ἴνες ἦσαν αὐτοχθόνες, Σικελοὶ λεγόμενοι. τῆς τε καβαλόνες οἱ Ἀβοργῖνες, αὐτοκατάρχον τὸ πῆν, οἰώτερον οἷες Δοτικῖνοι. Ἀβοργῖνων δὲ καλεχόντων τὰ χωρία, πρῶτοι μὲν αὐτοῖς γίνοντο σιωσῖνοι Πελασγοί, πλαιήται ἐκ τῆς τε καλεχόμενης Λιμονίας, νῦν δὲ Θεσσαλίας, ἐν τῷ χρόνῳ ἰνὰ ἄκρῳ. μὲν δὲ ὄντων Πελασγῶν Ἀρεάδες, ἐκ Παλααίας πόλεως ἐξεληθῖνες, Εὐαυδρον ἠρημόνα πηγαίμῳ τῷ Δοτικῖνας, πόλις ἐν τῷ ἐπὶ Λοφῶν, Παλααίον ὀνομασμένης τὸ χωρίον, Ἰππιδόρην δὲ ἐν Ἀρεαδία πῆρ δὲ. χρόνῳ δὲ ἔτε πολλοῖς ὕστερον, Ἡρακλῆος κατὰρχῆντο εἰς Ἰταλίας, ὅτι πῆν ἑρῶν ἐξ Ἐρυθρίας οἰκαδὲ ἀπήγαγε, μῦθῳ δὲ ἱστορῶν δέσσει ἐν αὐτῇ διωάμεως Ἐλλενική, πησιόν ἰδρυται ἔ Παλααίης. Ἐπὶ δὲ τῶν πόλεως Ἡλιδῶν ἐξαναστασῖτες, Διαιποροθημῖνες αὐτοῖς τῷ πῆρ δὲ ἔρημ. Ἡρακλῆος. Γενεὰ δὲ ἑκαταεκάτη μετὰ τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον Ἀλβανοὶ σιωσῖνας ἐν ἀμφὶ τὰ χωρία πῆντο, ταχὺ σικελόνες καὶ Ἰππιδόρην, πῆς δὲ ἑρῶν ἐξ Ἐρυθρίας τε καὶ ποικίμων, καὶ τῶν ἀλλῶν κατὰρχῶν βοτήρων. Γέν. δὲ τὸ Ἀλβανὸν μιν πῆν ἐν τῷ Ἀρεαδῶν καὶ Πελασγῶν, ἐτῶν ἐξ Ἡλιδῶν ἐληθῖνων Ἐπῶν, τελεσπέμων δὲ τῷ Ἰππιδόρην ἀλῶσιν ἀφῖσῖνων εἰς Ἰταλίαν Τρωϊκῶν, ὅς ἐν Αἰνείας ὁ Ἀργῖος καὶ Ἀφροδίτης. Οἰονμα δὲ κινῶν οἱ σιωσῖνες οὗτοι Λατῖνοι ἐκαρτήσαν, ἐπὶ ἀπὸς διωάμεως δέσσει τῷ τῶν Λατῖνων, πῆς καὶ ἔρημ. ὀνομασῖνας ἀφῖσῖνες. Ἐπὶ δὲ τῷ ἰδὲ οὐ. ἢ πόλις ἱστορῶν τῶν τῶν ἔρημ. Id est: Urbem Romam primi post hominum memoriam barbari quidam indigenæ tenuerunt, Siculi dicti. his pulsis, Aborigines eum locum occupavere, Oenotrorum posteri. Aboriginibus cum

cum tenentibus, primi cum eis sedes conjunxerunt Pelasgi, gens vaga, ex eâ, quæ tunc Hæmonia, nunc verò Thessaliâ dicitur, profecta; in qua aliquamdiu subsederant. post Pelasgos Arcades, profecti ab opido Palantio, domicilium fixerunt ad unum è septem collibus; quem ab Arcadiâ patriâ Palantium vocaverunt. haud multo post, adpulso in Italiam Hercule, quando exercitum ex Erythæa domum reducebat; relicta copiârum Græcarum pars quadam prope Palantium substiit. horum bona pars Epæi fuerunt; profecti ab Elide post devastatam ab Hercule patriam. Decima sextâ verò etate post bellum Troianum Albani utrumque locum mœnibus & fossâ complexi, habitare cœperunt, ubi ad id temporis bubulcorum, opilionum, caterorumque pastorum stabula fuerant. Caterò Albanorum genus erat mixtum ex Arcadibus & Pelasgis Epæisque Elidensibus, ac postremò Troianis, cum Aeneâ, Anchisæ & Veneris filio, in Italiam profectis. horum omnium commune nomen fuit Latini; deductum à Latino, eius regionis principe; oblitteratis singularum gentium præfiscis appellationibus. Ab his igitur gentibus urbs munita est. En, quid hoc est? Romæ, ait, confedit, expullis inde Siculis, Aborigines, Pelasgos, Arcades, Epæos. mox verò dicit, Albanorum genus mixtum fuisse ex iisdem Pelasgis, Arcadibus, atque Epæis. Quòd si voluit, Albanos, ex Aboriginibus & Troianis compositos, unâ cum hisce gentibus Romam urbem condidisse; cur non dixit, γένος δὲ τὸ Ἀλβανὸν μίκτον ἐκ τῶν προεφημερίων Ἑλλήνων ἔθνων. id est; Genus Albanorum mixtum erat ex prædictis gentibus Græcis? Quin, postquam Romæ cum his commixti fuerunt isti Albani, Troianorum posterii, jam non amplius Albani, sed Romani dicebantur. Sanè ego suspicor, legisse Dionysium apud aliquem antiquissimorum scriptorum, & ipsos Albanos in Albâ suâ Longâ oriundos esse à Græcis Pelasgis, seu Arcadibus; qui in Italiâ cum Aboriginibus conjuncti, uno nomine Latini dicebantur; pulsisque Siculis, omne hoc Latium occupaverant, duce Euandro: ut suprâ cap. I ac II huius libri III demonstratum est. Quòd si igitur non primis huius regionis cultoribus Siculis, saltem ab novis istis Latinis condita fuit Alba. Opidanos inde dictos fuisse ALBANOS, quum ad discrimen horum incolæ alterius Albæ in Maris dicerentur *Albenses*, suprâ lib. II cap. XV monui.

LACVS ALBANVS.

Cæterum Albâ dirutâ, nihil ferè hoc Latii tractu celebrius fuit MONTE atque LACV ALBANO. De lacu mirum prodigium traditur. Valer. Maximus lib. I cap. VI: Quum bello acri & diutino Veientes à Romanis intra mœnia compulsi, capi non possent; eaque mora non minus obsidentibus, quàm obsessis, intolerabilis videretur; exoptata victoria iter miro prodigio dii immortales patefecerunt. subito enim Albanus lacus, neque caelestibus imbribus auctus, neque inundatione ullius amnis adjunctus, solitum stagni modum excessit. cuius rei explorande gratiâ legati ad Delphicum oraculum missi, retulerunt, præcipi sortibus, ut aquam lacus eius emissam per agros diffunderent. sic enim Veios in potestatem populi Romani venturos. quod priusquam legati renunciarent; haruspex Veientium à milite nostro (quia domestici interpretes decrant) raptus, & in castra perlatus, futurum dixerat. Plutarchus in Camillo: Ἐκ τῆς τῆς περὶ τὴν Ἀλβανίδα λίμνης πύθου ἀκμάζοντι τῷ πολέμῳ συνειχθέν, ἄδενός ἤτιον τῶν ἀπίστων πυθόμεναι θυματάων, αἰτίας κωνὴς ἀπορίας, καὶ λόγῳ φυσικῷ ἐχόντων δεχθέν, ἐφόβησεν. ἡ μὲν γὰρ ὄρεα μετοπωρενή, καὶ τὸ ἦρον ἔληρον, οὐτε ὑπεμβρον, ἕτε πρὸς μασί νοτίοις χαλεπὸν Ἰπιδήλων θρόνον. πολλὰ δὲ λίμνας καὶ πλάμεις ἐμακάρι παντοδαπὰ τῆ Ἰπιδίαις ἐχέουσ, πρὸ μὲν ἐξέλιπε κομιδῆ, πρὸ δὲ αὐτῆς γλίχτρας καὶ μόλις. οἱ δὲ πρὶντες ὡς περ αἰὶ κείλοι καὶ ταιπνοὶ Δία ἦρως ἐρρησασα. τὸ δὲ τῆ Ἀλβανίδου λίμνης, δεχθέν ἐχόν ἐν αὐτῷ καὶ τελευτῶν, ὄρεον δὲ γέοις ἀειεχόμενον, ἀπὸ ἄδενός αἰτίας πολλῶν ἐπὶ θεῶν, ἀνζόμενον Ἰπιδήλων διαγωγῶν, ἔπερσις τῆς ὑπορείαις, καὶ τῶν αὐτῶν λόφων ὀμαλῶς ἐπιφανῶν, αὐτὸ αἰλῆ ἐκλυδωνῶν ἐξαιετάρηρον. ἰπεὶ δὲ τῆ διαίρησιν ἀπὸ τῆς κάτω χώρης οἶον ἰσθμοῦ τῆς λίμνης ὑπεκρηθῆναι ὑπὸ τῆς πλῆθους καὶ βαρῆς, μέγα ρεῦμα καθέβαινε Δία τῶν δευτέρων καὶ φύλοισι μόνον ἵπτι τῶν θάλασσαν, ἔ μόνον αὐτοῖς παρῆχε ῥωμῆοις ἐκπαλῆξιν, ἀλλὰ καὶ πᾶσιν ἐδόκει πῆς τῆς Ἰπιδίαις κατοικῆσαι μηδενὸς μικρῶ σημεῖον εἶναι. * — * — Λόγια περὶ Φανῶν δὸς ῥήσασα τῆ αὐτῆς παρῆσιν, ὡς οὐκ ἔσσης ἀλωσίμια πρὸς τὸν ἦ τῆ Ἀλβανίδα λίμνης ἐκχυθεῖσαν, ἔ Φερομένην εἰς ὄδους ἐπῆρας, ὡς αἰσῆς ὀπίσω καὶ ἀειαπῶσαντες οἱ πλεῖμοι, κωλύσασσι μίγνυσθαι τῆ θάλασσαν. * — Καὶ τὸ τῆ Ἀλβανίδος ὑδρὸν ἐκείλθον, ἐροζοντῆς ὡς ἀνυσῶν ἐστὶ τῆ θάλασσης ἀνοθεν εἰς τὸ δεχθεῖν ἦρον, ἢ τῆ μὲν διωαμῶν, ὀρί γμασι καὶ τῆ Φροισι τῆ γῆν εἰς τὸ πρὸ ἰον κατὰ ἀλίσκην. Id est: Inde res lacni Albano accidit, medio belli ardore, cum quovis rarissimo miraculo conferenda. quæ, quia vulgari causâ, & ratione ex rerum naturâ ductâ carebat, pavorem incussit. Aestus erat extrema & præceps; nec caelestibus aucta aquis, nec ventis admodum turbulenta austrinis.

austrinis. lacus autem & amnes riuoque ac fontes, quos habet Italia frequentis, partim jam planè exaruerant, partim exigua & tenuem trahebant undam: sursumque per aestem, ut semper fit, humili ac depresso alveo ferebantur; quum lacus Albanus, qui neque aliunde ducit originem, neque alio sese effundit, fertilibus cinctus collibus, nullà ex causà, nisi si qua diuina, inflatus, manifestò intumuit; ita, uti pertingeret ad dorsa montium, & summos undiquaque equaret tumulos; sine aestu tamen ac commotiori aliquo fluctu. Id pastoribus primùm erat ac bubulcis miraculo. ubi verò dorsi repagulo, quo veluti isthmo seu aggere à subjectis campis arcetur, refracto, per sata atque plantas, magno cum impetu in mare defluxit; tum non Romanis tantum terrorem incussit; verùm etiam omnibus Italiam incolentibus visus est magni quid portendere. Narrat hinc de Etrusco vate. Ille sortis patriæ suæ occultas aperit: Non ante expugnari eam posse, quàm lacum Albanum effusum hostes retro ab cursu suo derivarent, atque ab mari diuerterent. Mox: Iusserunt, uti Albanus lacus aquam, quoad eius fieri posset, à mari in pristinum alveum reducerent. quod si id minùs possent; rivis fossisque per agros diductam exstinguerent. Livius lib. v: In unum prodigium omnium curæ versa sunt: quòd lacus in Albano nemore, sine ullis cælestibus aquis, causâve qua aliâ, quæ rem miraculo eximeret, in altitudinem insolitum crevit. Quisnam eo dii portenderent prodigio, missi sciscitatum oratores ad Delphicum oraculum. sed propior interpretis fati oblatu, senior quidam Veiens: qui inter cavillanteis in stationibus ac custodiis milites Romanos Etruscosque vaticinantis in modum cecinit; Priusquàm ex lacu Albano aqua emissa foret, numquàm potiturum Veis Romanum. Paulo post: Sic libris fatalibus, sic disciplinâ Etruscâ traditum esse; ut, quando aqua Albana abundasset, tum si cum Romanus rivi emisset; victoriam de Veientibus dari. antequàm id fiat; deos mænia Veientium deserturos non esse. Postea: lamque Romani, desperatâ ope humanâ, fata & deos spectabant; quum legati ab Delphis venerunt, sortem oraculi adferentes, congruentem responso capiti vatis: Romanæ, aquam Albanam cave lacu contineri; cave, in mare manare suo flumine, sinas. emissam per agros rigabis, dissipatamque rivis exstingves. Mox: iam ludi Latinaque instaurata erant: jam ex lacu Albano aqua emissa in agros: Veiosque facta adpetebant. Intelligit heic flumen Livius, quod aqua è lacu perrupto dorso, quo ab occidente ceu adgere quoddam includitur, effusa fecerat, aliàs enim τὸ τὸ λιμνῆς ὕδωρ, ut inquit Plutarchus, δεξιῶν ἐξ ἑνὲς ἐαυτοῦ καὶ τελευτῶν, ὅρεσι περιεχομένων, id est, aqua lacus nec originem aliunde, nisi ex se, ducit, nec alio effunditur; montibus undiquaque inclusa. Cicero eandem rem sic narrat Divinationum lib. i: Quid, quod in Annalibus habemus? Veienti bello quum lacus Albanus præter modum crevisset, Veientem quemdam ad nos hominem nobilem profugisse; eumque dixisse; ex fati, quæ Veientes scripta haberent, Veios capi non posse, dum lacus is redundaret: & si lacus emissus, lapsu & cursu suo ad mare profuisset, perniciosam populo Romano; sin autem ita esset eductus, ut ad mare pervenire non posset, tum salutare nostris fore. ex quo illa admirabilis à maioribus Albane aque facta deductio est. Eam intelligit deductionem, de qua Dionysius supra scripto lib. i ita tradit: Ἡ δὲ λιμνὴ βαθεῖά ἐστι καὶ μεγάλη, καὶ ἀπὸ τοῦ Δία καὶ Ἰστιάδων ἀνοικοδομητῶν ἀποδεχεται τὸ πῆλον, ταμισομένην, ὅπου βαθεῖον τῶν ἀστράτων τὸ ὕδωρ. Hoc est: Lacus profundus est atque magnus: ex quo, reductis claustris, in subjectos campos aqua promittitur, quantum eius volunt incolæ. Vnde Cicero de eadem re iterum Divination. lib. ii: Nam illa prædicta Veientum, si lacus Albanus redundasset, isque in mare fluxisset, Romam perituram; si repressus esset, Veios: [defunt nonnulla] ita aqua Albana deducta ad utilitatem agri suburbani; non ad arcem urbemque retinendam. Huius derivationis five claustrum seu montis incisuræ tenuè quoddam vestigium in margine lacus, quæ occasum Solis prospicit, observasse mihi videor.

Ab altero igitur latere sublimis ille lacui imminet Mons Albanus, è mediis campis in altum cacumen evectus. quem poëtæ (credo, metri causâ) modò tumulum, modò collem vocant; licet mons sit satis magnus atque excelsus Virg. Aeneid. lib. xii:

At Iuno ex summo, qui nunc Albanus habetur;
(Tunc neque nomen erat, neque honos, aut gloria monti)
Prospiciens tumulo, campum spectabat.

Martialis lib. ii epigram. lxi lxi:

Tullii iugera paucæ Martialis
Longæ Ianiculi iugo recumbunt.
Hinc septem dominos videre montes.

Et totam licet assmare Romam,
Albanos quoque Tulliosque colleis.

Lib. v epigt. 1:

Hoc tibi, Palladia seu collibus uteris Alba,
Casar, & hinc Triviam prospicis, inde Thetin,
Mittimus.

Stattius Silvar. lib. III carm. 1:

— Dardanie quamvis sub collibus Alba
Rus proprium, magnique ducis mihi munere currens
Vnda, domi curas mulcere astusque levare
Sufficerent.

10

Lib. v, carm. 11:

Sed quis ab excelsis Troiana collibus Alba
Vnde sua juxta prospicit mania Roma
Proximus ille deus, fama velocior intrat
Nuncius?

Sed & Columella lib. III cap. 11 Albanus vocatur mons. Livio lib. VII dicitur Jugum
Alba Longa, ut infra videbimus. Martiali lib. XIII epigram. CVIII ab Iulo Ascanio,
Alba Longa conditore, Iuleus vocatur mons, in hoc disticho, quo vinum Albanum
innuit: Hoc de Casareis mitis vindemia cellis

20

Misit, Iuleo qua sibi monte placet.

FERIAE LATI-
TINAE in Al-
bano monte.

Sed montem hunc, post Albam dirutam, nobilitarunt maximè FERIAE LATI-
NAE, quae ab totius Latii populis in eo celebrari solebant. Stephani epitomator:
Ἀλβα, πόλις Ἰταλίας. * Δέξῃ δὲ Ἀλβανὸς ἐν Ἰταλίᾳ τὸ πρῶτον, ἐν ᾧ ἱεροποιῖαι ἐγένοντο. Id
est: Alba, opidum Italiae. Mox: Dicitur & Albanus in Italia locus, in quo sacrificia fie-
bant. Omnino scriptum fuisse censeo, Δέξῃ δὲ Ἀλβανὸς ἐν Ἰταλίᾳ ὄρη. id est; Di-
citur & Albanus in Italia mons. Varro de Lingua Latina lib. v: Latine feriae dies con-
ceptivus dictus à Latinis populis; quibus ex Albano monte ex sacris carnem petere fuit jus
cum Romanis: à quibus Latinis Latina dicta. Plinius lib. III cap. v; ubi populos Latii
recenset: Et cum his carnem in monte Albano soliti accipere populi. Servius ad Virgillii
Aeneid. lib. 1: Viscera non tantum intestina dicimus; sed quidquid subcorio est, ut in
Albano Latinis visceratio dabatur; id est, caro. Livius lib. XXXII: Feriae Latinae pontificum
decreto instauratae sunt; quod legati ab Ardea questi in senatu erant, sibi in monte Albano
Latinis carnem, ut adsolet, datam non esse. Martialis lib. XII epigram, XLVIII:

30

Non Albana mihi sit commessatio tanti;
Nec Capitolina pontificumque dapes.

Strabo lib. v: Τὸν Ἀσκωνίων Φασι Ἀλβανὴν κλίσαι ἐν τῷ Ἀλβανῷ ὄρει, ἐν ταύτῃ ῥωμαῖοι σὺν τοῖς
λατίνοις δι' ἡρώων, ἀπασῶν ἢ σωαρχῶν ἀθροισθέντων. Id est: Ascanium ferunt Albam condi-
disse in Albano monte: ubi totius imperii concilio coacto Romani cum Latinis Iovi sacrificant.

Cicero ad Atticum lib. I epist. II: Aviam tuam scito desiderio tui mortuam esse: & si-
mul, quod veritas sit, ne Latina in officio non manerent, & in montem Albanum hostias non
adducerent. Florus lib. III cap. XVIII: quod est de bello sociali: Primum fuit belli in
Albano monte consilium; ut festo die Latinorum I. Caesar & Marcus Philippi consules
inter sacra & aras immolarentur. Dionysius lib. III, de Tarquinio Superbo, ultimo
Romanorum rege, narrans: τυχῶν δὲ τῆς λατίνων ἡγεμονίας ὁ Ταρκύνιος, ἐπεισθεὶς αὐτῶν
πρὸς τὰς Ἑρυνίκων πόλεις, καὶ πρὸς τὰς Οὐολέσκων, περικαλεσθεὶς καὶ κείνας εἰς Φιλίαν πρὸς συμμάχου-
σαν τῇ Οὐολέσκων ἔθνεος δύο πόλεις ἐδείξαντο μόναι τὰς ἀποκλήσεις, Ἐχρησάτοισι τὸ Ἀλβανῶν. Ἐρ-
νικεὶ δὲ ἀπάντες ἐψηφίσαντο πρὸς τὴν συμμάχουσαν. Τῶν δὲ ἰσχυρῶν εἰς ἀπάντων τὸν χρόνον τὰ συγκείμενα τῶν
πόλεων ἑρυνίκων ὁ Ταρκύνιος λαμβάνων, ἠρόν ἐγνω κοινὴν δοσιδέξαι Ῥωμαίων τε & λατίνων καὶ Ἑρ-
νικῶν καὶ Οὐολέσκων, τῶν ἰσχυρῶν εἰς τὴν συμμάχουσαν, ἵνα σωερχόμενοι καθ' ἑαυτῶν ἐν αὐτῇ
δοσιδέξαι τὸ πρῶτον, πανηγυρίζουσι καὶ σωεπῶν, & κοινῶν ἱερῶν μετὰ λαμβάνουσιν. Ἀρξαμένη δὲ πρῶ-
των τὸ πρῶτον δεξαιόμενοι, τὸ πρῶτον ἀπέδειξεν, ἔνθα πηγήσιν τῶν σωιδῶν, ἐν μέσῳ μελίαις τῶν ἱερῶν
κειμένων, ὄρη ὑψηλόν, ὃ τὸ Ἀλβανῶν ἐστὶν ὄρη τῆς πόλεως, ἐν ᾧ πανηγυρῶν πρὸς ἀπὸ πάντων ἀρχαῶν
& ἑκαστῶν ἐθνῶν ἐπὶ τὰς πόλεις ἐνομοθέτησε, ἴσους τὴν σὺν τῷ εἰσὶν κοινὰς τὰ καλεσθεῖσιν λαλα-
εῖα δὲ καὶ σωεπῶν, τῶν δὲ ἀπὸ πρῶτον ἐκαστῶν πόλιν εἰς τὴν ἱερά, καὶ μόνον ἐν ἑαυτῶν δεξαι-
λαμβάνουσαν. Αἱ δὲ μετὰ τὴν ἐνομοθέτησιν τὴν ἴσην πόλιν, ἑαυτῶν δεξασαί, πρὸς ἑαυτῶν ἐξήρτη. Ταύτας
τὰς ἐνομοθεσίας καὶ τὰς ἴσους μετὰ τῶν ἑαυτῶν χρόνων τελευτῶν Ῥωμαῖοι, λατίνους καλοῦσιν, καὶ Φέρου-
σαν εἰς

40

50

ον εις ποταμοις αι μεταχειρασαι τ' ιερων πολυς, αι δε αυρας, αι δε τυρας, αι δε γοιλακτις η μετρον, αι δε ομοιοις η τεπις πελαγος ηνθ' ενος η αυρα κωως απο πελων τυοιδος, μηρθ' εκαση τ' η αυρα λαμβανη. Ουσαι η αυρα παντων η πτω ηραμονια τ' ιερων εχουσι Ρωμαιοις. Hoc est: Tarquinius Latina gentis imperio potitus, legatos misit ad Volcos & Hernicos; eorum quoque amicitiam & societatem expetens. Volcorum duo tantum populi adsenserunt; Echetrani & Antiates. Hernici universi societatem decreverunt. Vt autem sempiternum maneret id fœdus: Tarquinius proposuit designare commune templum Romanorum Latinorumque & Hernicorum ac Volcorum, qui sociorum numero adscripti essent: ut quotannis ibi, solennem cœtum agitantes, epularentur unâ, & communia sacra participarent. Quod quum
 10 aequis animis acceptarent omnes; locus conventui præstitutus est in meditullio ferme harum gentium, mons excelsus, Albemminens: ubi singulis annis feria celebrarentur; & tunc ab omni vi temperarent omnes: sacraque communiter Iovi Latiari facerent; & vacarent epulis: constituto, quid quisque populus in ea sacra præbere, quamque portionem recipere deberet. Earum feriarum, eiusque sacrificii, participes fuerunt XLVII civitates. easque etiam nunc Romani agitant; Latinas vocantes. conferunt in eas populi, sacrorum participes, alii agnos, alii caecos, quidam lactis certum modum, quidam consimile liborum genus. Communis omnium victima est taurus unus. de quo cuique populo sua portio tribuitur. Sacrificiant autem pro universis. eique sacrificio præsent Romani. Huc scilicet respexit Virgilius, istum versum Aeneid. lib. XII scribens:

20 Tunc neque nomen erat, neque honos, aut gloria monti.

Ad quæ verba ita commentatur Servius: Hoc ideo ait, quia in Albano res divina à jure triumphantis fieri solebat: scilicet, quod Alba patria populi Romani habetur; unde omnis origo Romana. propter quod Albanique patres. & Iupiter Latiaris antiquissimus est. Ergo montis huiusce gloria, quod patria populi Romani esse dicatur: honos verò è re divina, quæ ibi à Romanis fieri consueverat. nomen quis ignorat à Longâ Albâ tractum esse. Certè summam, ut antè dixi, nobilitatem à feriis Latinis habuit. Macrobius Saturnalior. lib. I cap. XVI: Quum Latiar, hoc est, Latinarum solenne concipitur, nefas est prælium sumere: quia Latinarum tempore, quo publicè quondam induciæ inter populum Romanum Latinosque firmata sunt, inchoari bellum non decebat. Sic Dio
 30 quoque lib. XLVII festum hoc plurali numero adpellavit τὰ Λατάρια, Latiaria. Livius sub finem libri XXI: Ne Latinas indiceret, Iovique Latiari solenne sacrum in monte Albano faceret. TEMPLVM etiam huius IOVIS LATIALIS memorat Livius lib. XXVII. In Albano, inquit, monte tacta de cælo erant, signum Iovis arborque templo propinqua. In summo id fuisse montis jugo, ex supra scriptâ Dionysii narratione colligere datur. sed & Cicero hæud obscure idem testatur in oratione pro T. Annio Milone, ubi de P. Clodii cæde loquitur: Non est humano consilio, ne mediocri quidem, iudices, deorum immortalium curâ, res illa perfecta. religiones mehercule ipsa araque, quum illam belluam cadere viderunt, commovisse se videntur, & jus in illo suum retinuisse. Vos enim Albani tumuli atque luci, vos, inquam, imploro atque obtestor; vosque Albanorum
 40 obruta aræ, sacrorum populi Romani sociæ & æquales; quas ille præceps amentia, casis prostratisque sanctissimis lucis, substructionum insanis molibus oppresserat: vestra tum aræ, vestrae religiones vigerunt, vestra vis valuit; quam ille omni scelere polluerat. tuque ex tuo edito monte, Latialis sancte Iupiter; cuius ille lacus, nemora, sineisque, sæpè omni nefario stupro & scelere macularat; aliquando ad eum puniendum oculos aperuisti. vobis illa, vobis, vestro in conspectu, sera, sed iusta tamen & debita, pœna soluta sunt. En, ut discretè Cicero distingvit inter Albanos tumulos atque lucos Albanorumque obrutas aras, sacrorum populi Romani socias atque æquales, quas Clodius, casis sanctissimis lucis, substructionibus suis oppresserat, & inter editum Latialis Iovis montem, in quo templum eius erat. itaque aræ istæ Albanorum in tumulis & sacris lucis hæud dubiè in ipso fuere vestigio
 50 Albæ Longæ; cuius tantum templa intacta reliquisse Tullum Hostilium, quum urbem destrueret, testantur Livius Dionysiusque ac Strabo. Substructiones autem illas Clodii fuisse ab hac parte lacus, supra Albanum opidum, mox infra clariùs videbimus. An igitur ad hunc editum Iovis montem pertinet & illud Livii, quod post dirutam Albam tradit eodem lib. I his verbis: Devictis Sabinis, quum in magnâ gloriâ magnisque opibus regnum Tulli ac tota res Romana esset, nunciatum regi patribusque est, in monte Albano lapidibus pluisse. quod quum credi vix posset, missis ad id visendum prodigium: in conspectu hæud aliter, quam quum grandinem venti glomeratam in terras agunt,

crebri cecidere cælo lapides. visi etiam audire vocem ingentem ex summi cacuminis luco, ut patrio ritu sacra Albani facerent. Eundem locum Livius postea, lib. VII, arcem Albanam vocat. Inde Galli dissipati fusique per campos, & præter castra etiam sua fugâ praelati, quod editissimum inter æquales tumulos occurrebat oculis, arcem Albanam petunt. Paulo post: Galli ex Albanis montibus, quia hiemis vim pati nequiverant, per campos maritimæque loca vagi populabantur. Cæterum idem Livius lib. XLII, in consulatu L. Posthumii Albini & M. Popilii Lænatii, anno Urbis MDLXXVIII, ita scribit: Eodem anno C. Cicereus prætor in Corsicâ signis collatis pugnavit: VII millia Corsorum caesa: capti amplius CIO & IOCC. Foverat in eâ pugna prætor ædem Iunonis Moneta. Et lib. XLV, in consulatu Q. Aelii Patri & M. Iunii Pennii: Eodem anno C. Cicereus ædem in monte 10
Albano dedicavit, quinquennio post, quam vovit. Hæc IUNONIS MONETAE ædes haud dubiè & ipsa fuit in summo montis jugo, prope Iovis templum. De eadem puto loqui Dionem lib. XXXVIII his verbis: Εἰ τῶν Ἀλβανῶν τοῦ Ἰεῦς Βεργίους Ἰνί τεραπέτης Ἰνὸς τοῦ αἰατολῶν ἰδρυεὶς, τοῦ δὲ ἄρκτου μέγιστον. Id est: In Albano Iunonis exigua ædes, supra mensam quandam dedicata, quam orientem Solem spectaret, ad septemtriones conversa est. Plinius dicto lib. III cap. V; ubi populos seu civitates Latii enumerat; In monte, inquit, Albano FOROPVLIENSES. Sic scilicet eodem libro cap. IIII in Galliâ Narbonensî Foroneroniensîs adpellat ab opido Foro Neroni; cap. XIII in Umbriâ Foroflaminienîs, à Foro Flaminiî: Forojulienîs, à Foro Iulii; Forosempronienîs, à Foro Sempranii: cap. XVI in Liguribus Forovibienîs, à Foro Vibii; Forocornelienîs, à Foro Cornelii. Itaque in Albano etiam monte haud dubiè opidulum seu vicus fuit nomine FORVM POPVLI, circa templum Iovis; ubi sacra illa Latinarum feriarum ab universo Latii populo fiebant. Ovidius metro coactus videtur Foropopulienîs dixisse FORENSEIS, Fastor. lib. III, his versibus:

Mars Latio venerandus erat; quia præsidet armis.
Arma fera genti remque decusque dabant.
Quod si fortè vacas; peregrinos inspicere fastos.
Mensis in his etiam nomine Martis erit.
Tertius Albanis, quintus fuit ille Faliscis:
Sextus apud populos, Hernica terra, tuos.
Inter Aricinos Albanaque tempora constat;
Factaque Telegoni mænia celsa manu.
Quintum Laurentes, bis quintum Aequiculus acer,
A tribus hunc primum turba Forensis habet.
Et tibi cum proavis, miles Peligne, Sabinis
Convenit. huic genti quartus utrique deus.

En turbam tantum vocat Forenses; ut à tenuiori opidulo: non autem plebem aut populum: quod maioribus magis conveniebat opidis. Haud equidem nescius sum, doctissimos quosdam viros hosce Forenses traxisse ad Forulos, opidum Sabinorum. verum cur minus rectè id factum, supra lib. II cap. VIII in Sabinis ostendi. In hoc igitur Foro Populi domus etiam fuit publica, in quam consules sacrificaturi divertebant. Dio lib. LIIII, in rebus Augusti: Καὶ καὶ ἐργασίας ἐς τὴν ἐν τῷ Ἀλβανῶν οἰκίαν, ἐς τὴν οἰκίαν ἐν τῇ ἱερουργίᾳ καὶ ἀθύρῳ, ἐνέσκηψε. Id est: Fulmine domus ea in Albano, in quam consules, quum sacra heic fiant, divertere solent, icca fuit.

De cætero pluribus ac variis Albanum montem constitum fuisse NEMORIBVS seu LVCTIS, in ipso cacumine, circa Albam & lacum, supra ex Cicero ac Livio intelleximus. quorum hic lib. I: Visi etiam audire vocem ingentem ex summi cacuminis luco, ut patrio ritu sacra Albani facerent. Cicero in oratione pro Milone: Vos Albani tumuli atque luci. & casis prostratisque sanctissimis lucis. item; tuque ex tuo edito monte, Latialis sancte Iupiter: cuius ille lacus, nemora, sineisque, sæpè omni nefario stupro & scelere macularat. Sed omnia hæc unum NEMVS ALBANVM intellexisse videtur Livius lib. V; ubi ait; Lacus in Albano nemore in altitudinem insolitam crevit. Hodièque idem mons admodum est nemorosus; maximè verò ab eâ parte, qualacus est.

At posterioribus etiam temporibus omne hoc latus Albani montis inter Albæ Longæ vestigia & lacum viamque Appiam villis ac prætoriiis ducum principumque Romanorum percelebre fuit. Ac primùm ad ipsam viam fuit CN. POMPEII VILLA. ALBANVM (intellige suburbanum rus seu prædium) POMPEII dicta: quâ postea opidum

FORVM Populi.

Domus consulum in Albano monte.

ALBANVM NEMVS.

ALBANVM CN. Pompeii Magni.

dumcevasit, nomine ALBANVM; quod hodièque vulgò vocatur *Albano*. Supra hanc Pompeii villam, versùs lacum & Albæ Longæ vestigia sive templa, fuit P. CLODII VILLA: & ipsa ALBANVM CLODII adpellata. Plutarchus in Cicerone: Πομπηίου Διήγησις ἑξ ἄρχαίου ἐπὶ τῷ Ἀλβανόν. id est: Pompeio ruri agente circa Albanum. Ipse Cicero ad Atticum lib. vii. epist. v: Ego de Formiano Tarracinam: inde Pomptinum summam; inde Albanum Pompeii. ita ad Urbem. Nempe via Appia hac ducebat à Tarraciná, per Forum Appii, Treis Tabernas, Sub Lanuvio; quod in colle situm propter viam: dein Ariciam & Bovillas: ut infra videbimus. Idem Cicero in oratione pro C. Rabirio Posthumo; qui Prolemæo regi pecuniam roganti crediderat: Quamquam ad sumptum itineris, ad illam magnificentiam adparatus comitatumque regium suppeditata pecunia à Posthumo est: factaque syngrapha sunt in Albano Cn. Pompeii; quum ille [rex] Româ profectus esset. Nempe, viâ Appiâ, versùs Capuam & Brundisium; ut in regnum rediret. Idem porro Cicero in oratione pro T. Annio Milone: Tulit de eade, qua in Appiâ viâ facta esset; in qua P. Clodius occisus est. Aliquanto pôst: Quum sciret Clodius, iter solenne, legitimum, necessarium; ante diem XIII Kalend. Febr. Miloni esse Lanuvium, ad flaminem prodendum; quòd erat dictator Lanuvii Milo; Româ subito ipse profectus pridie est; ut ante suum fundum Miloni insidias collacaret. Mox: Fit obviam Clodio Milo ante fundum eius horâ ferè XI. [aliàs IX.] statim complures cum telis in hunc faciunt de loco superiore impetum. Deinde: Atque illo die certè Ariciâ rediens, divertit Clodius in Albanum. Quòd nisi sciret Milo, illum Aricia fuisse; suspicari tamen debuit, eum, etiamsi Romam illo die reverti vellet, ad villam suam, que viam tangeret, diversurum: cur neque ante occurrit; ne in villâ resideret; nec eo in loco subsedit, quòd ille noctu venturus esset? Exiguo pôst: Videamus nunc id, quod caput est. locus ad insidias ille ipse, ubi congressi sunt, utri tandem fuerit aptior? Ante fundum Clodii. quo in fundo, propter insanas illas substructiones facile mille hominum versabatur valentium. Atqui excelsò loco superiorem se fore putabat Milo: & ob eam causam cum locum ad pugnam potissimum delegerat. An in eo loco potius expectandum ab eo, qui ipsius loci spe facere impetum cogitârat? Mox: Videte nunc illum [Clodium] primum egredientem è villâ subito. Cur vesperi? quid necesse est? qui convenit? presertim id temporis. Divertit in villam Pompeii. Pompeium ut videret? sciebat in Alsensisse. Villam ut perspiceret? millies in eâ fuerat. Postea: Cur igitur servos Milo manumisit? metuebat scilicet, ne tormentis cogerentur, occisum esse à servis Milonis in Appiâ viâ P. Clodium, constiterit. Tandem: Non est humano consilio, ne mediocri quidem, Indices, deorum immortalium curâ, res illa perfecta. religiones mehercule ipsa araque, quum illam bellum cadere viderunt, commovisse se videntur, & jus in illo suum retinuisse. Vos enim. Albani tumuli atque luci, vos, inquam, imploro atque obtestor; vosque Albanorum obruta ara, sacrorum populi Romani socia & aequales; quas ille praeceps amentia, casis profratrisque sanctissimis lucis, substructionum insanis molibus oppresserat: vestra tum ara, vestra religiones vignerunt; vestra vis valuit: quam ille omni scelere polluerat. tuque ex tuo edito monte Latialis sancte Iupiter: cuius ille lacus, nemora sineisque sæpe omni nefario stupro & scelere macularat; aliquando ad eum puniendum oculos aperuisti. vobis illa, vobis, vestro in conspectu sera, sed iusta tamen & debita, pena soluta sunt. nisi fortè hoc etiam casu factum esse dicemus, ut ante ipsum sacrarium Bona dea, quod est in fundo T. Sextii Galli, ante ipsam, inquam, Bonam deam, quum prælium commisisset, primum illud vulnus acceperit, quo teterrimam mortem obiret. Ad hæc ita commentatur Asconius Pedianus: Milo Lanuvium, ex quo erat municipio, & ibi tum dictator, profectus est, ad flaminem prodendum postera die. occurrit ei circa horam nonam Clodius, paullo ultra Bovillas, rediens ab Ariciâ, prope eum locum, in quo Bona dea sacellum est. erat autem adloquutus decuriones Aricinorum. Paullo pôst: Clodius vulneratus in tabernam proximam Bovillano delatus est. Et postea: P. Clodium Aricinos decuriones adloquendi gratiâ abiisse; profectum cum vi ac xx servis. Milonem subito post horam quartam [omnino scriptum erat, horam IX, ut supra, & in quibusdam Ciceronis exemplaribus: quod postea corruptum in IV] cum servis amplius ccc armatis obviam ei contendisse, & supra Bovillas inopinantem in itinere adgressum. ibi P. Clodium, tribus vulneribus acceptis, Bovillas perlatum: tabernam, in quam profugerat, expugnatam à Milone. semianimem Clodium extractum in viâ Appiâ occisum esse. deinde Milonem, quum sciret, in Albano parvulum filium Clodii venisse ad villam: & quum puer ante subtractus esset, de servo Alicore questionem ita habuisse, ut eum articulatim consecraret. Itineraria antiqua ita habent:

Tabulæ :	Antonini;	Hierosolymitanum :
Româ, viâ Appiâ	Appiâ ab Vrbe	In urbe Româ
Bovillas x.		Mu. Ad Nonum IX.
Aricia III.	Aricia XVI.	C. Aricia & Albano VII.
Sub Lanubio		Mu. Ad Sponsas XIV.
Tres Tabernas x.	Tribus Tabernis XVII.	Mu. Appi Foro VII.
..... x.	Appi Forum XVIII.	Mu. Ad Medias IX.
Terracina	Terracina XVIII.	C. Terracina X.

Hodièque XII exigua numerantur millia passuum ad opidum Albanum; atque inde mille passus Ariciam usque. quæ sunt XII ista millia Tabulæ inter Romam & Ariciam. In Hierosolymitano itinerrario haud dubiè scripta fuere secundo loco IV; quæ mox in VI, ac tandem in VII corrupta sunt. Ex hisce igitur itinerariis pariterque ex præscriptis Ciceronis ac Pediani verbis clarè patet, Albanum opidum, ad tertium ferè lapidem ultra Bovillas, quæ interierunt, fuisse illud Albanum prædium Cnei Pompeii: supra quod circa lacum & lucos Albanos suum habuit eodem cognomine prædium P. Clodius. quod non ipsam tetigisse Appiam viam, vel eo satis ipse fatetur Cicero, quòd inde descendisse ait Clodium in villam Pompeii, uti Miloni hinc iter Appiâ viâ à Româ & Bovillis versùs dictam villam & Lanuvium facienti occurreret. Obviam igitur factus est Bovillas egresso, ad mille fortassis passus ab opido: quo loco erat SACELLUM BONAE DEAE. qui equidem locus propinquior erat lacui & villæ Clodii, quàm Albanum Pompeii. unde rectè Cicero dixit, obviam factum Milonem Clodio ante fundum eius. sed in Pompeianam villam antè deflexisse Clodium, disertè idem testatur Cicero. Circa eadem hæc loca castra posuit Romanus exercitus bello civili contra Marium Cinnaque. qua de re ita Appianus Civil. bellor. lib. I: Μάρκος ὁ ἔλεον ἄνδρον καὶ Ἀρικήου καὶ Λανυβίου, καὶ ἀλλὰς πόλεως. ὡς δὲ ἔφ' ἑαυτὸν ἐκροτήσεν ἀγορεύς, ὁθηρσῶς ἐβιάθηεν ὅτι τὸ ῥώμιον αὐτίκα διὰ τὸ ὄδον τὸ καλυμμένον ἅπ- 30 πίας. Ἐδὲ ἀστὸν ἐκατὸν σταδίων αὐτὸς πρὸς Κίνοισι δoroζόντις, ἐστρατοπέδου, ὀκτακτίς ἐκεῖνος καὶ Μετίδης πρὸς τὸ ἄλβανόν αὐτὸς ἀπικαθησάντων. Id est: Marius Antium, Ariciam, Lanuvium, & alia opida occupavit. ita terrâ quoque commeatibus interseptis, audacter versus Urbem per viam Appiam progrediens, ad C stadia unâ cum Cinna castra posuit. Octavius verò & Crassus & Metellus ad montem Albanum se eis opposuere. Centum stadia millia passuum eo sæculo conficiebant XII ac passus 10. medio igitur itinere inter Albanum Pompeii & Ariciam Marius Cinnaque posuere castra: quibus opposita castra habuere circa Albanum Pompeii Octavius Crassusque & Metellus. Apud Livium lib. VII ita scriptum: Cohors una quum haud procul Anxure esset, ad Lantulas, saltu angusto inter mare ac montes, confedit, ad excipiendos, quos consul aliis atque aliis causis mit- 40 tebat. Tam valido admodum numero manus erat: nec quidquam ad justum exercitum formam, præter ducem, deerat. Incompositi itaque prædantes in agrum Albanum perveniunt; & sub jugo Alba Longæ castra vallo cingunt. Paulo post: Suo magis inde impetu, quàm consilio ducis, convulsis signis, infesto agmine ad lapidem octavarum via, que nunc Appiâ est, perveniunt. Ex his igitur historiis satis clarè patet, nullam tum heic fuisse Albam urbem, quam quosdam velle esse nunc Albanum opidum supra dixi. Apud Orosium lib. V cap. XXII, & ex Orosio apud Freculfum tomo I lib. VI cap. XIII, ac Paullum Diacorum Historiæ miscellæ lib. V, ita scriptum est: Syllâ mortuo, Lepidus, Mariana partis adfertor, adversus Catulum, Syllanum ducem, surgens; redivivos bellorum civilium cineres suscitavit. Bis tunc acie certatum est. plurimi Romanorum cæsi sunt. Albanorum civitas 50 obsidione oppugnata: atque excruciatâ fame, ultimâ miserabilium reliquiarum deditione servata est. ubi tunc Scipio, Lepidi filius, captus atque occisus est. Brutus in Cisalpinam Galliam fugiens, persequente Pompeio, apud Regium interfectus est. Ita hoc bellum civile, non magis clementiâ Catuli, quàm rædio Syllanæ crudelitatis, ut ignis in stipulâ, eadem celeritate, qua exarsit, evanuit. Nisi vitiatum istud sit urbis vocabulum, miror ego, quàm heic intellexerit Albam Orosius. nam illam in Albano monte jam dudum diruerant Romani: nec umquam ad ea tempora mœnia eius rursùm crecta fuere: ut ex supra citatis

citatis auctoribus, maximè verò è Dionysio, disertè patuit. Marforum Albam eum voluisse, conjecerem; nisi id bellum trans Tiberim intra Etruriam oppressum fuisset. Epitomator Livii lib. xc: *Sylla decessit. M. Lepidus, quum acta Sylla tentares rescindere, bellum excitavit; & à Q. Catulo collegâ Italiâ pulsus est: & in Sardinia frustra bellum molitus, periit. M. Brutus, qui Cisalpinam Galliam tenebat, à Cneo Pompeio occisus est.* Florus lib. III cap. xxiii: *M. Lepido, Q. Catulo, consulibus, civile bellum penè eisius oppressum est, quam inciperet. sed quantum lateque fax illius motus ab ipso Sylla rogo exarsit! Cupidus namque rerum novarum per insolentiam Lepidus, acta tanti viri rescindere parabat. Mox: Ergo quum turbidis concionibus velut classico civitatem terruisset; profectus in Etruriam, arma inde & exercitum Urbi admovent. sed jam Nilivium pontem collemque Ianiculum Lutarius Catulus Crausque Pompeius alio exercitu infederant. à quibus primo statim impetu retro pulsus, hostisque à senatu iudicatus, incruentâ fugâ Etruriam, inde Sardiniam recessit. ibi morbo & penitentiâ interiit.* Appianus eodem Civil. bellor. lib. I postea, de eodem Lepido: *Οὐ λανθάνων δὲ ἐφ' οἷς ἐβλάσθην, ἐκαλέειτο ἑσπέρῳ βαλῆς· ἔδδ' αὐτὸς ἀγρῶν ἐφ' οἷς ἐκαλέειτο, ἢ ἐφ' ἑσπερῶ παντός, ὡς ἐς τὴν πόλιν εἰσελθούσῳ ἐσιώ αὐτῷ. κωλυόμενος ἢ ἐκέρχεται ἐς τὴν ὄψα χαρῆν· καὶ ἀπικρυφῆ κατὰ τὸ μικρόν π ποτὲ Ἄρεϊς πιδίς μάχης αὐτοῖς ἠμοῦδης, ἠπιδώδου ὁ λέπιδος, ἢ ὅτι ἐς πολὺ ἐπ' αἰπορῶν, ἐς Σαρδινίαν δὲ πάλαι σεν· ἐνταύθα ἠκεδόν χροῖδου ἠπιδώδου καὶ ὁ στρατὸς αὐτοῦ μικρὰ ἢ μέγῳ ἐνοχλησας διελάθη.* Id est: *Sed quum non laterent eius consilia, revocatus à senatu, nec ignarus cur revocaretur, adventabat eum omnibus copiis; volens in Urbem eas introducere. Verum prohibitus, suos per praconem jubet arma capere. idem ex adverso facit Catulus. confliguntque haud procul campo Martio. Lepidus victus, & cedere coactus, trajecit in Sardiniam: ubi tunc interiit. exercitus eius paullisper aliis atque aliis locis infestus, tandem dispersus est.* Idem testatur & Plutarchus in Cn. Pompeio. Miror ergo etiam atque etiam, unde eam historiam de Albanorum civitate habuerit Orosius. Apud Plutarchum equidem in Julio Casare ita legitur: *καταβαίνοντι ἐξ Ἀλβης καὶ Καρῶ ἐἰς τὴν πόλιν, ἐπὶ μακρῶν αὐτῶν ἀποδοματῶν βασιλέα.* Id est: *Descendentem ab Albâ ad Urbem Casarem ausi sunt salutare regem.* At non ab Albâ, sed ex Albano monte descendisse tunc Casarem, testis est Svetonius in vitâ eius cap. LXXVIII: *Quum à sacrificio Latinarum reverteretur, plebs regem eum sicutavit.* Itaque aut mendum apud Plutarchum est ἐξ Ἀλβης, pro ἐξ Ἀλβανῶ, aut urbis nomine montem intellexit; ut Lucanus lib. I:

Et residens celsâ Latialis Iupiter Albâ.

Et lib. III; de Casaris itinere è Campaniâ Romam versus:

Iamque & precipites superaverat Anxuris arceis;

Et quâ Pomprinas via dividit uda paludes;

Quâ sublime Nemus, Scythica quâ regna Diana;

Quaque iter est Latiis ad summam fascibus Albam,

Excelsâ de rupe procul jam conspicit Urbem.

Nempe à Tarracinâ, quæ prius Anxur dicebatur, ad urbem Romam contendens, deflexit dextrorsum à viâ Appiâ in colleis Diane Nemorensis, ad opidum Nemus, quod hodiè que vulgò vocatur Nemo; lacum eiusdem Dianæ, quem in viâ Appiâ à dextrâ erat habiturus, in sinistrâ relinquens: atque inde in summum Albani montis cacumen, quod heic summam Albam Lucanus vocat, pervenit; haud dubiè Iovi Latiali ibi sacrificaturus. Sic Valerius quoque Flaccus ἀρχονταίου lib. II:

Iam nemus Fgeria, jam te ciet altus ab Albâ

Iupiter, & soli non mitis Aricia regi.

Item Tibullus lib. I eleg. vii: quam in honorem atque laudes Messallæ scripsit:

Nec taceant monumenta via, quæ Tuscula tellus

Candidaque antiquo detinet Alba laræ.

50 Namque opibus congesta tuis heic glareæ dura

Sternitur; heic aptâ jungitur arte flix.

Te canit agricola è magnâ quum venerit Urbe

Servus inoffensum retulerit que pedem.

Piam intelligit Latinam; de qua ita Strabo lib. v: Ἀρχαί ἢ Λατίνη ὁδὸς ἀπὸ τῆς Ἀππίας ἐστὶν ἀρχαία ἀπὸ αὐτῆς ἐκ τῆς ἐπιπέδου καὶ ἰσθμοῦ τῆς ἑσπερίας, ἢ τῆς Τροχλανοῦ ὁδοῦ ὑπερβαίνουσα, μετὰ τὴν Τροχλανοῦ πόλιν καὶ τὴν Ἀλβανῶν ὁδόν, κατὰ τὴν ἑσπερίαν καὶ Πικρῆς πικροδίκου. εἰς τὴν ἑσπερίαν καὶ τὴν Λατίναν. Id est: *Incipit Latina via ab Appiâ sinistrorsum ab eâ prope Romam*

deflectens: transiensque super montem Tusculanum, inter Tusculum opidum & Albanum montem, descendit ad opidulum Algidum & Picetas tabernas. incidit hinc in eam Labicana. Vallis hæc inter Tusculum & Albanum montem, per quam Latina via ad Algidum ducit, ALBANA vocatur VALLIS Livio lib. III; ubi de Aequorum expeditione loquitur in hæc verba: *Per Labicanos agros in Tusculanos colleis transierunt. Mox: Sequenti famam & vestigia Hernici Latiniq; obvisi sunt descendentibus à Tusculano in Albanam vallem.* Sed ad viam Appiam revertamur. Post interitum P. Clodii quis prædium eius Albam tenuerit; ex eadem familiâ homines, an alii; incertum est. cæterum celebrata postea sunt hæc loca imperatorum maximè secessu. Dio lib. LVIII, de Tiberio: Εἰκοστῆ ἔτησ' ἔδεχθησ' Ἰουλιανῶν, ἀπὸς οὗ, κρηπίωσ' ἐπὶ τὴν Ἀλβανὸν ἢ ἐπὶ τὴν Τυσουλων Διοσχορίδων, ὅτε ἐσθλῆεν ἐς τὴν πόλιν. Id est: Vigesimo anno imperii, quum frequens in Albano & Tusculi esset, in Urbem non venit. Iuvenalis Satyrâ IIII:

Quum jam semianimum laceraret Flavius Orbem
Ultimus, & calvo serviret Roma Neroni;
Incidit Hadriaci spaciū admirabile rhombi
Ante domum Veneris, quam Dorica sustinet Ancon,
Implevitque sinus.

Destinat hoc monstrum cymba linique magister
Pontifici summo. quis enim proponere talem,
Aut emere anderet? quum plena & litora multa
Delatore forent: dispersi protinus alga
Inquisitores agerent cum remige nudo:
Non dubitaturi fugitivum dicere piscem;
Depastumque diu vivaria Casaris. inde
Elapsum, veterem ad dominum debere reverti.

Donabitur ergo;
Ne pereat. iam lethifero cedente pruinis
Autumno, jam quartanam sperantibus agris,
Stridebat deformis hiems, pradamque recentem
Servabat: tamen hic properat, velut urgeat Auster.
Utquo lacus suberant, ubi, quamquam diruta, servat
Ignem Troianum & Vestam colit Alba minorem;
Obstitit intranti miratrix turba parumper;
Et cessit: facili patuerunt cardine valva.
Exclusi spectant admissa opsonia patres.
Iur ad Atreidem. tunc Picens, Accipe, dixit
Privatis maiora focus.
Sed deerat pisci patina mensura. vocantur
Ergo in consilium proceres.

Tandem:

Surgitur: & missi, proceres exire iubentur,
Consilio; quos Albanam dux magnus in arcem
Traxerat artonitos, & festinare coactos;
Tamquam de Geticis aliquid torvisque Sicambriis
Dicturus.

Ergo templum illud, quod unicum Strabo suprâ citato loco memorat à Tullo Hostilio relictum, quum distrueretur Alba, fuit *Vesta* dex. Porro de eodem Nerone sic Svetonius in vitâ eius cap. xxv: *Reversus è Graciâ, Neapolim albis equis introiit, disjectâ parte muri: ut mos hieronicarum est. simili modo Antium. inde Albanum: inde Romam. Nec Romam neque Albanum, disjectâ parte muri, introiit. neque dum enim opidum heic aliquod fuit, nomine Albanum; & Alba Longa, teste Iuvenale, tum diruta erat. Igitur illud de Neapoli tantum atque Antio intelligendum.* Post Neronem mox Domitianus hoc maximè usus est secessu. Dio lib. LXVI: Ο' δὲ Δομιτιανὸς, φοβηθεὶς τὸ πᾶν, κρηπίωσ' ἐπὶ τὴν Ἀλβανὸν τῶ ἔργῳ τὰ πολλὰ διέτριβεν. Hoc est: Domitianus, patrem metuens, apud Albanum montem plurimum agebat. Et lib. LXVII, ubi imperium adeptus: Θεὸν ἰδὼν γὰρ τὴν Ἀλβανὸν ἐς τὰ μαλιστα ἤγαλλε, ἢ Διοσχορίδων ἢ τὰ Πανθηλεύσια μεγάλας ἐσθλῆς. ἢ ἐν αὐτῆσ' ἀγῶνας ἢ ποιητῶν ἢ λογογράφων μονομάχων τι κατ' ἔτος, αἰσ ἀπ' αὐτῶν, ἐν τῷ Ἀλβανῷ ἐποίει.

ἰσὶ τῶν γὰρ τῶν χαλεπῶν τῶν ὄρων τῶν Ἀλβανῶν, ἀφ' ἧς ἔτις ἀνομάσθη, ὡς περὶ τὰ ἀνομάσθη ἔξαιλερ. Hoc est: Minervam precipue ex omnibus diis coluit. atque ob eam causam Quinquatria magnificè celebravit. in quibus certamina poetarum oratorumque & gladiatorum quotannis ferè exhibebat in Albano. nam enim locum sub Albano monte, unde is locus nomen habet, tamquam arcem aliquam elegerat. Svetonius in vitâ eius, cap. 1111: Celebrabat in Albano quotannis Quinquatria Minervæ: cui collegium instituerat; ex quo, sorte ducti, magisterio fungerentur; redderentque eximias venationes & scenicos ludos; superque oratorum ac poetarum certamina. Et cap. xviii: Centenas varii generis feras sæpè in Albano secessu conficiendum spectare plerique. En tibi originem auctoremque amphitheatri, quod hodiè prope lacum & opidum ei adpositum, cui vulgare vocabulum *Castel Gandolfo*, versùs *Albanum* opidum euntibus visitur, vulgò *Il Coliseo* dictum. Huc jam spectat & illud Martialis lib. v epigram. 1 ad Domitianum:

Hoc tibi, Palladia seu collibus uteris Alba,
 Caesar, & hinc Triviam prospicis, inde Thetin;
 Sen tua veridica discant responsa sorores,
 Plana suburbani quâ cubat unda fretis
 Mittimus.

Scilicet ab hoc Albano suo Domitianus & Ariciam Dianamque Nemorensem prospicere poterat, & simul etiam mare. Idem Martialis lib. xi epigram. viii:

10
 Iam certè stupido non dices, Paula, marito,
 Ad mæchum quoties longius ire voles,
 Caesar in Albanum iussit me mane venire,
 Caesar Circios: jam strophæ talis abis.
 Penelopæ licet esse tibi sub principe Nervæ.
 Sed prohibet scabies ingeniumque vetus.

Stattius Silvar. lib. v carm. 11 ita canit:

30
 Sed quis ab excelsis Troiane collibus Alba,
 Unde sua juxtâ prospectat moenia Roma
 Proximus ille deus, fama velociter intrat
 Nuncius: atque tuos implet Crispine penateis?
 Dicebam certè. vatum non irrita currunt
 Auguria. en ingens reserat tibi limen honorum
 Caesar; & Ansonii committit munia ferri.

At Silvar. lib. 111 carm. 1, prædium heic se ab Domitiano accepisse, fatetur his verbis:

— Dardanie quamvis sub collibus Alba
 Rus propriam, magnique ducis mihi munere currens
 Unda, domi curas mulcere astusque levare
 Sufficerent.

Ibidemque & patrem suum se tumulasse, testatur dicto Silvar. lib. v carm. 111;
 40 quod est epicedion in patrem:

— Vix hæc in munera solvo
 Primum animum, tacitisque situm depellere curis,
 Nunc etiam labente manu, nunc lumine sicco,
 Ordior ad elivis tumulo, quo molle quiescis,
 Ingera nostra tenens; ubi, post Aeneia fata
 Solatus, Latii ingessit montibus Albam
 Ascenius, Phrygio dum pingveis sanguine campos
 Odit, & infansum regnum dotale noverca.
 Heic ego te, (nam Sicani non mitius halat
 50 Aura croci; dites nec sic tibi rura Sabæi
 Cinnama, odoratas nec Arabs decerpit aristas)
 Inferui cum laude loci.

Ceterò post Domitianum alii etiam Cæsares idem frequentarunt *Albanum*. Vulcatius Gallicanus, in Avidio Cassio, ex epistolâ M. Antonini ad Faustina[m] citat ista: *Veni igitur in Albanum; ut tractemus omnia diis volentibus*. Et ex epistolâ Faustinae ad Antoninum: *Ipse in Albanum cras, ut jubes, mox veniam*.

Sed & CASTRA PRAETORIA prope hoc imperatorum ALBANVM PRAETORIVM

ALBANA CA-
STRA, & AL-
BANVM ins-
peratorium
PRAETORIUM.

RIYM posita fuere. Iul. Capitolinus in Maximino; qui circa annum Iesu Christi
CCXXXV. Aquileiam obsidens interiit: *Quare timentes milites, quorum adfectus in Alba-
no monte erant, Maximinum & filium eius quiescentis in tentorio occiderunt.* Herodia-
nus lib. VIII: Παντοδαπῆς ἑνδοξίας καὶ δυναμίας τὴν στρατὸν κατεχούσης, αἰφιδίας, ἀπαυω-
μένης ἔμαχμίνης ἐπὶ τῆς οὐλῆς, καὶ τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἐν αἰσῶ τοῦ πλάγματος, ἧ τὴν πλείων τῶν
οὐλωσῶν καὶ ἐγκρατέριον τὸ Φερεγγὸς χωρία ἀσπαστοῦ καὶ ἀσπαστοῦ, ἔδοξε πρὸς τὴν ἐργασίαν, οἱ περὶ
τῆς Ρωμαίων πόλεως στρατὸν εἶχον ὑπὸ τὸ καλὸν ὄνομα Ἰούλιον Ἄλβανον, ἕνθα παῖδας καὶ γυναῖκας
καταλειπίσθαι, Φονεύσασθαι τὸ μαχμίνον. Id est: *Quum igitur ad hunc modum mæstus &
omnis consilii inops exercitus esset; repente, dum sub tentorio quiescit Maximinus, vacuo
die à pugna; quum plerique aut in tabernacula aut in suas quisque stationes concessissent; 10
visum est militibus iis, quorum ad urbem Romam sub monte Albano castra erant, atque in
his liberi eorum conjugesque relicte, neci dedere Maximinum.* En, habes tandem origi-
nem atque primordia ALBANI opidi in ipsâ viâ Appiâ, quod hodièque vulgò dicitur
Albano; antiquitus autem erat *Albanum rus* seu *prædium Pompeii*. nam ad eius-
modi castra negotiatores statim confluisse, sedemque posuisse, qui commeatum
militibus & alia quotidiano victui necessaria suppeditabant, vulgò ex historiis no-
tum est. & omneis ad Rhenum annem urbeis, quæ nunc omnium maximæ sunt
& celeberrimæ, ab huiusmodi præfidiariis Romanorum castris seu castellis cepisse
originem, in Germaniæ opere docui. Hinc igitur illud Eutropii, qui ccc. prope-
modum annis post Maximinum scripsit, lib. 1, de Tullo Hostilio: *Albanos vi- 10
cit: qui ab urbe Româ XII milliario sunt.* Ab Eutropio partim, partim ab Orofio hæc
mutuatam censeo Paullum Diaconum Historiæ miscellæ lib. 1, de eodem Tullo:
*Hic bella reparavit, fiducia benè exercitata iuventutis; & Anis bellum, qui nunc Albani
dicuntur, & qui ab Vrbe XII milliaria sunt, intulit; eosque vicit sextâ congressione, pessimâ
clade.* Haud dubium, quin somniculosus exscriptor menda his verbis insperfe-
rit. Orofius lib. 1 cap. III sic habet: *Tullum Hostilium, militaris rei institutorem [ma-
lim è Diacono, instauratorem] fiducia benè exercitata iuventutis Albanis intulisse bel-
lum; & diu altrinfecus spe incertâ certâque clade, tandem pessimos exitus & dubios eventus
compendiosâ tergeminorum congressione finiisse.* Scripsit igitur Diaconus: *Hic bella
reparavit; & fiducia benè exercitata iuventutis, Albanis, qui ab Vrbe XII milliaria ab- 10
sunt, bellum intulit.* Porro hinc etiam Eutropii æqualibus, Socrati Hist. ecclesiast.
lib. II cap. XXVIII, & Sozomeno eiusdem historici lib. III cap. VIII, in Mediola-
nensi consilio, sub Constantino Magno, Athanasii condemnationi qui sese oppo-
suerint, episcopi nominantur, Παυλῖνον ἢ ἐν Γαλλίᾳ Τελεβέρους, Διονύσιον ἢ Ἄλβανον ἢ
Ἰταλῶν μητροπόλεως, καὶ Εὐσέβιον ἢ Βερκελλίων ἢ Λιγουρίας: id est: *Paulinus, Triveris in Gal-
liâ; Dionysius, Alba, metropolis Italarum; & Eusebius, Vercellorum in Liguria.* Non
Alba, sed ALBANVM vocabatur; & opidani eius ALBANENSES. Anastasius in
vitâ Silvestri, qui sub eodem Constantino imperatore episcopus Romanus fuit: *In
civitate Albanensi fecit basilicam sancti Ioannis Baptista.* Mox: *Possessio Albanensis,
cum lacu Albanensi.* In vitâ Innocentii; qui factus papa Romanus circa annum Christi 40
10 c LXXXIII: *Ecclesia Albanensis.* In vitâ Leonis II; quia fuit anno Christi 10 ccc:
In basilicâ beati Petri, sitâ in Albano. In vitâ Benedicti III, anno Christi 10 ccc LV:
Ostia & Albani Antistites. Igitur ab illis usque temporibus ad hanc nostram ætatem
clarum fuit episcopali dignitate hoc opidum *Albanum*. Memoratur præterea sub
Iustiniano imperatore Procopio. Is Gothicar. rer. lib. II ita habet: *Μάγρον π καὶ
Σινθυσῆν, πεντακοσίους μάλιστα ἐπιτολμῶντες, ἐς Τίβυρην τὸ Φερεγγὸν ἐπέμψεν, σχεδὸν πωραρόντα
ἔκαστον Ρώμης διέχον. Ἐς μὲν τοὺς Ἄλβανον πόλισμα, σχεδὸν ἑξήκοντα ἀπέχον, ἐν δὲ τῇ
Ἀππία ὁδῷ κείδρον, πρὸς τὸν ἥδη Γόνθωρον ζυῶ Ἐρῶλοισ ἕως πέμψας ἐπέχον. Id est: *Magnum
atque Sinthusem, quingentorum militum duces, misit in castellum Tiburim; quod stadia 50
ab Româ abest cXL. In Albanum verò opidulum, quod totidem stadia ab Vrbe distat, in
viâ Appiâ situm, jam antiâ Gontharin cum Hercules miserat. Et eodem libro postea:
Ρωμαῖοι τὸ Ἄλβανον πόλισμα ἔχον, Ρώμης πρὸς ἀνίσχοντα ἤλιον κείδρον. Id est: *Romani et-
iam Albanum opidulum tenebant, situm ab Româ versus orientem Solem. Utrobique e-
quidem in vulgatis exemplaribus est, τὸ Ἄλβανον πόλισμα, hoc est, Albanorum opi-
dulum. at scribendum est recto casu τὸ Ἄλβανον πόλισμα, Albanum opidulum, sequens
mox posteriori scriptio adfirmat, quæ sic habet: ταῦτα ἢ τὰ ἀμφὶ τὸ Ἄλβανον καὶ Κεν-
τρικέλλαις***

την ἐλλάδα δὴ γὰρ τῷ λόγῳ ἠπίωνος. id est: Hoc ipsum de Albano etiam & Centumcellis querebantur. Ceterum mirari satis nequeo, Procopium, qui ipse cum Velisario, Iustiniani imperatoris duce, Italiae plurimam partem obivit, tam foedè plerumque in locorum intervallis errasse. Tibur usque prisca Romani xx numerabant millia passuum. hodiè sunt milliaria xviii. stadia Procopii cxi sunt millia passuum xviii, duobus stadiis minùs: nempe, ubi septena stadia & dimidium, more posterioris ævi, in singula milliaria computes. At Albanum usque & olim, ut supra ostensum, xii haud ampliùs millia passuum computata fuère, & hodièque totidem computantur. Porro Martyrologium Romanum ita habet: *Sexto Calend. Octob. Albani S. Senatoris*. Et Vsuardus in Martyrologio: *Sexto Cal. Octob. Civitate Albano S. Senatoris*. Verùm hæcenus satis & abundè perspectum, opidum hoc Albanum non esse antiquissimam illam *Albam Longam*; sed in huius agro *Albanum rus Cn. Pompeii*. Vulgarem tamen hunc atque communem jam olim fuisse errorem, ex Eutropio ac Socrate Sozomenoque intelleximus. Eiusdem igitur etiam posterioris sæculi exscriptorum, non ipsius Asconii Pedanii errorem esse judico, quòd apud hunc in supra dictis commentariis ad Ciceronis orationem pro Milone nunc scriptum est, *P. Clodium illo die Albe mansurum fuisse*. quo loco apud Ciceronem est, *in Albano mansurum fuisse*.

De cætero fertilitatem agri Albani deprædicat Dionysius supra dicto lib. i, postquam Albam Longam memoravit: τὴν περὶ τῆν πόλιν περὶ τὰ θυμαστὰ ἰσθμὸν ἰδεῖν, ἀλλὰ σὺν δὲ καὶ καρπὸς ἐξαιρετικὸν παντοδαπὸς καὶ ἄδην ἐνδεέστερον τῆ ἀλλης Ἰταλίας, μάλιστα δὲ τὸ καλὸν ἐν Ἀλβανῶν οἶνον, ἴδιον & καλὸν, ἐξ ὧν & φαλέρων λεγομένη, τὸ γὰρ ἀλλῶν ἀπάντων ἀεὶ φορώμεται. Id est: *Subiecti autem sunt urbi campi amœnitate admirandi; omnis generis frugum fertilissimi; nec cedentes ulli agro Italiae; præcipuè bonitate vini suavissimi, quòd Albanum vocant; præcellens omnibus reliquis, si Falernum excipias*. Hinc illud supra memoratum Statii Silvar. lib. v carm. 111:

— Nam Sicani non mitius halat
 Aura croci; dites nec sic tibi rura Sabæi
 Cinnama, odoratas nec Arabs decerpit aristas.

30 Plinius lib. xiiii cap. vi; de vinis loquens: *Divus Augustus Satinum prætulit cunctis; & ferè sequenti principes*. Mox: *Secunda nobilitas Falerno agro erat*. Paulo post: *Ad tertiam palmam varie venere Albana, Urbis vicina, prædulcia, ac rara in austero*. Strabo lib. v, totius Latii vina & ex proximâ Campaniâ Falernum memorans, πάντες δὲ εἰσὶν, inquit, οἱ νότοι ἐπισφόδρα εὐνοιοι· ὁ δὲ Καίκεθ· ἢ ὁ Φανδαὸς καὶ ὁ Σητῖν· τὸ δὲ διομασθῶν εἶσι, κατὰ πρῶτον ὁ Φαλέρων· καὶ ὁ Ἀλβανός καὶ ὁ Σπαλιός. Id est: *Omnia hæc loca præstantissima producant vina: in quibus maximè celebrantur, Cæcubum, Fundanum, Setinum; item Falernum, Albanum, Statanum*. Dioscorides lib. v cap. x: ὁ ἴδιον οὐδὲ δονκῶν περὶ ἄλλων τῶν ἐν Ἰταλίᾳ οἶνον φαλέρων καλεῖται· ὁ δὲ Ἀλβανός, ἀδρομέστερος δὲ φαλέρων, ἐξ ἄλλων· ὁ δὲ Καίκεθ, γλυκὺς ὢν, ἀδρομέστερος ἐστὶν Ἀλβανός. Id est: *Inter Italica vina quòd principem locum obtinet, Falernum vocatur. Albanum, quòd crassius Falerno, dulce est. Cæcubum, quum sit dulce, Albano crassius est*. Columella Rer. rust. lib. iii cap. viii: *Neque enim dubium est, Massici Surrentinique & Albani atque Cæcubi agri vitæ omnium, quas terra sustinet, in nobilitate vini principes esse*. Horatius Carm. lib. iii odâ xi: qua Phyllidem invitavit ad epulas die natali Mæcenatis:

Est mihi nonum superantis annum
 Plenus Albani cadus.

Hodiè, quum omnium reliquorum nobilitas extincta sit, unum Albanum magno adhuc in pretio est: quamvis & ipsum haud dubiè non eiusdem, cuius olim, bonitatis fuerit.

50 Porro de FERENTINAE aque capite, seu de FERENTINAE amnis fonte, item de FERENTINAE loco ac templo, cui vicus seu opidulum adpositum fuit, quòd nunc in radicibus Albani montis vulgò vocatur Marino; in quòd, post dirutam Albam, populi Latini ad commune concilium convenire solebant; superiore libro cap. x dictum est.

At ultra Albanum opidum, quâ Ariciam itur, Appiæ viæ dextro lateri adpositum est antiquum monumentum: cui quia tres cippi modici impositi, tergemina Horatorum Romanorum juvenum, qui Albano bello, contra tergeminos Curatios Albanos

AQVAE FERENTINAE, opidum.

Albanos pugnarunt, monumentum esse vulgò hodiè per summum errorem creditur, quidpe hoc duobus tantum fratribus Horatiis, qui eo in certamine occubère possum fuit eodem loco, quo pugna gesta. qua de re ita Livius lib. 1: *Fortè evenit, ut agrestes Romani ex Albano agro, Albani ex Romano, prædas invicem agerent. Imperabat tum C. Cluilius Alba. Utrisque legati ferè sub idem tempus ad res repetendas missi. Tullus præceperat suis, ne quid prius, quam mandata, agerent. satis sciebat, negaturum Albanum. ita pè bellum indici posse.* Haud multo post: *Castra ab Vrbe haud plus v millia passuum locant: fossa circumdant. fossa Cluilia ab nomine ducis per aliquot secula appellata est; donec cum re nomen quoque vetustate abolevit. in his castris Cluilius, Albanus rex, moritur. Dictatorem Albani Metium Fuffetium creant. Interim Tullus, ferox præcipue morte regis, nocte præteritis castris, infesto exercitu in agrum Albanum pergit. Ea res ab stativis excivit Metium. is ducit, quam proximè ad hostem potest. Convenit hinc inter utrumque ducem de tergeminorum utrumque fratrum, ab Romanorum parte Horatorum, Albanorum verò Curatorum, pugna; qua inter bina castra conferta. ubi omnes Curatii, Horatorum verò duo fratres ceciderunt. Ad sepulturam inde suorum, inquit Livius, nequaquam paribus animis vertuntur. quidpe imperio alteri aucti; alteri ditiosis aliena facti. Sepulcra exstant, quo quisque loco cecidit. duo Romana uno loco, propius Albam; eria Albana, Romam versus; sed distantia locis; ut & pugnatum est. Ergo monumentum istud ultra Albanum opidum neque Curatorum neque Horatorum esse potest. primò, quia duobus Horatiis, quamvis uno loco, tamen duo diversa atque inter se discreta posita fuère: tribus verò Curatiis singula singulis erecta, distantia locis, ut pugnatum. tum utraque inter Romam & Albam fuère; quum illud apud Albanum opidum ultra regionem seu locum Albæ situm sit. Cæterum Dionysius lib. 111, ubi idem bellum refert, nihil de illa præteritione Tulli præter Albanorum castra narrat. Μετὰ τὰς περὶ Φαίσης ταύτας παρρησιαζούσης ἀμφότεροι πρὸς πόλεμον ἔσυνθησαν ὁμοῦ, καὶ κατὰ τὴν ἐπιπέδου περὶ τὴν ἀμφοτέρωθεν τοῦ ποταμοῦ τὴν ἑκάστην ἀποχόνην: οἱ μὲν Ἀλβανοὶ περὶ τὴν καλεμίναν Κλουιλίας ἑστῆς (Φυλάτῃσι γὰρ ἔπι τὴν καλεσθεῖσαν αὐτὴν Ἰπικλησίαν) ῥωμαῖοι ἢ ὀλίγον ἐνδοτέρω. Hoc est: *His de causis post factos utrumque adparatus, castra collata sunt ad quadragesimum ab Vrbe stadium. ea metati sunt Albani ad fossam Cluiliam; quæ nunc quoque nomen auctoris retinet: Romani paullo citerius.* Narrat hinc de Cluili morte, deque Metii Fuffei subfectione: tum, ut inter utrosque de tergeminorum pugna conventum. at de motione castrorum nihil addit. nihilo minus tamen tandem ita pergit: *Ἐπεὶ δὲ αὖτὸ χρόνον ἦκεν, ἐν ᾧ τίλη ἐδὲ λαθεῖν τὰς ὁμολογίας, ἐξήσαν μὲν αἱ ῥωμαῖων διωμήδης Πανσεύλειαν, ἐξήσαν δὲ μὲν αὐτῶν οἱ νεανίσκοι τοῖς πατράσις θάσις δὲ ξείνοι, καὶ πρὸς ἕνα ἅμα τῶ βασιλεῖ, καὶ δὲ Θεμιστοκλῆσι τε ἑκάστην τῶν πόλιν ὄχλη. ἤδη ἢ ἔτ' Ἀλβανῶν ἐξελήλυθη στρατιά. Ἐκαί τις ἐστὶν ἐπιπέδου ἀληθῶν, μεταρχμῶν πηγαῖων τοῦ διεργοντα τῶ ῥωμαίων ποτὸν ἢ Ἀλβανῶν ὄρον, ἐνθα καὶ πρὸς τὸν εἶχον ἐκάτεροι δὲν χάρεμας.* Hoc est: *Vbi tempus advēnit, quo finem erant habitura pacta, universus Romanorum exercitus prodit, prodierunt & juvenes postea; comprecati prius deos patrios; deducente rege, & toto per urbem populo faustis omnibus prosequente. jamque & Albanorum copie prædierant. Tum positus castris non longè ab invicem, medius campus in Romani Albanique agrorum finibus pugna destinatus est: ubi etiam antea castra utrique metati fuerant. Ergo & castra hæc Albanorum ad fossam Cluiliam, ut antè, posita fuère, & pugna tergeminorum fratrum intra quadragesimum ab Vrbe stadium, quintum lapidem confecta, & si Livio credimus, DVORVM HORATORVM AC TRIVM CVRATORVM SEPVLCHRA hoc tractu, ubi pugnatum, distantia tamen inter se locis, ut pugnatum est, erecta sunt. Confirmat hanc Dionysii fidem Martialis lib. 111 epigram. XLVII, his verbis:**

*Capena grandi porta quæ pluit guttâ,
Phrygiæque matris Almo quæ lavat ferrum,
Horatorum quæ vivet sacer campus,
Et quæ pusilli fervet Herculis sanum:
Faustine, plenâ Bassus ibat in rhedâ.*

Ergo haud longè ultra Capenam portam & Almonem fluvium, quem sub ipsis manibus & nunc fluere & olim fluxisse, supra cap. 11 huius libri & lib. 11 cap. x dixi, citra Cluiliam fossam, id est, circa quintum lapidem hic HORATORVM fuit CAMPVS: in quo duorum fratrum fuère monumenta. Hoc, sanè, Livium ignorasse,

rassè, miror: quum interim præsentis temporis, ut de suâ ætate loquens, verbo utatur, *Sepulcra exstant*. Sed & illud quis non meritò miretur, quòd ait, *Cluiliam fossam ab nomine clucis per aliquot secula adpellatam esse, donec cum re nomen quoque vetustate aboleverit*: quum è contrario Dionysius dicat, *servasse adhuc suâ ætate auctoris cognomen*. Fuit igitur hæc *Fossa Cluilia*, viâ Appiâ, circa eum locum, qui hodiè vulgari vocabulo vocatur *Casal Ritondo*. Sed nomen Albanorum regis quod attinet, unde fossæ cognomen quæsitum, quatuor id equidem syllabis in plerisque Livii exemplaribus perscriptum reperitur *Cluilius*. quæ si vera sanaque scriptura; Græcè idem nomen totidem syllabis scribendum est *κλοιλιῶ*, & inde fossa *κλοιλία*. Verùm idem Livius eodem lib. 1 haud ita multo post scribit, Tullum, Albâ dirutâ,

10 Albanisque Romam transductis, *principes Albanorum in patres legisse, Tullios, Servilios, Quintios, Geganios, Curiatios, Clælios*. quos Dionysius dicto lib. 111 vocat *Ἰγλίης, Σερυιλίης, Κοινιλίης, Γεγαυίης, Κορλιίης, Κλοιλίης*. & quæ huic lib. v dicuntur virgo *κλοιλία* atque consul *κλοιλιῶ*, Livio sunt lib. 11 *Clælia* & *Clælius*. quomodo vocabulum id rectè scribi per diphthongum *oi*, *æ*, ex poetarum usu clarer. Silius

lib. xiii: *Illæ est, quæ Tybrim, quæ fregit Lydia bella,*

Nondum passa marem, quales optabat habere,

Quondam Roma viros, contemptrix Clælia sexus.

Virgilius de eadem *Aeneid.* lib. viii:

20 *Et fluvium vinculis innaret Clælia ruptis.*

CLOELIA igitur FOSSA dicenda est; seu plurali numero: ut Dionysius ^{Fossa Cloelia} habet *κλοιλια πύφοι*, CLOELIAE FOSSAE. usitatum quidpe fuisse Romanis, licet una fuerit fossio huiusmodi, tamen promiscuè etiam plurali numero eam indigetare. cuius rei exempla supra à nobis relata lib. 1 cap. xxxv, & lib. 11 cap. 111. Hinc, quæ apud Livium dicto lib. 1 est *Cluilia* seu *Clælia fossa*, eadem postea lib. 11 plurali numero refertur in his verbis, ubi de Cn. Marcio Coriolano narratur: *Postremum ad Urbem à Peto ducit; & ad fossas Cluilias v ab Urbe millia passuum castris positis, populatur inde agrum Romanum*. De eadem re Plutarchus in vitâ Marci: *πρὸς τὴν λεγομένην κλοιλίαν τὰ φρεσ κατὰ στρατοπέδους, ποσὰ ἀπέχοντα τὴ πόλιν, ἐπέδωκεν ἀφ' ἑστέρας*. Id est: *Ad fossas Clælias castra ad v ab Urbe lapidem posuit*.

30 Cæterum in eadem Appiâ viâ, propius jam Albano opido, fuit perantiquum ^{Bovillæ opidum} illud opidum BOVILLÆ; quod memoratur Dionysio Halicarnassensi, Ovidio, Propertio, Persio, Paterculo, Martiali, Tacito, Svetonio, Plutarcho, Appiano, Floro, Livii epitomatori, Asconio Pediano, Nonio Marcello, Tabulæ itinerariæ, & Stephani breviatori. *Opidum* inde dicebantur BOVILLANI; ut mox videbimus. Propertius lib. 111 eleg. 1; ubi de primordiis loquitur urbis Romæ:

Quidpe suburbana parvâ minus urbe Bovilla:

Et, qui nunc nulli, maxima turba Gabi.

Persius Satyrâ vi: *Accedo Bovillas*

40 *Clivumque ad Virbî.*

Martialis lib. 11 epigram. vi:

Et quum currere debeas Bovillas;

Interjungere queris ad Camænas.

Tacitus *Annal.* lib. 11: *Effigies divo Augusto apud Bovillas dicatur*. Svetonius in vitâ Augusti, cap. c: *Corpus decuriones municipiorum & coloniarum à Nolâ Bovillas usque deportarunt. à Bovillis equester ordo suscepit, Urbique intulit*. Tacitus *Historiar.* lib. 111: *Præmissi Ariciam equites. agmen legionum intra Bovillas stetit*. Situm earum discretius ostendit Tabula itineraria: quæ, unâ cum Hierosolymitano itinerario, iter habet tale:

59

Tabula;		Hierosolymitanum;	
<i>Româ, viâ Appiâ</i>		<i>Urbe Româ</i>	
<i>Bovillas</i>	x.	<i>Ad Nonum</i>	ix.
<i>Aricia</i>	111.	<i>Aricia & Albano</i>	vii.

Iam antea dixi, xii hodiè exigua esse millia passuum ab urbe Româ ad opidum *Albanum*;

banum; atque inde mille passus Ariciam usque. quæ sunt omni numero XII ista milia Tabulæ inter Romam & Ariciam. In Hierosolymitano igitur itinerario haud dubiè scripta fuere secundo loco IV; quæ mox in VI, ac tandem in VII corrupta sunt. De cætero, quum hodiè medio ferè situ inter nonum ac decimum lapidem (nempe, si intervallum hoc inter Urbem & Albanum in XII æquas parteis dividat) ingentium saxorum ad utrumque viæ latus dispersi sint acervi; haud equidem dubitem, quin hoc loco olim steterit Bovillarum opidum. Hierosolymitani itinerarii locus AD NONVM, scilicet lapidem, an eundem Bovillarum situm significaverit; quasi jam tum opido disjecto; haud facile dictu est. Sed hunc Bovillarum situm alii etiam ostendunt auctores. Breviator Livii lib. CVII: P. Clodii, à T. Annio Milone, candidato consulatus, in Appiâ viâ ad Bovillas occisi, corpus plebs in curiâ cremavit. Velleius Paterculus lib. II: P. Clodius à Milone, candidato consulatus, circa Bovillas, contractâ ex occurso rixâ, jugulatus est. Appianus Civil. bellor. lib. II: κλωδίου δ' ἐξ ἰδίων χωρέων ἐπασιόντι Ἐπιπώῃ, ἢ καὶ Βοῦλλας ἀπασήσασθαι τῶν Μίλωνι, οἱ μὲν κ' τῶν ἐχθρῶν ὑπείδοντο μόνον ἀλλήλους Ἐπαρώδουσαν, θερραίων δ' ἐξ Μίλων Ἐπιθεραίων τῶν Κλωδίου, εἰδ' ὡς κεκλωδῶν, εἰδ' ὡς ἐχθρὸν δεσπότης κλέων, ἐπάταξεν ἐς τὸ μετὰ Φρονον Ἐπιθίδιον κ' τ' ἄλλοι αἰμαῖσι ρεανόρδρον ἐς τὸ πλησίον παροδοκίον ὁ ἰπποκόμου ἔστειλεν ὁ δ' ἐξ Μίλων ἐξ τ' θερραίωνων Ἐπιπώῃ, ἐπ' ἔμπροσθεν ἢ καὶ νεκρὸν ἔπασιλεν. Hoc est: Quum Clodius, è villâ suâ in Urbem equo rediens, circa Bovillas Miloni occurreret, parum amico adpectu ipsi sese praterierant: ceterum Milonis servus invasit Clodium; sive jussu, sive ut inimicum domini tolleret; eique gladio vulnus inflixit in occiput. quem cruentum curator equi servus detulit in proximum diversorium. quò mox adcurrens Milo cum suis, incertum spirantem adhuc, an exanimum, confecit. Villam Clodii fuisse inter Albanum opidum & montem Albanum, circa Albæ Longæ rudera, suprâ ostensum est. Cicero in oratione pro Milone: Fit obviam Clodio Milo ante fundum eius, horâ ferè VIII. Aliquanto post: Atque illo die Ariciâ rediens diverit Clodius in Albanum. Alconius Pedianus in commentariis ad eam orationem: Milo Lanuvium profectus est. occurrit ei circa horam nonam Clodius, paullo ulro Bovillas, rediens ab Ariciâ, prope eum locum, in quo Bonæ deæ sacellum est. Paulo post: Clodius vulneratus in tabernam proximam Bovillano [scribo, Bovillanum] delatus est. Et postea: Milonem cum servis amplius CCC armatis obviam ei contendifse; & supra Bovillas inopinantem in itinere adgressum. ibi P. Clodium; tribus vulneribus acceptis, Bovillas perlatum: tabernam, in quam profugerat, expugnata à Milone: semiaminem Clodium extractum, in viâ Appiâ occisum esse. De nomine Bovillarum ita tradit Nonius Marcellus cap. II: Hillas intestina veteres dixerunt. unde Bovilla. unde opidum in Italiâ, quòd eò bos intestina ex vulnere trahens advenit. Mirum dictu, quàm parum tuta in eiusmodi vocabulorum explicationibus fides grammaticis est. exempla permulta hætenus in hoc opere nos monuerunt: pluraque infra monebunt. Nostro tamen etiam ævo, nescio qua auctoritate usus, suprâ scripti Martialis scholiasta Raderus ita scribit: Bovilla dicta sunt à boum multitudine, quasi boum villa: mendicorum statio: ubi enim stipem colligebant. vicus olim Latii pauper; viâ Appiâ; ad quem, Pediano teste, occisus est à Milone Clodius. Antiquitas opidi exstat apud Florum lib. I cap. XI; ubi de proximis post exactos reges agit bellis, quæ Romani contra Latinorum gentem gesserunt. Hætenus, inquit, pro libertate: mox de finibus cum eisdem Latinis adsidue & sine intermissione pugnatum est. Sora (quis credat?) & Algidum terrori fuerunt: Satricum atque Corniculum provincia. de Verulis & Bovillis, pudet, sed triumphavimus. Item apud Ovidium Factor. lib. III; ubi Annæ Perennæ festum & numen explicat:

Hac quoque, quam referam, nostras pervenit ad aureis

Fama: nec à veteri disfidet illa fide.

Plebs vetus, & nullis etiamnum tuta tribunis,

Fugit; & in Sacri vertice montis erat.

Iam quoque, quem secum tulerant, defecerat illis

Victus, & humanis usibus apta Ceres.

Orta suburbanis quædam fuit Anna Bovillis;

Pauper; sed multa sedulitatis anus.

Illa, levi mitrâ canos incincta capillos,

Fingebat tremulâ rustica liba manu.

Atque

Atque ita per populum fumantia manè solebat.
Dividere. hac populo copia grata fuit.

- Et apud Plutarchum in Marcio Coriolano ita scriptum est: οὕτως ὁ Μάρκιος ἐπ' αὐ-
πὶς πᾶς πόλεις ἦσαν, καὶ Τολερῖνος καὶ Οὐϊκανὸς καὶ Πεδανός, καὶ ἐπὶ ἡ Βολανός, ἀντιπάλαι αὐτῶ,
καὶ κρατὸς ἑλῶν, ἅ τε σώματα λεία ἐπιήσαστο, καὶ τὰ ζεήματα διήρησαν. τῶν δὲ περὶ ἡμετέρων
Ἰπμελείων ἐπιήσαστο πολλῶν, ὅπως μὴ ἀκόντες αὐτῶ βλάβησιν, πρῶτον τε στρατοπέδῳ, καὶ
τῆς χώρας ἀπεχόμενοι. ἐπεὶ δὲ καὶ Βόλλας πόλιν, ἢ πλείους σάδιος ἐκατὸν ἀπέχουσαν τῆ Ῥώ-
μης, ἑλῶν, ζεήματων πολλῶν οὐκ ἔστι, καὶ πᾶν ὄλιγον δὲν ὄν ἐν ἡλικία διέφθρε. Hoc
interpres Latinus sic vertit: Ita Marcus exercitum ad ipsas urbes ducens, Tolerien-
10 ses, Viscellenses, Pedanos, ad haec Bolanos, quum mania defenderent, vi cepit; homines
in pradam redegit; bona eorum diripuit. Qui vero ad eum descivissent; horum magnam
egit curam: atque, ut ne invito quidem se aliquid paterentur detrimenti; quam remotissi-
mè ab eorum finibus castra habuit; agrisque eorum abstinuit. Postquam vero Bolas quo-
que opidum, non plus centum stadia ab Româ distitum cepit; ingenti prædâ positus, omnes
propemodum puberes interfecit. Pro voce istâ οὐϊκανὸς scribendum esse Λαυικανὸς,
Lauicanos, infra ostendetur. quòd autem interpres vocem Βόλλας verterit Bolas, id
magis miror. quando jam antea Bolas opidum expugnatum atque direptum nar-
rat auctor. Sed interpres fidem videtur sequutus esse exemplarium Dionysii: apud
quem lib. viii sic scriptum de eodem Marcio: Ἀπὸ δὲ ταύτης ἀναστῆσας τῆς πόλεως,
20 ἤλαυσε τὸν στρατὸν ἐπὶ Βολάς, Ἰπικωνῆ ποτι ἕσσω, καὶ ἐν ὀλίγαις παύσε τῆς ἡμετέρας καὶ Λα-
τίνων ἡμῶν πόλεον ἐξέλασσε. Καὶ γίνεται περὶ ταύτη τῆ πόλεο μάχη καρτερὰ. ἢ γὰρ μόνον
ἀπὸ τοῦ τετραγῶν ἀμύωντος ὄντος περιούσιος οἱ Βολανοί, ἀλλὰ καὶ τῆς πόλεος ἐξέδοτον ἀνδραγαθίας
ἀνδρῶν, καὶ τῆ τὸ πρῶτον ἐκείνου βία ὄντος ἐφιστάμενος. Id est: Ab Coriolis porrò exer-
citus admovit ad Bolas: quod opidum et illustre tunc erat, et unum è paucis admodum
Latini nominis urbibus primariis. Pugnatum est circa hoc acriter. quidpe Bolani non modò
à manibus hostem arcebant; sed etiam, apertis portis confertim prorumpentes, adversos
magnâ vi per declivia propellebant. Verum postremus Dionysii interpres voces istas
Βόλλας & Βολανός, vertit Bovillas & Bovillani. Ac sanè quis dubitare poterat, esse
legendum Βόλλας & Βοιλλανός, quum jam antea Dionysius narraverit, Marcium à
30 Circæis cepisse Τολερῖνος καὶ Βολανός. post quæ opida Labicos deinceps, Pedum,
Corbionem, Coriolo, & tandem hasce Βοιλλας petiit. & apud Stephani brevia-
torem diserta hæc sunt verba: Βοιλλαι, πόλις Λατίνων. τὸ ἐθνικὸν Βοιλλανός. ὡς Διονύσιος
ἐν ὄγδοῳ τῆ Ῥωμαϊκῆς ἱστορίας. Id est: Bovilla, opidum Latinorum: gentilium Bo-
villani; auctore Dionysio Antiquitat. Rom. lib. viii. Et postea sic habet: Βόλλα, πόλις
Ἰταλίας. τὸ ἐθνικὸν Βολανοί. Id est: Bola, opidum Italia. gentilium inde Bolani. Cer-
tum igitur est, & Plutarchum & Dionysium memorasse Βοιλλας, Bovillas. quam-
quàm etiam nunc ego dubitem, priore an posteriore loco id scripserit Dionysius.
nam istud καὶ τὸ περὶ, per declivia, in Bovillas minimè convenit: ut quæ plano
& æquo loco in viâ Appiâ sita fuerunt. Plutarchus quòd centum stadiūm id in-
40 tervallum fecerit, id est, millia xii passus 10, hæud perinde mirum est: quando is
rotundo maximè usus potuit esse numero; vel à milliario aureo, quod eius æta-
te in foro Romano, ut supra cap. 11 ostensum, statutum erat, initium eius spacii
duxisse. Atque hæc equidem de summâ huius opidi antiquitate, iam inde Cicero-
nis tempore cultoribus ferè desertum fuisse, testatur ipse in Oratione pro Cn. Plan-
cio; ubi ita adfatur Laterensem, municipem Tusculanum: Nisi fortè Lavicana aut
Bovillana aut Cabina vicinatas adjuvabat. quibus è municipiis vix jam, qui carnem
Latinis petant, inveniuntur. Hinc igitur illud Propertii lib. iii eleg. 1:

Quidpe suburbane parvâ minus urbe Boville;

Et, qui nunc nulli, maxima turba Gabii.

- 50 Civilibus id factum bellis, quæritur Lucanus lib. vii his versibus:

— Gabios Veiosque Coramque
Pulvere vix cæta poterunt monstrare ruina
Albanosque lavæ Laurentinosque penateis.
Rus vacuum: quod non habitat, nisi nocte coactâ
Invitus, quæstusque Numam jussisse, senator.
Non atas hæc carpisse edax monumentaque rerum

*Putria. destituit crimen civile. videmus
Tot vacuas urbes.*

Municipium igitur aliquando fuit opidum *Bovilla*: teste Cicerone. Frontinus in libro de *Coloniis*, *Bovilla opidum*, inquit, *lege Sullanâ est circumductum*. Et mox: *Gabii opidum lege Sullanâ munitum*. Cæterò apud Ciceronem ad *Atticum* lib. v. epist. xiii sic scriptum est: *Ephesum venimus ad x i Kalend. Sextileis; sexagesimo & quinto post pugnam Bovillam. Navigamus sine timore, & sine nausâ*. Haud dubitant viri docti, hoc loco legendum *post pugnam Bovillanam*: intelliguntque pugnam illam inter *Clodium* ac *Milonem*. Idem *Cicero* ad *Q. Fratrem* lib. i. i. epist. 1: *Fundum audio te hunc Bovillanum velle retinere*.

ARICIA
opidum.

Ab alterâ igitur *Albani* opidi parte, in eâdem viâ *Appiâ*, mille passus ultra *Albanum*, est *ARICIA opidum*, vulgò nunc *La Riccia*, corruptâ adpellatione dictum; quum antea vocaretur, præposito lingvæ vulgaris articulo *la, l' Aricia*. Memoratur *Ciceroni*, *Virgilio*, *Horatio*, *Livio*, *Dionysio*, *Columellæ*, *Straboni*, *Plinio*, *Lucano*, *Silio*, *Martiali*, *Tacito*, *Ptolemæo*, *Philostrato*, *Solino*, *Pediano*, *Servio*, *Stephani epitomatori*, & *Itinerariis antiquis*. *Opidani* inde sunt *ARICINI*; ut pluribus exemplis infra videbimus. *Cicero* in oratione pro *T. Annio Milone*: *Atque illo die certè Ariciâ rediens divertit Clodius in Albanum*. *Horatius Sat.* v. libri primi:

Egressum magnâ me excepit Aricia Româ.

Columella lib. x:

Brutia qua tellus, & mater Aricia porri.

Martialis lib. xiiii epigram. xviii:

Mittis precipuos Nemoralis Aricia porros.

In niveo virideis stipite cerne comas.

Plinius lib. i. i. cap. v; ubi opida *Primæ* totius *Italiae* regionis, quæ *Latium* & *Campaniam* comprehendebat, secundum ordinem literarum enumerat: *Opida*, *Abellinum*, *Aricia*, *Alba Longa*. Et lib. ii. cap. cvii: *Reperitur apud auctores, subjectis Aricie arvis si cardo deciderit ardere terram*. Hæc res jam dudum exolevit. *Ptolemæus*: *Ἀλβινῶν πλεῖς μεσσηροί, Περίγειρον, Τρύκελλον, Ἀρκεία, Ἀρδέα*. Id est: *Latinorum mediterranea opida*, *Prænestum*, *Tusculum*, *Aricia*, *Ardea*. *Tacitus Historiar.* lib. iiii: *Præmissi Ariciam equites*. De situ eius ita tradit *Strabo* lib. v: *μετὰ ἢ τὸ Ἀλβανὸν ὄρος Ἀρκεία ἐστὶ πλεῖς ἢ τῆ ὁδῷ τῆ Ἀππία. σάδιαι δ' εἰσὶν ἐκ τῆ Ῥώμης ρξ. κώϊλος δ' ἐστὶν ὁ ποταμὸς ἐχθρὸς ὅμως ἐρουνην ἀπερῶν*. Id est: *Post Albanum monte in viâ Appiâ urbs est Aricia, clx stadia ab Româ; situ concavo: arce tamen editâ & naturâ loci munitâ*. Vel ex hoc loco satis patet, fuisse olim partem opidi sub collibus in ipsâ viâ *Appiâ*: ubi etiam varia hodiè exstant monumenta: quum ipsum opidum in colle nunc sit situm. At in numero *clx* stadiorum ingens est, non dixerim *Strabonis* errorem, sed exscriptoris mendum. *Dionysius* lib. vi: *Σωλυγχαίρον ἀλλήλοισ ἀρχὴ πλεῖας Ἀρκείας, ἢ δέχεται σάδιαις ἑκατὸν εἰκοσι τῆ Ῥώμης*. Id est: *Occurrerunt sibi invicem ad Ariciam opidum; quod cxx stadia ab urbe Româ abest*. Et *Philostratus* de *Apollonii vitâ* lib. iiii. cap. xii: *Ἐν ταύτῃ κατὰ σάδιαις Φιλοσοφίας ἔσθι, ἔτυχε προσεὶ τῆ Ῥώμης ὁ Ἀππιδών. σάδια ἢ εἰκοσι κατὰ ἀπέχων, ἐπέτυχε τῷ φιλολάῳ τῷ κληνίῳ πρὸς τὸ Νέμου πρὸς τῆ Ἀρκεία*. Id est: *Dum in hoc statu philosophia esset, Apollonius Romam profectus est. quumque stadia cxx abesset, apud Nemus, quod apud Ariciam est, incidit in Philolaum Citriensem*. Tot stadia *Dionysii* ac *Strabonis* ævo conficiebant millia passuum xv. Atego, ut supra dixi, millia ab urbe Româ ad Ariciam deprehendi, ut & *Tabula itineraria* habet, & incolæ hodiè computant, millia haud amplius *xiiii*. Apud *Lucanum* lib. vi sic est:

At tantum septi vallo sibi vindicat agri,

Parva Mycenæ quantum sacrata Dianæ

Distat ab excelsâ Nemoralis Aricia Romæ;

Quoque modo Roma prelapsus mœnia Tybris

In mare descendit, si nusquam torqueat amnem.

Idem heic accidit ad *Ariciam*, quod apud *Ostiam*. nempe quum ostia *Tiberis* amnis, quâ is in mare exit, *xvi* ab Româ abessent millia; ab iis autem opidum *Ostia*, quod tria millia supra mare ad sinistrum amnis alveum est conditum, nomen traxerat: ad ipsum hoc opidum plerique *xvi* computabant milliaria; ut superiori capite ostensum. Eodem igitur modo, quum in *Aricinò* agro apud *Appiam* viam, duo millia

millia ultra Ariciam, *Nemus & lacus Diana*, de quibus mox dicam, clariora celebrioraque ipso opido Ariciâ forent; vulgò ad *Ariciam* xv alii, alii verò xvi millia esse dixerunt. Sunt autem ad lacum ab Ariciâ duo millia passuum in viâ Appiâ: inde verò sinistrorsum in diverticulum ad *Nemus* opidum, de quo mox plura, mille passus. unde utrique rectè computarunt; alteri xv, alteri xvi pronunciantes. Apud Horatii veterem commentatorem in suprâ scriptum poëtæ versum ita scriptum est: *Aricia, civitas in viâ Appiâ. abest ab Vrbe viginti millia passuum*. Credo scriptum fuisse ab ipso commentatore xv: quæ postea corrupta in xx. Apud Solinum cap. viii sic scriptum est in vulgatis exemplaribus: *Heretum à Grecis conditum esse, in honorem Heræ (sic enim Iunonem Graci vocant) Ariciam ab Archilocho Siculo: unde nomen, ut Cassio Hemina placet, tractum*. Hoc in loco Orestes, oraculo monitus, simulacrum *Scythica Diana*, quod de *Tauricâ* extulerat, priusquam *Argos* peteret, consecravit. Corruptum hunc locum, & suo ordine turbatum, suprâ lib. ii cap. viii in Sabinis ad opidum *Eretum* docui. Sic igitur est restituendum: *Heretum à Grecis conditum, in honorem Heræ; sic enim Iunonem Graci vocant: unde & nomen, ut Cassio Hemina placet, tractum. Ariciam ab Archilocho Siculo. Hoc in loco Orestes; & quæ sequuntur*. Ex quibus cum maximè id adparet, quod antè dixi. namque simulacrum hoc, ut mox ostendamus, non in ipso opido Ariciâ, sed duo hinc millia passuum in nemore erat *Aricino*. Cæterum summa fuerit huius opidi vetustas: ut quod ante Aboriginum ac Pelasgorum, sive ante Latinorum in has oras immigrationem ab Siculis conditum fuit: id est, annis ante natum Iesum amplius eis 15 XIII. nam circa hoc tempus Pelasgos in Italiâ Aboriginibus sese conjunxisse, Siculosque sedibus hisce expulisse, suprâ cap. i ostensum est. Verustissima deinde memoria eius exstat apud Livium lib. i, in initio regni Tarquinii Superbi. *Turnus*, inquit, *Herdonius ab Ariciâ ferociter in absentem Tarquinium erat inuictus*. Memoratur item lib. ii & Dionysio lib. v; ubi ab Etruscis, duce Arunte, Porcenæ regis filio, oppugnatur. Livius postea lib. viii, in consulatu L. Furii Camilli & C. Mænii Nepotis, anno urbis Romæ cccxvi: *Aricinos Lanuvinosque & Veliternos, Antiatisque Volscis se conjungentes, ad Asturæ flumen Mænius improvisò adortus fudit*. Et aliquanto post: *Lanuvinis civitas data: sacraque sua reddita, cum ea, ut ædes lucusque Sospitæ Iunonis communis Lanuvinis municipibus cum populo Romano esset. Aricini eodem jure, quo Lanuvini, in civitatem accepti*. Festus, in voce *Municipium*: *Alio modo municipium dicitur, quum id genus hominum definitur, quorum civitas universa in civitatem Romanam venit; ut Aricini, Cerites, Anagnini*. Hinc Cicero Philippicâ 111: *Quod autem municipium non contemnit, qui Aricinum tantoperè despicit, vetustate antiquissimum, jure federatum, [fortè, a quo jure federatum] propinquitate penè finitimum, splendore municipum honestissimum*. Verum, ut omnia alia circa Romam municipia, sic hoc etiam haud perinde magnum fuit. Ipse Cicero in oratione 11 de Lege agrariâ contra Rullum ad populum; ubi de Campano agro loquitur: *Agros verò Vaticanum & Pupiniam cum suis optimis atque uberibus campis conferendos scilicet non putabunt. opidorum autem finitimorum illam copiam cum hac per risum ac per jocum contemnent. Labicos, Fidenas, Collatiam, ipsum hercè Lanuvium, Ariciam, Tusculum, cum Calibus, Teano, Neapoli, Puteolis, Cumis, Pompeis, Nuceriâ, comparabunt*. Hinc Lucano præscripto lib. vi dicitur *parva Aricia*. Coloniam fuisse, à Syllâ deductam, auctor est Frontinus in libro de Coloniais. *Aricia*, inquit, *opidum lege Syllanâ est munitum*. Hinc Epitomator Livii lib. lxxx: *Marius Antium & Ariciam & Lanuvium colonias devastavit*. Atque hæc de opido Ariciâ.

Longè celebrius hinc in agro eius, ut antè dictum, fuit *NEMVS ARICINVM*, sive *NEMVS DIANAË TAURICAE* seu *SCYTHICAE*, duo millia passuum ultra opidum situm; & in eo *LACVS* eiusdem *DIANAË*; qui vulgò hodiè à duobus superne imminentibus opidis dicitur *Lago di Iensano*, & *Lago di Nemo*. Memorantur hæc compluribus auctoribus; quos citatum imus. Statius Silvar. lib. 1111 carm. 1111:

*Hos Præneste sacrum, nemus hos glaciæ Diana,
Algidus aut horrens, aut Tuscula protegit umbra;
Tiburis hi lucos Anienaque frigora captant.*

Propertius lib. 11 eleg. xxxii:

*Nam quid Prænestis dubias, ô Cynthia, sortis,
Quid petis Acæi mania Telegoni?*

*Curve te in Herculeum deportat effeda Tibur;
 Appia cur toties te via ducit animum?
 Hoc utinam spaciare loco, quocumque vagaris,
 Cynthia. sed tibi me credere turba vetas,
 Quum videt accensis devotam currere tedis
 In nemus, & Trivia lumina ferre dea.*

Martialis lib. v epigram. 1 :

*Hoc tibi, Palladia seu collibus uteris Alba,
 Caesar, & hinc Triviam prospicis, inde Thetin;
 Seu tua veridica discunt responsa sorores,
 Plana suburbani qua cubat unda freti
 Mistimus.*

10

Sed describuntur hæc loca à Strabone lib. v in hunc modum: μετὰ τὸ Ἀλβανὸν ὄρεσσι Ἀρικήα ἐστὶ πόλις Ἰππὶ τῆ ὁδῶ τῆ Ἀππία· ὑπερέκειται δὲ αὐτῆς τὸ μῦθ Λακίνοιον, πόλις Ἰωμαίων ἐν δεξιά τῆ Ἀππίας ὁδῶ· ἀφ' ἧς ἐποπτεῖται ἡ πελάλασσα ἐστὶ καὶ τὸ Ἄνιον. τὸ δὲ Ἀρικήμιον ὁ καλεῖται νέμιον, ἐκ τῆ ἐν ἀρεστερᾷ μέρι τῶ ὁδῶ τῆ ἐξ Ἀρικήας ἀναβαίνουσι εἰς τὸ δὲ Ἀρικήνιον τὸ ἱερόν. λέγουσι δὲ εἶναι ἀφιδρυμένα τὰ Ταυροπόλια. καὶ γὰρ ἡ βαρβαρικὸν κεφάλαιον ἐσκυθικὸν περὶ τὸ ἱερόν ἐστι καλεῖται γὰρ ἱερός, ὁ γνηθεὶς ἀντόχρηστος ἱερομύθηστος, δεσπότης ἀνὴρ. Σιφίρης ἔν ἐστιν αἰεὶ, περὶ σκοπῶν τὰς Ἰππῆσις, ἐπιμύθηστος ἀμυνοστος. τὸ δὲ ἱερόν ἐν ἄλλοι· περὶ τῆς λίμνης πελαγίχου· κίχλα δὲ ὀρνήσσι σιωχῆς ὄφρυς περὶ τῆς, καὶ μία ὑψηλὴ, καὶ τὸ ἱερόν ἐπὶ τῆ ὕδατος δαπλαμβαίνουσι ἐν κίχλῳ τῶ πῶ καὶ βαθύ. τὰς μῦθ ἔν πηγᾶς ὄραν ἐστὶν, ἐξ ὧν ἡ λίμνη πληροῦται· τῶτων δὲ ἐστὶν ἱερεῖα καλεῖται μύθη Λαίμονος ἱεροῦ ἐπώνυμος· αἱ δὲ δαπνῶσις ἐν αὐτῶ μῦθ ἀδελφοὶ εἰσὶν, ἐξ ὧν ἡ δέικνυται πύργῳ περὶ τῆ Ἰππῆσις ἀνέχουσι. Πλησίον δὲ ἐστὶ τῶ χωρίων τῶτων ἐπὶ Ἀλβανὸν ὄρεσσι, πλὴν ὑπερέκειται τῆ Ἄρηνιου καὶ τῶ περὶ αὐτῶ ὄφρυς, καὶ περὶ ὑψηλῶν ὕδατων καὶ ὄφρυς ἱκανῶς. ἐκ τῶν δὲ τῶ λίμνης πλὴν μείζω τῶ καὶ τῶ Ἀρικήμιον ὄρεσσι. Hæc antequam Latine reddantur, à mendis erunt purganda. Ac primò quidem rectè quidem à doctissimo huius auctoris commentatore, Ilaaco Casaubono, vox Λακίνοιον correcta est in Λαυέσιον. nam Lanuvium ad viam Appiam fuisse in edito colle, mox infra videbimus. Hinc ista maximè sunt vitiata: τὸ δὲ Ἀρικήμιον ὁ καλεῖται νέμιον, ἐκ τῆ ἐν ἀρεστερᾷ μέρι τῶ ὁδῶ τῆ ἐξ Ἀρικήας ἀναβαίνουσι εἰς τὸ δὲ Ἀρικήνιον τὸ ἱερόν. Decesse quædam, vel ex unâ isthac particulâ τῆ, quæ posteriore loco est, manifestum fit. Interpres vocabula hæc, ἐξ & δ' Ἀρικήνιον τὸ ἱερόν planè susulit: legitque simpliciter, εἰς τὸ Ἀρικήνιον ἀναβαίνουσι. id est, Ariciam versus euntibus, sive, quâ Ariciam ascenditur. intellexitque, quâ ascenditur à Româ. Prædictus verò commentator voces istas, εἰς τὸ δ' Ἀρικήνιον τὸ ἱερόν, ita corrigere conatus est; ἀναβαίνουσι εἰς τὸ δ' Ἀρικήνιος ἱερόν. id est; quâ ad Aricini agri templum ascenditur. sed & in hoc longè erratum est. quidpe quum templum Dianæ in nemore esset Dianæ; utrumque verò in Aricino agro: quid hoc erat dicere; Nemus Diana est ab sinistro via Appia latere, quâ ad templum Diana itur? Ipse auctor haud dubiè scripsit; Ἐκ τῆ ἐν ἀρεστερᾷ μέρι τῶ ὁδῶ τῆ ἐξ Ἀρικήας ἀναβαίνουσι εἰς τὸ Λαυέσιον. ἐστὶ δ' Ἀρικήνιον τὸ ἱερόν. id est; Ab sinistra via parte, quâ ab Ariciâ Lanuvium itur. templum autem ad Aricinos pertinet. Ac fortè plura interierunt. Rursum hæc sædè corrupta sunt: τὰς μῦθ ἔν πηγᾶς ὄραν ἐστὶν, ἐξ ὧν ἡ λίμνη πληροῦται· τῶτων δ' ἐστὶν ἱερεῖα καλεῖται μύθη, δαίμονος ἱεροῦ ἐπώνυμος. Id est; Ac fontes quidem conspicui sunt, unde lacus impletur: quibus sacerdos præest, nomen cum genio quodam habens commune. Casaubonus heic pro voce ἱερεῖα scribendum docuit Ἰππῆσις. scilicet, quia Iturna fons ac dea circa hæc loca aliis memorantur auctoribus. Verùm ne hoc quidem subsistere potest; quando nemo auctorum Iturna fontem circa nemus hoc & lacum templumque Dianæ posuit; & nos supra lib. II cap. x ostendimus, circa Albanum & Savellum opida eum fuisse; ubi hodièque fons corrupto per simplicitatem adcolentium vocabulo dicitur Volturmo. Lego igitur ego ita: τὰς μῦθ ἔν πηγᾶς ὄραν ἐστὶν, ἐξ ὧν ἡ λίμνη πληροῦται· τῶτων δ' ἐστὶν ἡ Ἰππῆσις καλεῖται μύθη, δαίμονος ἱεροῦ ἐπώνυμος. hoc est; Ac fontes quidem conspicui sunt, unde lacus impletur. ex his est, qui Egeria vocatur, eodem, quo numen quoddam, nomine. Nempe Egeria nympha dicebatur fons; ut ex compluribus aliis mox patebit auctoribus. Integram igitur Strabonis orationem sic verto: Post Albanum montem in viâ Appiâ est opidum Aricia. ultra hoc Lanuvium est, Romanorum opidum, in dextro via Appia latere. unde & mare & Antium conspici possunt. Diana autem quod vocant nemus, ab sinistra via parte est, quâ ab Ariciâ Lanuvium versus ascenditur. templum in eo ad Aricinos pertinet. sicut Diana Taurica sacrorum similia sibi esse constituta. nam barbaricus quoque ac Scythicus mos apud id templum

EGERTIAE
nympha fons.

40

50

templum obtinet. profugus quidpe constituitur sacerdos, qui priorem sacerdotem suâ trucidaverit manu: strictoque semper gladio paratus ad insultus propulsandos circumspicit. Fanum in nemore est. ante id lacus est, mari amulus. supercilium montanum continens atque excelsum circumcirca in loco cavo ac profundo includit lacum ac fanum. Ac fontes quidem conspicui sunt, unde lacus impletur: ex quibus unus vocatur Egeria, communi numinis cuiusdam nomine. effluxus autem intus quidem occulti; at foris cernuntur, è longinquo conspicui. Ceterum his locis vicinus est Albanus quoque mons, longè sublimior Dianæ nemore & eius supercilii, licet celsis & satis rectis. is quoque lacum habet, longè maiorem eo qui est ad Dianæ montem. Omnino heic quoque mendum inesse puto vocibus $\kappa\epsilon\tau\alpha\ \tau\omicron\ \delta\epsilon\ \alpha\gamma\gamma\epsilon\lambda\iota\sigma\iota\omicron\nu\ \nu\epsilon\mu\omicron\varsigma$.

10 quibus scribendum censeo, ut suprâ est, $\kappa\epsilon\tau\alpha\ \tau\omicron\ \delta\epsilon\ \alpha\gamma\gamma\epsilon\lambda\iota\sigma\iota\omicron\nu\ \nu\epsilon\mu\omicron\varsigma$. id est, apud Dianæ nemus. Neque enim ullus alius auctor Dianæ heic memorat montem: quum re verâ jugum hoc pars quædam sit Albani montis, ac veluti $\delta\omicron\pi\omega\alpha\sigma\mu\acute{\alpha}\tau\omicron\nu$ quoddam, seu $\delta\omicron\pi\epsilon\tau\epsilon\tau\omicron\varsigma$, id est, particula quædam avulsa; quæ ad Lanuvium usque & Velitras protenditur. Cæterum à celebritate huius fani Dianæ ortum jam olim fuit opidum, cui à situ nomen inditum NEMUS. id hodièque vulgari Itolorum lingvâ vocatur Nemo, ad eundem modum formato vocabulo, ut à Latinis vocibus, corpus, pectus, pignus, opidum.

NEMUS

tempus, fiunt vulgaria, corpo, petto, pegno, tempo. Appianus Civil. bellor. lib. v: $\omicron\ \delta\ \kappa\alpha\iota\alpha\upsilon\tau\omicron\varsigma\ \epsilon\kappa\ \tau\omicron\ \iota\epsilon\rho\acute{\omega}\nu\ \epsilon\delta\omega\epsilon\iota\varsigma\ \tau\omicron\ \epsilon\alpha\ \chi\epsilon\theta\iota\mu\alpha\tau\omicron\varsigma$, $\sigma\omega\upsilon\ \chi\epsilon\theta\epsilon\lambda\iota\ \delta\omicron\pi\omicron\delta\omega\sigma\tau\omicron\nu\ \iota\alpha\tau\iota\alpha\ \nu\epsilon\mu\omicron\varsigma$, $\delta\omicron\tau\omicron\ \pi\epsilon\ \rho\prime\ \acute{\omega}\mu\eta\varsigma\ \epsilon\kappa\ \tau\omicron\ \kappa\alpha\mu\iota\lambda\iota\alpha\varsigma$, $\kappa\epsilon\ \delta\omicron\tau\omicron\ \Lambda\ \nu\iota\alpha\ \epsilon\ \lambda\alpha\upsilon\upsilon\beta\iota\alpha\ \kappa\epsilon\ \nu\epsilon\mu\omicron\varsigma\ \epsilon\ \tau\iota\beta\omicron\rho\varsigma$. $\epsilon\upsilon\ \alpha\iota\varsigma\ \mu\acute{\alpha}\lambda\iota\sigma\tau\alpha\ \pi\acute{\omega}\lambda\epsilon\tau\iota\ \epsilon\ \nu\omega\upsilon\ \epsilon\iota\sigma\iota$

20 $\eta\sigma\omega\upsilon\tau\omicron\varsigma\ \chi\epsilon\theta\iota\mu\alpha\tau\omicron\nu\ \iota\epsilon\rho\acute{\omega}\nu\ \delta\alpha\psi\iota\lambda\epsilon\iota\varsigma$. Id est: Cæsar è templis accipiebat mutuo pecunias; promittens, se redditurum cum fenore: videlicet, Roma è Capitolio; tum Antii, Lanuvii, Nemore, ac Tibure. in quibus opidis hodiè quoque copiosi sunt thesauri sacrarum pecuniarum. Idem opidum Nemus Tacito quoque puto innui Historiar. lib. III; ubi ita de Vitellio loquitur: Atque illum, in nemore Aricino desidentem & marcentem, proditio Luciliæ Bassi ac defectio classis Ravennatis percudit. Opidani inde dicebantur NEMORENSES. Svetonius in C. Iulio Cæsare cap. XLVI: Munditiarum lautitiarumque studiosissimum multi prodiderunt. Villam in Nemorensi, à fundamentis inchoatam, magnaque sumptu absolutam, quia non tota ad animum ei responderat, totam diruisse. Propertius lib. III eleg. XXI: Albanus lacus & socii Nemorensis ab unda.

30 Cæterum ab eodem Nemore lacus Ovidio $\mu\epsilon\tau\omicron\mu\omicron\sigma\phi\acute{\omega}\sigma\tau\omicron\nu$ lib. XIII cognominatur STAGNUM NEMORALE DIANÆ, hoc versu:

Quæque colunt Scythica stagnum Nemorale Dianæ.

Et TEMPLVM NEMORALE DIANÆ, de Arte amandi lib. I:

Ecce suburbana templum Nemorale Dianæ.

Et ipsa dea Nemoralis. Diana Statio Silvar. lib. I carm. III; ubi Manlii Vopisæ Tiburtinum celebrat:

Hac domus Egeria Nemoralem abjungere Phæben

Et Dryadum viduare choris argentia possit

Taygeta.

40 Sed & ipsa Aricia inde dicta est Nemoralis. Idem Ovidius Fastor. lib. VI:

Inspece, quos habeat Nemoralis Aricia fastos.

Lucan. lib. VI: Parva Mycenæ quantum sacrata Dianæ

Distat ab excelsâ Nemoralis Aricia Româ.

Martialis lib. XIII, epigram. XVIII:

Mittit præcipuos Nemoralis Aricia porros.

De situ templi ita suprâ audivimus loquentem Strabonem: $\tau\omicron\ \delta\iota\ \iota\epsilon\rho\acute{\omega}\nu\ \epsilon\upsilon\ \acute{\alpha}\lambda\omicron\varsigma$. $\omega\epsilon\lambda\omicron\varsigma\ \delta\ \eta\ \lambda\iota\mu\eta\ \pi\epsilon\lambda\alpha\gamma\iota\sigma\tau\alpha$. $\nu\upsilon\mu\epsilon\lambda\alpha\ \delta\ \iota\ \acute{\omicron}\rho\eta\eta\ \sigma\omega\upsilon\epsilon\chi\eta\varsigma\ \acute{\omicron}\phi\epsilon\upsilon\varsigma\ \omega\phi\iota\alpha\tau\eta\ \kappa\epsilon\ \mu\iota\alpha\ \epsilon\ \psi\eta\eta\delta\eta$, $\epsilon\ \tau\omicron\ \iota\epsilon\rho\acute{\omega}\nu\ \kappa\epsilon\ \tau\omicron\ \acute{\upsilon}\delta\omega\varsigma\ \delta\omicron\pi\omicron\lambda\alpha\mu\beta\alpha\iota\omega\sigma\alpha\iota\ \epsilon\kappa\ \kappa\iota\lambda\alpha\phi\ \pi\epsilon\pi\eta\ \kappa\epsilon\ \beta\epsilon\theta\epsilon\iota$. Id est: Fanum in nemore est. ante id lacus est, mari amulus. supercilium montanum uno continuo atque excelso jugo undique includitur in cavo

50 ac profundo loco lacum juxta & fanum. Ergo fanum in ipsâ fuit lacus ripâ: nam inter lacum & montanum hoc supercilium nulla relinquatur planities: nisi, quâ ad Appiam viam versûs mare lacus patet: nullis objectis collibus. Haud temerè illud crediderim; quando opidum Nemus hodiè in summo fere conspicitur supercilio, ad sinistram è viâ Appiâ prospicientibus. Et hue mentem videtur intendisse Lucanus lib. III hoc versu: *Quâ sublime Nemus, Scythica quæ regna Dianæ.*

Regna adpellat; quia ipse quoque sacerdos, de quo suprâ Strabo loquitur, vocabatur rex. Svetonius in Caligulâ, cap. xxxv: *Nullus denique tam abjectæ conditionis tamque*

extrema sortis fuit, cuius non commodis obtrectaret. Nemorensi regi, quòd multos jam annos potiretur sacerdotio, validiorem adversarium subornavit. Nempe alium fugitivum; quicum de regno hoc seu sacerdotio armis depugnaret. Stadius Silvar. lib. 111

*carm. 1: Iamque dies aderat: profugis cum regibus altum
Fumat Aricinum Trivia nemus, & face multà
Conscius Hippolyti splendet lacus.*

En; ut Lucanus sublime, sic Stadius altum vocat nemus, cum regibus profugis; qui in eo sacra administrabant. Porro Ovidius Fastor. lib. 111:

*Vallis Aricina, silvâ pracinctus opacâ,
Est lacus antiquâ religione sacer.*

10

*Regna tenent manibus fortes, pedibusque fugaces:
Et perit exemplo postmodò quisque suo.*

Et dicto lib. 1 de Arte amandi:

*Ecce suburbanæ templum nemorale Diana:
Partaque per gladios regna nocente manu.*

Sed fabulam de Tauricâ hac Dianâ refert Ovidius Tristium lib. 1111 eleg. 1111:

*Nec procul à nobis locus est, ubi Taurica dirâ
Cede pharetrata spargitur ara dea.*

*Hæc prius, ut memorant, non invidiosa nefandis,
Nec cupienda bonis, regna Thoantis erant.*

20

*Hæc pro suppositâ virgo Pelopeia cervâ
Sacra deâ coluit qualiacumque sua.*

*Quò postquam, dubium pius an sceleratus, Orestes
Exactus furiis venerat ipse suis.*

Et comes exemplum veri Phocæus amoris:

*Qui duo corporibus, mentibus unus erant:
Protinus evincti tristem ducuntur ad aram;*

*Quæ stabat geminas ante cruenta fores.
Et jam constiterat stricto mucrone sacerdos;*

39

*Cinxerat & Graias barbara vitta comas;
Quum vice sermonis fratrem cognovit, & illi*

*Pro nece complexus Iphigenia dedit.
Lata deâ signum crudelia sacra perosa*

Transtulit ex illis in meliora locis.

*O utinam venti, quibus est ablatas Orestes,
Placato referant & mea vela deo!*

Et Ponticor. lib. 111 eleg. 11 Sarmatam sive Scytham refert sic sibi narrantem:

*Est locus in Scythiâ; Tauros dixere priores;
Qui Geticâ longè non ita distat humo.*

40

*Hæc ego tum terrâ (patria nec pœnitet) ortus,
Consortem Phæbi gens colit illa deam.*

*Femina sacra facit tadâ non nota jugali:
Quæ superat Scythicas nobilitate nuras.*

*Sacrifici genus est, (sic instituere parentes)
Advena virgineo casus ut ense cadat.*

*Regna Thoas habuit, Maotide clarus in orâ
Nec fuit Euxinis notior alter aquis.*

*Sceptra tenente illo, liquidas fuisse per auras,
Nescio quam, dicunt Iphigeneiam iter.*

*Quam levibus ventis sub nube per aëra vectam
Creditur his Phæbe deposuisse locis.*

50

*Prefuerat templo multos ea ritè per annos,
Invitâ peragens tristia sacra manu:*

*Quum duo veliferâ juvenes venere carinâ,
Pesserantque suo litora nostra pede.*

*Par fuit his ætas & amor. quorum alter Orestes,
Alter erat Pylades. nomina fama tenet.*

Protinus

Protinus immitem Trivia ducuntur ad aram,
 Evincti geminas ad sua terga manus.
 Sparsit aqua capros lustrali Graia sacerdos;
 Ambiat ut fulvas insula longa comas.
 Dumque parat sacrum, dum velat tempora vittis,
 Dum tarda causas invenit ipsa mora;
 Non ego crudelis, juvenes ignoscite, dixit:
 Sacra suo facio barbariora loco.
 Ritus is est gentis. Qua vos tamen urbe venitis?
 Quodve parum fausta puppe petistis iter?
 Dixit: & audito patrie pia nomine virgo,
 Consorteis urbis comperit esse sua.
 Alter ut è vobis, inquit, cadat hostia sacris:
 Ad patrias sedes nuncius alter eat:
 Ire jubet Pylades carum periturus Orestem:
 Hic negat. inque vicem pugnat uterque mori.
 Exstitit hoc unum, quod non convenerat illis.
 Cetera pars concors & sine lite fuit.
 Dum peragunt juvenes pulcri certamen amoris:
 Ad fratrem scriptas exarat illa notas.
 Ad fratrem mandata dabat. cuique illa dabantur,
 (Humanos casus adspice) frater erat.
 Nec mora: de templo rapiunt simulacra Diana.

Clamque per immensas puppe feruntur aquas.

Neque heic neque supra in Tristibus addit, quò perlati fuerint. id tamen in Tristibus satis clarè innuit, dum iisdem optat referri ventis, quibus Orestes erat ablatu-
 nam in Italiam cupiebat referri. Sed disertè hoc tradit Hyginus *μυθολογικῶν* cap.
 cclxi, & ex Hygino Servius ad Virgilii Aeneid. lib. 11, his verbis: *Quum Graci ad*
 30 *Aulidem venissent, Agamemnon Diana cervum occidit ignarus, in venatione.* unde dea
 irata, status ventorum, qui ad Troiam ducebant, suspendit. ob quam rem consulta per Cal-
 chantem oracula, dixerunt, Agamemnonio sanguine, hoc est, immolatà Iphigenià, placan-
 dam Dianam. Quum ergo ab Ulyssè per nuptiarum simulationem adducta Iphigenia in eo
 esset, ut immolaretur, numinis miseratione sublata est; cervà supposità: & translata ad
 Tauricam regionem, regi Thoanti tradita est; sacerdosque facta Dictynna Diana. Ibi quum
 secundum consuetudinem statutam humano sanguine numen placaret, agnovit fratrem O-
 restem; qui, accepto oraculo, carendi furoris causà, cum amico Pylade Colchos [omnino scri-
 bendum, Taurus] petierat: & cum his, occiso Thoante, simulacrum sustulit, absconditum
 fasce lignorum, (unde & Fascelis dicitur: non tantum à face, cum qua pingitur: propter
 quod & Lucifera dicitur) & Ariciam detulit. Sed quum postea Romanis sacrorum crudeli-
 40 tas displiceret; quamquam servi immolarentur; ad Laconas est Diana translata: ubi sacri-
 ficii consuetudo adolescentum verberibus servabatur, qui vocabantur Βωμωίνγ; quia aris
 superpositi contendeabant, qui plura posset verbera sustinere. Orestis verò ossa ab Aricià
 Romam translata sunt, & condita ante templum Saturni; quod est ante divum Capitoli-
 num, juxta Concordiæ templum. Ne huic quidem fabulæ nugamentum grammaticum
 abest. quidpe servi illi fugitivi, qui heic reges constituebantur, multis etiam sæcu-
 lis post jugulabantur, quam ille mos antiquissimus apud Laconas institutus. Cæte-
 rum apud Virgilium Aeneid. lib. vi Sibylla sic monet Aeneam, ad inferos descensu-
 rum:

Quod si tantus amor menti, si tanta cupido est
 Bis Stygios innare lacus, bis nigra videre
 Tartara, & infano juvat indulgere labori;
 Accipe, quæ peragenda prius. Latet arbore opacà
 Aureus & foliis & lento vimine ramus,
 Iunoni infernae dictus sacer. hunc regit omnis
 Lucus, & obscuris claudunt convallibus umbra.
 Sed non ante datur telluris operta subire,
 Auricomos quàm quis decerpserit arbore fetus.
 Hoc sibi pulcra sum ferri Proserpina munus

Instituit. primo avulso, non desicit alter

Aureus: & simili frondescit virga metallo.

Ad hæc ita Servius: Licet de hoc ramo hi, qui de sacris Proserpina scripsisse dicuntur, quidam esse mysticum adfirmant; publica tamen opinio hoc habet: Orestes, post occisum regem Thoantem in regione Tauricâ, cum sorore Iphigeniâ, ut supra diximus, fugit: & Diana simulacrum inde sublatum haud longè ab Ariciâ collocavit. In huius templo post mutatum ritum sacrificium fuit arbor quedam, de qua infringi ramum non licebat. dabatur autem fugitivis potestas, ut, si quis exinde ramum potuisset auferre, monomachiâ cum fugitivo templi sacerdote dimicaret. nam fugitivus illic erat sacerdos, ad pristina imaginem fuga. Dimicandi autem dabatur facultas: quasi ad pristini sacrificii reparationem. Hactenus sanè 10
satis probè ac concinnè similitudo hæc isti de Iphigeniâ atque Oreste fabulæ admodum data. at verò cur iste fugitivus sacerdos dicebatur rex; sacerdotiumque eius regnum? Ad hoc explicandum, alia certè fabulæ forma quaerenda fuit. Prædictus Hyginus *μυθολογικῶν* cap. xv: In insulâ Lemno mulieres Veneri sacra aliquot annos non fecerant. cuius irâ viri earum Thressas uxores duxerunt, & priores spreverunt. At Lemniades, eiusdem Veneris impulsu conjurata, genus virorum omne, quod ibi erat, interfecerunt, præter Hyppipylen; qua patrem suum Thoantem clam in navem imposuit: quem tempestas in insulam [lege, peninsulam] Tauricam detulit. Idem, inter alios auctores, Valerius quoque Flaccus *Ἀργοναυτικῶν* lib. 11 fingit; & tandem hoc insuper addit:

Ille procul truncâ fugit anxius alno
Taurorumque locos delubraque sæva Diana
Advenit. hic illum tristi dea præficit ara,
Ense dato. MORA nec terris tibi longa cruentis.
Iam nemus Egeriæ, jam te ciet altus ab Alba
Iupiter, & soli non mitis Aricia regi.

20

At antiquus inter primos poëta Euripides, in fabulâ, cuius titulus *Ἰφίγεια ἐν ταύροις*, id est, *Iphigenia in Tauris*, Iphigeniam quidem cum fratre Oreste ac Pylade simulacrum Dianæ abstulisse fingit; sed in Græciam, non verò Italiam detulisse, unde sic eandem fabulam refert Hyginus cap. cxx: Orestem furia quum exagitarent, Delphos scitatum est profectus, quis tandem modus esset arumnarum. responsum est, ut in 30
terram Tauricam ad regem Thoantem, patrem Hyppipyles, iret; indeque de templo Diana signum Argos adferret. tunc finem fore malorum. Sorte auditâ, cum Pylade, Strophiliû filio, sodale suo, navem conscendit: celeriterque ad Tauricos sineis devenerunt, quorum fuit institutum, ut qui intra sineis eorum hospes venisset, in templo Diana immolaretur. ubi Orestes & Pylades quum in speluncâ se tutarentur; & occasionem captarent; à pastoribus deprehensi, ad regem Thoantem sunt deducti. quos Thoas, suo more iunctos, in templum Dianæ, ut immolarentur, duci iussit: ubi Iphigenia, Orestis soror, fuit sacerdos. eosque ex signis atque argumentis, qui essent, quid venissent, postquam rescivit; abjectis ministeriis, ipsa capit signum Diana avellere. quò rex quum intervenisset; & rogaret, cur id faceret; illa e mentita est, dixitque, eos sceleratos signum contaminasse; quòd impiis & scelerati homines in templum essent adducti. signum expiandum ad mare ferre oportere; & 40
jubere eum interdiceret civibus, ne quis eorum extra urbem exiret. Rex sacerdoti dicto audiens fuit. Occasione Iphigenia nactâ, signo sublato, cum fratre Oreste & Pylade in navem adscendit: ventoque secundo ad insulam Zminton ad Chrysen, sacerdotem Apollinis, delati sunt. Insequenti capite varia inter se, sine certo orationis sensu, commixta sunt; & quædam interierunt. tandem hæc sequuntur: Postea Chryses Thoanti eos quum reddere vellet, Chryses audiit senior, Agamemnonis Iphigeniam & Orestem filios esse: qui Chrysa filio suo, quid veri esset, patefecit; eos fratres esse; & Chrysen Agamemnonis filiam esse. Tum Chryses, re cognitâ, cum Oreste fratre Thoantem interfecit: & inde Mycenas cum signo Diana incolumes pervenerunt. Nempe in patriam. 50
nam Mycena urbs Agamemnonis erat regnum. Hinc igitur Lucano lib. v. 1, ut supra relatam, *Myceæna* dicitur Diana. At è contrario Euripides in dictâ fabulâ fingit, Minervam monuisse in Tauricâ regione Thoantem, ne Iphigeniam & Orestem insequeretur: ipsumque deâ paruisse. eandem verò ita adfatam esse Orestem:

μαθὼν δ' Ὀρέστει τὰς ἑμαὶ Πηγελαίς,
κάρη λαβὼν ἀγαλμα, σὺ γόνον τι σιω.

ὄτιν

ὄταν δ' Ἀθῶνας τὰς ἱσοῦ μῆτις μόλις,
 Κῶρ' ἴς ἐστὶν Ἀθῆν' ὡς ἐξ ἄτοις
 ὄροις, γείτων δ' ἑρῶν Καρυτίας,
 Ἰέρως, Ἀλάς τιν' οὐμὸς ὀνομάζει λείως·
 Ἐνταῦθα ἑξῆς ναὸν ἰδρυσσὶ βρέτας,
 Ἐπώνυμον τῆς Ταυρικῆς, πόνων τ' ὅων,
 οὐς ἐξεμόχθης πεπολιῶν καθ' Ἑλλάδα,
 οἴσροισ' Ἐρμυῶν. Ἀρπυμὶν δ' ἐνὶ βρωτῶν
 Ταλοῖπν ὑμνήσασσι Ταυροπόλον θεῶν.
 Νόμον τι θεῶν τίνδ', ὅθ' ἑορῶν ἑξίφθ' ἑξίφθ'
 τῆς οἷς σφαγῆς ἀποιώ· Ἐπιχρῆτω ξίφθ'
 Δίῳ ὡς αἰδρός, αἰμά τ' ἐξαυυῖται
 ὀσίας ἑκάλη θεῶν, ὅπως ἱμαῖς ἔχη.

Hoc est:

Tu verò Orestes, auditis meis mandat is,
 Vade, accepto simulacro & sorore tuâ.
 Et quum veneris Athenas divinitus conditæ:
 Est quidam locus in extremis Atticæ
 Finibus, vicinus littori Carystio,
 Sacer, quem meus populus vocat Halas.
 Illic exstructo templo, colloca statuam
 Cognominem Taurica, tuorumque laborum,
 Quos tulisti oberrans per Græciam,
 Stimulis agitatus Erinnydum. Dianam verò ipsam homines
 Posthac celebrabunt Tauricam deam.
 Et hanc legem pone: Quando populus celebrabit festum
 Tua à cæde liberationis; admoveat ensẽ
 Ad viri cervicem, & sanguinem elicias
 Propter sanctam deam; ut honores habeat.

30 Sic equidem Latini interpretes & heic & supra in Strabone Ἀθῆναι Ταυροπόλον verterunt Tauricam Dianam. at verò maiorem vim habere hanc vocem Ταυροπόλθ, difertẽ ostendit Euripides his verbis:

Ἐπώνυμον τ' Ταυρικῆς πόνων τ' ὅων,
 οὐς ἐξεμόχθης πεπολιῶν καθ' Ἑλλάδα.

Vbi clarè innuit, Ταυροπόλον cognominatam fuisse ὑπὸ τ' Ταυρικῆς χώρας ἢ ὑπὸ τ' πόνων τ' ὀρίων, ἢ τ' ὀρίων τ' πεπολιῶν τ' ὀρίων καθ' Ἑλλάδα. id est, à Tauricâ simul regione, simulque à laboribus Orestis; quos pertulisset per Græciam oberrando. Verum poëtæ Euripidi in fabulâ uti fati tuto credatur, vehementer ego vereor. &, non modò Diana sed & ipsius Minerva hoc fuisse cognomentum, testatur Hesychius. Ταυροπόλοι, inquit, ἢ Ἀρπυμῆς ἢ Ἀθῶνας. id est: Tauropoli Diana & Minerva dicuntur. Svidas: Ταυροπόλον πῶ Ἀρπυμῆς, ὅτι ὡς ταῦρθ' ὡς ἑρῶν τῶν ἑρῶν ὡς Ἀπολλοδώρθ'. Ἰερθ' δ' ἐν τρεῖσιν Ἀθῶν, ὅτι τ' Ποσειδῶνθ' πμφθῆντ' ἰππολύτῳ τῶρον ἐξείσησεν ἔπι πῶσαν γλῶ. οἱ ἢ, διότι ἑβαλε· διό ἢ Ταυροβόλθ'. Ἐ Ἀθῶνά ἢ Ταυροβόλθ' ἐν Ἀνδρῶν. ὁ γὰρ Ἀνιθ' δὲς τῶρον τῶν Ἀθῶν, ἐκίλθσεν, ὅπως αὐτ' ἐκ τ' νεῶς ἀλθῆ, ἰδρυσσῶν Ἀθῶν. ἢ ἕτως ὀπλοησῆν. ὅθ' ἐν Ἀνδρῶν ἐξήλασθ'. Id est: Tauropolum vocant Dianam, quod veluti taurus omnia circumit: ut auctor est Apollodoros. Ister verò Miscellaneor. lib. III sic dictam tradit, quia taurum, à Neptuno immisissum Hippolyto, furore percitum per omnes terras agitarit. alii autem volunt inde, quod hunc telis confecisset. unde etiam Taurobolos adpellata. Minerva etiam Taurobolos in Andro insulâ colitur. Anius enim, tauro Aridis dato, iussit, quocumque is ex navi exsilisset, ibi uti Minervæ templum conderent: atque sic eos secundâ navigatione usuros. ille verò in Andrum exsilii. In Etymologico magno hoc insuper additum: ἢ ὅτι ἢ Ἰφίγηθα, Φυγῶσαι ὑπὸ Σκυθίας, ἐν Ἀθῆνῃ ἰδρυσσῶν τὸ ἀγάλμα, Ταυροπόλον Ἀθῆναι ὡς ἐρηγόρθσεν, ἐπὶ δὲ ἐκ τ' ταύρων τ' ἰδρῶν ἢ ἄθεν. οἱ ἢ λέγουσιν, ὅτι, τ' Ἑλλῶν βροχῶν ἀελεῖν τ' Ἰφίγηθα ἐν Ἀυλίδι, ἢ Ἀρπυμῆς ἀντιδωκεν ἑλαφον. ἢ ἢ φασὶν ἄρπον. ἢ ἢ Νικαῦρον, τῶρον. Hoc est: Vel, quod Iphigenia profuga è Scythiis, quum in Atticâ terrâ simulacrum statueret, Tauropolon Dianam adpellaverit, quia ex Taurorum gente venerat. Alii tradunt, quum Græci Iphigeniam vellent interficere in Aulidẽ, Dianam pro eâ subiecisse cervum: vel,

vel, ut Phanodemus ait, ursum: vel, ut Nicander, taurum. Ergo ex his satis claret, quum planè incerta esset huius vocabuli origo, quosdam, fabulâ de Iphigeniâ ac Thoante rege confictâ, à *Taurorum* gentis nomine id deduxisse. ubi tamen maximè miror, quum antiquissimus hic Tauroscythi fuerit mos hospites advenas immolandi; Thoantem istum non tantùm extra id periculum sepositum fuisse, sed etiam in regem ultro electum. Verùm, ut omnia reliqua apud Græcos atque Romanos sacra, sic hoc etiam Ἐπιμίδος ταυροπόλις variis, infinitis, & numquàm satis explicandis fabulis obvelatum fuit. Cæterùm antiqua eius apud Latinos etiam in Aricino nemore origo clarè inde patet, nempe à primis Latinis, quorum gentem ex Aboriginibus & Pelasgis compositam fuisse suprâ ostensum, haud dubiè id heic pulsus Siculis, institutum fuisse è Græciâ huc translatum. Hippolyti etiam fabulam ei admixtam fuisse, præter duos istos grammaticos Græcos, alii etiam testantur auctores: maximè poëtæ. Staius suprâ dicto *Silvar. lib. III. carm. I.*

Profugis cum regibus altum
Fumat Aricinum Trivia nemus, & face multâ
Conscius Hippolyti splendet lacus.

Virgilius *Aeneid. lib. VII:*

Ibat & Hippolyti proles, pulcherrima bello,
Virbius: insignem quem mater Aricia misit,
Eductum Egeria lucis, humentia circum
Litora; pinguis ubi & placabilis ara Dianæ.
Namque serunt famâ, Hippolytum, postquam arte novercæ
Occiderit, patriasque explevit sanguine pœnas,
Turbatis distractus equis, ad sidera cursus
Aethera & superas cæli venisse sub auras,
Psonis revocatum herbis & amore Dianæ.
Tum pater omnipotens, aliquem indignatus ab umbris
Mortalem infernis ad lumina surgere vita,
Ipse repertorem medicine talis & artis
Fulmine Phæbigenam Stygias detrusit ad undas.
At Trivia Hippolytum secretis alma recondit
Sedibus, & nympha Egeria nemorique relegat;
Solus ubi in silvis Italus ignobilis ævum
Exigeret; versoque ubi nomine Virbius esset.
Vnde etiam Trivia templo lucisque sacratis
Cornipedes arcentur equi: quod litore currum
Et juvenem monstris pavidi effudère marinis.

Ovidius *Fastor. lib. VI:*

Notus amor Phædra, nota est injuria Thesæi.
Devovit natum credulus ille suum.
Soliciti terrentur equi: frustra que resenti,
Per scopulos dominum duraque saxa trahunt.
Exciderat currum; lorisque morantibus artus
Hippolytus lacero corpore raptus erat:
Reddideratque animam, multum indignante Dianâ.
Nulla Coronides causâ doloris ait.
Namque pio juveni vitam sine vulnere reddam:
Et cedent arti tristia fata mea.
Gramina continuo loculis depromit eburnis.
Profuerant Glauci manibus illa prius;
Tunc quum observatas angur descendit in herbas:
Vsus & auxilio est anguis ab angve dato.
Pectora ter tetigit; ter verba salubria dixit.
Depositum terrâ sustulit ille caput.
Lacus enim nemorisque sui Dictynna recessu
Celat. Aricino Virbius ille lacu est.

Et Transformationum lib. XV:

Talibus

Talibus atque aliis instructo pectore dictis,
 In patriam remeasse ferunt, utroque petitum
 Accepisse Numam populi Latialis habenas:
 Coniuge qui felix nymphâ ducibusque Camænis
 Sacrificos docuit ritus, gentemque feroci
 Adfuetam bello pacis traduxit ad arteis.
 Qui postquam senior regnumque avumque peregit;
 Exstinctum Latiaque nurus populusque patresque
 Deslevère Numam. nam conjux, Urbe relicta,
 Vallis Aricina densis latet abdita silvis:
 Sacraque Orestæa gemitu questuque Diana
 Impedit. Ah quoties nymphea nemorisque lacuque,
 Ne faceret, monuere: & consolantia verba
 Dixerunt! quoties flenti Theseius heros,
 Siste modum, dixit: nec enim fortuna querenda
 Sola tua est. simileis aliorum respice casus:
 Mitius ista ferēs. utinamque exempla dolentem
 Non mea te possent relevare. sed & mea possunt.
 Fando aliquem Hippolytum, vestras si contigit aureis,
 Credulitate patris, scelerata & fraude noverca
 Occubuisse neci: miraberis; vixque probabo.
 Sed tamen ille ego sum. me Pasiphaëia quondam,
 Tentatum frustra, patrium temerare cubile,
 Quod voluit, sinxit voluisse; & crimine verso,
 Iudiciorum metu magis, offensæve repulsa,
 Arguit. immeritumque pater projecit ab urbe;
 Hostilique caput prece detestatur euntis.
 Pittheiam profugo curru Træzena petebam:
 Iamque Corinthiaci carpebam litora ponti:
 Quum mare surrexit: cumulusque immanis aquarum
 In montis speciem curvari & crescere visus,
 Et dare mugitus, summoque cacumine findi.
 Corniger hinc taurus ruptis expellitur undis;
 Pectoribusque tenuis molleis erectus in auras,
 Naribus & patulo partem maris evomit ore.
 Corda pavent comitum: mihi mens interrita mansit;
 Exsiliis contenta suis. tum colla feroces
 Ad freta convertunt, adrectisque auribus horrent
 Quadrupedes, monstrique metu turbantur; & altis
 Precipitant currum scopulis. Ego ducere vanâ
 Frana manu, spumis alventibus oblita, luctor;
 Et retro lentas tendo resupinus habenas.
 Nec vireis tamen has rabies superasset equorum;
 Ni rota, perpetuum que circumvertitur axem,
 Stipitis occursum fracta & disiecta fuisset.
 Excitior curru: lorisque tenentibus artus,
 Viscera viva trahi, nervosque in stirpe teneri,
 Membra rapi partim, partim reprensâ relinqui,
 Ossa gravem dare fracta sonum, fessamque, videres,
 Exhalare animam; nullasque in corpore parvas,
 Noscere quas posses: unumque erat omnia vulnus.
 Num potes, aut audes cladi componere nostræ
 Nymphea tuam? Vidi quoque luce carentia regna:
 Et lacerum fovi Phlegethontide corpus in undâ.
 Nec, nisi Apollinea valido medicamine proles,
 Reddita vita foret. quam postquam fortibus herbis
 Atque ope Pæoniâ, Dite indignante, recepi;

Tum mihi, ne praesens auferem muneris huius
 Invidiam, densas objecit Cynthia nubes.
 Utque forem tutus, possemque impune videri;
 Addidit atatem; nec cognoscenda reliquit
 Ora mihi. Cretenque diu dubitavit habendam
 Traderet, an Delon. Delo Cretaque relictis,
 Heic posuit nomenque simul, quod possit equorum
 Admonuisse, jubet deponere. quique fuisse
 Hippolytus, dixit, nunc idem Virbius esto.
 Hoc nemus inde colo. de diisque minoribus unus.
 Numine sub domina lateo, atque adsentior illi.

19

Idem de Hippolyti interitu narrat Hyginus in Fabulis, cap. XLVII. capite autem CCLI, ubi exempla commemorat eorum, qui ab inferis redierint, Hippolytus, inquit, Thesei filius, voluntate Dianæ: qui postea Virbius est adpellatus. Servius in proximè scriptum Virgiliti locum sic commentatur: *Theseus, mortuam Hippolyte, Phaedram, Minois & Pasiphaës filiam, superduxit Hippolyto. qui quum illam de stupro interpellantem contempisset; falso delatus ad patrem est, quod ei vim voluisset inferre. ille Aegeum patrem rogavit, ut se ulcisceretur. qui agitanti currus Hippolyto immisit phocam: qua equi territi eum traxerunt. Tunc Diana, eius castitate commota, revocavit eum in vitam per Aesculapium, filium Apollinis & Coronidis. Mox: Sed Diana Hippolytum, revocatum ab inferis, in Aricia nymphæ commendavit Egeria: & eum Virbium, quasi bis virum, jussit vocari. Statim: Re veram autem Virbius est numen conjunctum Dianæ; ut Matri deum Atys, Minervæ Erichthonius, Veneri Adonis. Ac deinde: Virbium quidam Solem putant esse. cuius simulacrum non est fas attingere; propterea, quod nec Sol tangitur. Euripides sub finem tragediæ, quam de Hippolyto composuit, Dianam introducit ita illum adloquentem:*

Σοὶ δὲ ὦ Τηλαίπωρ' αὐτὴ τῶνδε τῶν κακῶν
 Τιμὰς μεγίστας ἐν πόλει Τροίῳ λείπει
 Δῶσα. Hoc est:

Tibi autem, o miser, pro his malis
 Maximos honores.

30

Vibius Sequester in Catalogo fluminum: *Virbius Laconices. ubi Hippolytum Aesculapius arte medicina reddidit vita. unde & Virbius dictus.* Ergo & Hippolyti sive Virbii numen & cultus unà cum Dianæ Ταυροπόλεω sacris in Italiam è Peloponneso ab iisdem Pelagis delata fuere. *Tauro* autem exterritos fuisse Hippolyti equos, præter Ovidium & suprâ scriptos grammaticos Græcos, Euripides quoque & Seneca in Hippolyti tragediâ tradunt. Ex hac igitur fabulâ, quamcumque illa tandem in ἡερογυμνασίῳ rationem habuerit, cognomentum Dianæ, non à Tauris Scythis, quæsitum, maximè credibile est, Apud Persium Satyrâ vi hæc leguntur:

— Age, si mihi nulla

Iam reliqua ex amittis, patruelis nulla, proneptis
 Nulla manet patrui, sterilis matertera vixit;
 Deque avia nihilum superest: adcedo Bovillas
 Clivumque ad Virbi. præsto est mihi Manius hæres,
 Progenies terre. quare ex me, quis mihi quartus
 Sit pater; haud promptè dicam tamen: adde etiam unum:
 Vnum etiam. terra est jam filius; & mihi ritu
 Manius hic generis propè maior avunculus exit.

40

Ad hæc ita habet in commentariis Cornutus: *Quatuor millibus ab Vrbe est Virbii clivus; quæ iter est ad Ariciam & ad Nemus Diana.* Omnino ego credo scripsisse ipsum Cornutum: *Quatuordecim millibus.* nam haud obscurè nec dubiè poëta Clivum hunc Virbii ultra Bovillas ponit. Et Maniorum nomen fuisse Aricinum patet ex his Pompeii Festi verbis: *Manius Egerius agrum Nemorensem Diana consecravit; à quo multi & clari viri orti sunt, & per multos annos fuerunt. unde & proverbium; Multi Manii Aricia.* Et diserta hæc sunt Martialis verba lib. XII epigram. XXXII:

O Iuliarum dedecus Kalendarum;
 Vidi, Vacerra sarcinas tuas, vidi:

Quas,

Quas, non resenas pensione pro bimâ,
 Portabat uxor, rufa crinibus septem,
 Et cum sorore cana mater ingenti.
 Furias putavi nocte Ditis emersas.
 Has tu priores, frigore & fame siccus,
 Et non recenti pallidus magis buxo,
 Irus tuorum temporum, sequebaris.
 Migrare clivum crederes Aricinum.
 Hac sarcinarum pompa convenit ponti.

10 Nempe ille dicebatur CLIVVS VIRBII & CLIVVS ARICINVS, qui in ipsâ viâ est Appiâ, ab Ariciâ ad lacum Dianæ adcedentibus. in quo clivo, ob celebritatem viæ & transeuntium numerum, quamplurimi desidebant mendici; ut & in ponte Milvio. unde Iuvenalis quoque Satyrâ IIII:

Grande & conspicuum nostro quoque tempore monstrum;
 Cæcus, adulator, dirisque à ponte satelles;
 Dignus, Aricinos qui mendicaret ad axeis;
 Blandaque devexæ jaçtaret basta rheda.

Cæterùm de Manio Egerio Aricino, quod Festus narrat; Nemorensem agrum Diana ipsam consecravisse; nescio grammaticorum, an theologorum Romanorum fuerit fabula. quidpe antiquissimis jam inde temporibus à Pelasgis & Aboriginibus, sive à primis Latinis, hæc loca Dianæ consecrata fuisse, ex suprâ adlatis manifestè patet. tum verò EGERIA NYMPHA heic omnibus traditur: quam conjugem Numæ, Romano-

rum regis, finxerunt: à qua etiam ipsam Diana nemus LVCVS sive NEMVS EGERIAE dictum. ut suprâ ex Valerii Flacci *Λοζοῦ ἀνδρῶν* lib. II & Virgilio Aeneid. lib. VII intelleximus. Ovidius, præter ea, quæ suprâ ex Transformar. lib. XV citavimus, sic etiam Factor. lib. III canit de eodem Numâ:

Sive hoc à Samio doctus, qui posse renasci
 Nos putat; Egeriâ sive momente suâ.

Livius lib. I, de Numâ loquens: Omnium primum (rem ad multitudinem imperitam & illis sæculis rudem efficacissimam) deorum metum injiciendum ratus est. qui quum descendere ad animos sine aliquo commento miraculi non posset; simulat, sibi cum deâ Egeriâ congressus nocturnos esse. eius se monitu, quæ acceptissima diis essent, sacra institueret, sacerdotes suos cuique deorum præficere. Idem haud dubiè ex Livio refert Valerius Maximus lib. I cap. II. Dionysius lib. II, de eodem Numâ: *λόγος ἡ πᾶσις ὑπὲρ αὐτῆς ἡ θεοματῆς λέγειν. νύμφη γὰρ ἵνα μυθολογῆσιν ἡ θεῖαν φοιτᾶν πρὸς αὐτὴν ἐκάστῃς, διδάσκουσα τὴ βασιλικὴν ἑορτήν. ἐπροιτὴ ἑνὴ νύμφη, ἀλλὰ τὴ μεσσηνίαν. * — * Οἱ ἡ τὰ μυθώδη πάντα περιεργόντες ἐκ τῆς ἱστορίας, πεπλάσθησαν ὑπὸ τῆς Νομᾶς τὴν ἐπὶ τῆς θεῖας λόγον, ἵνα ῥᾶτον αὐτῶν περὶ τῆς θεῖας ἐκ τῆς θεῖας δεδότας, ἢ πρὸς θεοῦ δέχοντες ἑστῶν ὑπὸ αὐτῆς ἡθερμῆς νόμος, ὡς τῶν θεῶν θεῶν κριτοῦσιν.* Id est: Multa de eo ac mira prædicant. fabulantur enim, nympham ad eum quod

40 tidie ventitasse Egeriam; eumque regiam sapientiam edocuisse. Alii non nympham tradunt, sed unam Musarum. Aliquanto post: At qui fabulis locum in historiâ non relinquunt; Numam hac de Egeriâ dicunt finxisse: ut, hac religione devincti, leges ab ipso, velut ex auctoritate deorum latas libentius admitterent. Hinc & Cicero de Legibus lib. I: Et mehercule ego me cupio non mendacem putari. sed tamen nonnulli isti faciunt imperitè; qui in isto opusculo non ut à poetâ, sed ut à teste veritatem exigant. nec dubito, quin iidem, & cum Egeriâ colloquantur Numam, & ab aquilâ Tarquinio apicem impositum; putent. Ovidius suprâ dicto Transformationum lib. XV, ubi Hippolytum fingit casus suos Egeriæ enarrantem, ita pergit:

Non tamen Egeriæ luctus aliena levare
 Damna valent; montisque jacens radicibus imis,
 Liqueitur in lacrimas; donec pietate dolentis
 Mota soror Phæbi, gelidum de corpore fontem
 Fecit, & aternas artus tennavit in undas.

50 Hic scilicet ille est FONS EGERIAE, de quo Strabo suprâ dicto lib. V loquitur his verbis: *τὰς ἄλλοις οὐκ ἀρκῶν ὄρεσιν ἐστὶν, ἐξ ἧν ἡ λίμνη ἐκδηρᾶται. τῆσαν δὲ ἐστὶν ἡ Ἡγερία καλεωμένη δαίμωνος ἵν' ἐπὶ ἀνυμῶν.* Id est: Ac fontes quidem conspicui sunt, unde lacus impletur. ex quibus est, qui Egeriæ appellatur, eodem, quo numen quoddam nomine. Fontis huius limpidiissimi tam copiosæ hodiè sub Nemorenfi opido ex antro profluunt aquæ, uti

molas statim flumine suo convolvant. Verùm, ut *Iuturna fons* seu, lacus alter, habebatur in ipsâ urbe Româ, alter extra urbem circa Albanum Sabellumque opida; ut suprâ lib. II cap. x ostensum: item, ut *Virbius clivus*, alter dicebatur apud Ariciam & Nemus Dianæ: ut paullo antè intelleximus; alter in ipsâ Vrbe; teste Livio lib. I: sic *Egeria* quoque alter *fons*, & *Musarum* five *Camænarum lucus*, apud Urbem habebatur, ante portam Capenam; quæ Appiam emittebat viam. unde & heic, ut suprâ lib. II cap. x in *Iuturnæ* fonte factum intelleximus, diversa opinio tradentium; quum alii apud Ariciam cum *Egeria* congressum *Numam* velint, alii apud portam Capenam, *Martialis* lib. II epigram. VI:

Lassus tam citò deficiis viator?

Et quum currere debeas Bovillas;

Inter jungere quaris ad Camænas.

Juvenalis Satyrâ III:

Substitit ad veteres arcus madidamque Capenam:

Heic, ubi nocturna Numa constituebat amica.

Nunc sacri fontis nemus & delubra locantur

Iudæis; quorum cophinus fœnumque supellex.

Omnis enim populo mercedem pendere iussa est

Arbor: & eiectis mendicat silva Camænis.

In vallem Egeria descendimus, & speluncas

Disfimileis veris.

Ad quæ ita vetus commentator: *In viâ Appiâ ad portam Capenam; id est, ad Camænas.*

Ita in hunc etiam locum, non in *Aricinum* *Diana nemus*, quadrat, quod de *pratis* atque *campis* narrat *Plutarchus* in *Numâ*, his verbis: *Ἡ γὰρ εἰς τὴν καὶ τῶν Μουσῶν ἀπὸ τῆς πόλεως ἀποδοξαίβησιν αὐτῶν. ἢ ἡ πηλὴ, ἢ καὶ τῶν πρὸς τὸ χωρεῖον, ὕδωρ ἰσπὸν ἀποδοξαίβησιν. Ἐστὶ δὲ τὰ περὶ τῶν Μουσῶν ἀποδοξαίβησιν καὶ ἡμέραν, ἀγνίωσι καὶ ῥαίνωσι τὸ ἀνάκτορον.* Id est: *Ex Egeriâ atque*

Musis se accepisse, consecrandum *Musis* esse campum & circumjecta prata, ubi plerumque cum ipso congregiebantur. fontem autem, quo irrigatur campus, sacrandum virginibus *Vestalibus*: cuius aquâ lustrarent adspargerentque quotidie penetralia. Nec longius trahi potest oratio *Livii*; qui dicto lib. I haud multo post, *Lucus erat*, inquit, quem *mediam* ex opaco specus fons perenni rigabat aqua. quò quia se persæpè *Numa* sine arbitris, velut ad congressum deæ, inferebat; *Camænis* eum lucum sacravit; quod earum sibi concilia cum conjugè suâ *Egeriâ* essent. Eundemque locum intellexit *Sulpicia* in *Satyrâ*, quam de statu reipublicæ temporibus *Domitiani* composuit; quum ille edicto philosophos Vrbe exegisset. ubi *Calliopen* *Musam* fingit ita sibi respondere:

Pone metus equos, cultrix mea: summa tyranno

Hec instant odia: & nostro periturus honore est.

Nam laureta Numa fonteisque habitamus eosdem:

Et comite Egeria ridemus inania cæpta.

Hi igitur apud Capenam portam posuere *Numæ* cum *Egeriâ* & *Musis* congressus; alii verò ad *Dianæ* nemus. *Ovidius*, præter suprâ memoratum locum, sic etiam canit *Fastor.* lib. III:

Nympha mone, nemori stagnoque operatâ Dianæ:

Nympha Numa conjux, ad tua facta veni.

Vallis Aricina silvâ præcinctus opacâ,

Est lacus antiquâ religione sacer.

Heic latet Hippolytus, loris direptus equorum.

Vnde nemus nullis illud aditur equis.

Et paullo post:

Defluit incerto lapidosus murmure rivus.

Sapè, sed exiguis haustibus, inde bibe.

Egeria est, qua prabet aquas; dea grata Camænis.

Ille Numa conjux consiliumque fuit.

Stadius Silvar. lib. V carm. III:

— Sic sacra Nume ritusque colendos

Miris Aricino dictabat nympha sub antro.

Martia-

Martialis lib. x epigram. xxxv :

*Taleis Egeria jocos fuisse
Vdo crediderim Numa sub antro.*

Et ipse antrum Aricinum intellexit. sic quidpe antea lib. vi epigr. XLVI; quod est ad
Ianthida nympham :

*Nympha, mei Stella qua fonte domestica puro
Laberis, & domini gemmea tecla subis:
Sive Numa conjux Trivia te misit ab antro;
Sive Camænarum de grege nona venis:
10 Exsolvit votis hac se tibi virgine porcã
Marcus, furtivam quòd bibit ager aquam.
Tu contenta meo jam crimine, gaudia fontis
Da secura tui. sit mihi sana sitis.*

Scilicet, quum complures heic essent fontes, teste etiam supra citato Strabone; unus ex iis, omnium maximus, sub Nemorenfi opido, Egeria dicebatur fons: reliqui sub Ienzano opido Musarum sive Camænarum fuisse fontes. Salubritatem autem aquæ haud dubiè intelligit Martialis eandem, quam Ovidius verbis proximè scriptis. Nec tamen ex his fontibus aqua derivata fuit in fontem Ianthidis nymphæ. sed comparisonem tantùm voluit instituire salubritatis utriusque aquæ. nam Stellæ domus
20 apud Urbem vel in Vrbe videtur fuisse. de qua iterum postea lib. vii epigram. XLVIII ita scribit:

*Fons domina, regina loci, quo gaudet Ianthis;
Gloria conspicua delictumque domus:
Quum tua tot niveis ornetur ripa ministris;
Et Ganymedæo luceat unda choro;
Quid facit Alcides silvã sacratus in istã?
Tam vicina tibi cur tenet antra deus?
Numquid nympharum notos observat amores?
Tam multi pariter ne rapiantur Hylæ?*

30 Sed mirari heic ego satis nequeo. novissimos Martialis commentatores: qui ferè omnes ex corruptis quibusdam exemplaribus docent, legendum esse in supra scripto epigrammate, *Sive Numa conjux Trivia te misit ab Anna*. In quibus sanè verbis quàm ineptissimè Anna Perenna dicitur Trivia Anna: quum numen eius & sacra apud Numicii amnis fontem sub Lavinio opido, tum etiam apud urbem Romam inter Martium campum & Anicenis confluentem culta fuerint; ut supra cap. 11 & 111 huius libri 111 abundè ex Ovidio ac Silio & ipso etiam Martiale demonstratum est. Quapropter quod quidam ex istis commentatoribus tradit, Dianam Aricinam ab Anna Perennã cultam fuisse, nisi idoneorum auctorum testimonio probaverit, quod
40 facere nequit, æquè mihi falsum erit, ac illud, ubi ex supra scripto Dionysii loco ostendit Egeriam nonnullis unam ex Musis existimatam fuisse. quod sanè non magis Dionysius tradidit, quàm reliqui omnes, quos citavi, auctores. Et quomodò, ubi, vel quando Aricinam Dianam coluit Anna Perenna: quando vix terram ad Numicium amnem & opidum Lavinium ingressa fuisse narratur, quum post structas illi à Lavinia, Aeneæ uxore, insidias, in nympham dicti amnis conversa sit? Igitur neque ad Egeriam neque ad Dianam ullo modo referri ea potest. Quod autem iidem commentatores in poetâ lib. 1111 epigram. LXIII virgineum cruorem interpretentur idem nemus Dianæ Aricinæ, id omnium falsissimum est. Verba illius poetæ hæc sunt:

*Tulli jugera pauca Martialis
Longo Ianiculi jugo recumbunt.
50 Hinc septem dominos videre monteis,
Et totam licet æstimare Romam:
Albanos quoque Tusculosque colleis;
Et quodcumque jacet sub Vrbe frigus:
Fidenas veteres, brevisque Rubras;
Et, quod virgineo cruore gaudet
Annæ pomiferum nemus Perranæ.
Illic Flaminie Salariaque*

*Vectator pavet, effedo tacente,
Ne blando rota sit molesta somno,
Quem nec rumpere nauticum celeuma,
Nec clamor volet helciariorum:
Quum sit tam propè Mulvius; sacrumque,
Lapse per Tiberim volent carina.*

En, ut difertè pomiferum hoc *Anna Perenna nemus*, quod *virgineo cruore gaudebat*, non ultra Albanum montem in Aricino ponit nemore; sed ab eâdem Urbis parte, à qua erant in *Flaminia viâ Rubra*, in *Salaria Fidenæ*; prope *Mulvium pontem & Tiberim amnem*. cui consentiens *Ovidius Fastor. lib. III*, ita ait:

*Idibus est Anna festum geniale Perenna,
Haud procul à ripis, advena Tybri, tuis.*

Isto igitur etiam *virgineo cruore*, quo *Annæ nemus* apud Tiberim gaudebat, haud quidquam probaveris, legendum illic esse apud *Martialem, Trivia te misit ab Annâ*. Altera illa lectio, *Numæ conjux Trivia te misit ab antro*, plana ac maximè sana est. Cæterum *Virgilii* versus ex *Aeneid. lib. VII* suprâ citavimus istos:

*Ibat & Hippolyti proles, pulcherrima bello,
Virbius: insignem quem mater Aricia misit,
Eductum Egeria lucis, humentia circum
Litora; pinguis ubi & placabilis ara Diane.*

Ad hæc ita *Servius*: *Pinguis, frequenti sacrificio. placabilis autem, ac si diceret, non qualis antè fuit, vel illic vel apud Tauros, humano gaudens cruore*. Eundem locum imitatus poëta postea *Aeneid. lib. VIII*:

*Stabat in egregiis Arcentis filius Arcens,
Insignis facie; genitor quem miserat Arcens,
Eductum Martis luco, Symathia circum
Flumina; pinguis ubi & placabilis ara Palici.*

Ad hunc etiam locum sic *Servius*: *Symathus fluvius est Sicilia; circa quem sunt Palici dei. Hi primò humanis hostiis placabantur. postea quibusdam sacris mitigati sunt, & eorum immutata sacrificia. inde ergo, Placabilis ara*. Aliam sanè rationem adfert *Macrobius Saturnal. lib. V cap. XVIII*: quam in *Siciliæ lib. II cap. VIII* citamus. Sanè implacabiles erant *Palici perjuris*; qui protinus ad lacus eorum oculis capiebantur. & ita ego scripsisse existimo ipsum *Virgilium*;

— *Pinguis ubi implacabilis ara Palici.*

Item *lib. VII*: — *Pinguis ubi implacabilis ara Diana.*

Et sic certè legit *perpetuus*, ut sæpissimè nobis notatur, imitator ille *Virgilii Silii Italici*. unde illud *lib. III*:

*Sed Spartam penetrare deus fratresque negabant
Ansonii, totidem numero: quos miserat altis
Egeria genitos immitis Aricia lucis;
Aetatis mentisque pareis. at non dabat ultra
Clotho dura lacus aramque videre Diana.*

Et *lib. VIII*: *Quique immite nemus Trivia, quique ostia Tusci
Annis amant.*

Consimili modo *Ovidius* loquitur suprâ dicto *Ponticor. lib. III eleg. II*, de *Oreste ac Pylade*: *Protinus immitem Trivia ducuntur ad aram.*

Et *Lucanus lib. I*:

*Et quibus immitis placatur sanguine diro
Teutates, horrensque feris altaribus Hesus,
Taranis, Scythica non mitior, ara, Diana.*

Et cui *immitis* atque *implacabilis* fuerit ista *Dia Aricina*, ostendit *Valerius Flaccus* suprâ dicto *Αἰζοῦανθῶν lib. II*, his verbis:

*Iam nemus Egeria, jam te ciet altus ab Albâ
Iupiter, & soli non mitis Aricia regi.*

Ergo ad postremum usque, quàm diu culta fuit, *humano cruore gavisâ est implacabilis hæc Diana*. De reliquo hoc etiam heic notandum fuit, quòd in plerisque *Latinorum auctorum* exemplaribus *Egeriæ nymphæ* nomen vitiosè scriptum est per diphthongum

thongum Aegeria: quum Græci auctores suprâ scripti Dionysius atque Plutarchus per h id habeant ἠγερία; & Festus, Egeria, inquit, *nympha sacrificabant prægnantes; quod eam putabant facile conceptam alvum egerere*. Ergo Egeria eadem fuerit quæ & Diana, & Lucina, & Lucifera. Terentius Varro de Lingvâ Latinâ lib. vi: *Ennius: Ut tibi Titanis Trivia dederit stirpem liberum. Titanis Trivia, Diana est: ab eo dicta Trivia, quod in trivio ponitur ferè in opidis Græcis: vel, quod Luna dicitur esse; quæ in celo tribus viis movetur; in altitudinem, & latitudinem, & longitudinem*. Cicero de Naturâ deorum lib. ii: *Dianam & Lucinam eandem esse putant. Luna à lucendo nominata est: eadem est enim Lucina. itaque, ut apud Græcos Dianam, eamque Luciferam, sic apud nos Iunonem*

10 *Lucinam in pariendo invocant. Catullus carm. xxxv:*

*Tu Lucina dolentibus
Iuno dicta puerperis:
Tu potens Trivia, & notho es
Dicta lumine Luna.*

Hinc etiam, non à fascie lignorum, ut suprâ scripto loco fabulatur Hyginus, *Fascelina*; sed à *facibus*, id est, à *radis*, quas præferre tradebatur, dicta fuit *Diana Facelina*. Lucilius Satyrar. lib. iii: *Et, sepè quod antè*

*Optasti, freta Messana & Rhegina videbis
Mania; tum Liparam, & Facelina templa Diana.*

20 *Silius lib. xiiii:*

*Mille Agathyrna dedit, perflataque Strongylos austris:
Mille Thoantæa sedes Facelina Dianæ.*

Sed de *Nemore Diana* hactenus abundè dictum. ad reliqua nunc Latii veteris opida pergamus

Ultra Ariciam & dictum Dianæ nemus, apud eandem viam Appiam fuit LANUVIUM LANUVIUM colonia & municipium. opidum; Ciceroni, Propertio, Ovidio, Livio, Straboni, Silio, Ptolemæo, Aeliano; Appiano, Tabulæ itinerariæ, Stephani breviatori, & aliis memoratum.

Opidani inde passim apud auctores leguntur LANUVINI. Opidi Cicero frequenter meminit in epistolis ad Atticum, lib. xii, xiii, xiiii, & xv. at situm eius apud Appiam viam indicat maximè in oratione pro T. Annio Milone. *Quum eadem, inquit, in viâ Appiâ factam esse constaret. Mox: Tulit de cade, que in Appiâ viâ facta esset; qua P. Clodius occisus fuit. Deinde: Quum sciret Clodius, iter solenne, legitimum, necessarium, ad diem xiiii Kalend. Febr. Miloni esse Lanuvium, ad flaminem prodendum; quod erat dictator Lanuvii Milo. Et postea: Dictatoris Lanuvini stata sacrificia nosse, negotii nihil erat. Vidit, necesse esse Miloni proficisci Lanuvium illo ipso, quo profectus est, die. Ac deinde: Atque illo die certè, Ariciâ rediens, divertit Clodius ad Albanum. Quod nisi sciret Milo, ipsum Aricia fuisse; suspicari tamen debuit, eum, etiamsi Romam illo die reverti vellet, ad villam suam, qua viam tangeret, diversurum. Hinc iter viæ Appiæ ita describitur in Itinerariis Romanis:*

40	Tabulæ;	Antonini;
	Româ, viâ Appiâ	Appiâ, ab Vrbe
	Bobellas x.	
	Aricia III.	Aricia XVI.
	Sub Lanubio	
	Tres Tabernas	Tribus Tabernis XVII.
 x.	Appi Forum XVIIII.
	Terracina	Terracina XVIII.

30 Hinc etiam Livius lib. viii, *Venerant & ab Lanuvia, inquit, Antioque auxilia. Et apud Strabonem lib. v ita legitur: μετὲ δὲ τῆς Ἀλβανῆς πόλεως ἡ Ἀρική ἐστὶ πόλις, ἧτις ἐστὶ τῆς Ἀρικής ὑπέροκει* ὁ δὲ αὐτῆς τὸ ἄνω Λαυίνιον, πόλις Ἑρωμαίων, ἐν δεξιᾷ τῆς Ἀρικής ὁδῆς ἀφ' ἧς ἐπιπέσει τὸ πάλαιον ἔστι τὸ Ἄνιον. Quæ posterior interpres Latinus sic vertit: *Secundum Albanum montem in viâ Appiâ est Aricia. supra eam sita est Lavinium, urbs Romanorum, in dextro viâ Appiâ latere; unde & mare & Antium conspici potest. Planum erat dispectu, non Λαυίνιον, sed Λαυίνιον, vel Λαυίνιον scripsisse ipsum Strabonem; quando id opidum juxta Appiam viam collocat, unde mare Antiumque prospiciatur; quan-*

do item *Lavinium* jam antea haud paucis descripserat verbis. Et quid ille novi memorasset, à *Lavinio* prospici mare; quum id tria haud amplius millia à litore distitum fuerit; ut superiori capite ostensum. Cur autem *Lavinium* dixerit πόλις Ῥωμαίων; an, quia ab Romanis conditum; an verò, quia hoc magis Romanorum fuit opidum, id est, Romanorum ditioni subiectum, quam vel *Aricia* vel omnia reliqua Latii opida? At utrumque falsum. Totum igitur locum sic restituo: Μετὰ δὲ τὸ Ἀλβανὸν ὄρεϊ Ἡ Ἀρική ἐστὶ πόλις, ἔπι τῇ ὁδοῦ τῇ Ἀππία. ὑπερέκει δὲ αὐτῆς τὸ μετὰ Λαυνέβιον, πόλις ἄποιος Ῥωμαίων, ἐν δεξιᾷ τῇ Ἀππίας ὁδοῦ. ἀφ' ἧς ἐποπιεῖται ἡ πάλαιος ἐστὶ καὶ τὸ Ἀλβαν.

Id est: *Post Albanum montem in viâ Appiâ urbs est Aricia, ultra eam sita est Romanorum colonia Lanuvium, ad dextrum Appiâ viâ latus: unde mare Antiumque prospicitur.* Vocatur hodiè vulgò *Civitas Lavina*; & corruptius *Civitas Indovina*. Blondus in Italiâ suâ testatur, lapidem heic repertum esse, qui *Lanuvium* id opidum esse ostenderit. & exstat heic lapis, qui imperatoris *M. Aurelii Commodi Antonini* meminit, cum hac clausulâ; S. P. Q. LANUVINVS. Et dictum fuisse posterioribus istis temporibus LANIVVM, alius etiam testatur lapis, qui Romæ exstat, cum his literis: CVR. RP. LANIVINOR. Atque hinc, credo, corruptum eius tandem ortum esse vocabulum, quo hodiè quoque vocatur *Civitas Lavina*. quod jam Servii ævo ita fuisse usurpatum, haud obscurè colligitur ex verbis eius ad Virgili *Aeneid.* lib. I ita perscriptis: *Lavinium constat VIII milliaribus à mari remotum. nec nos debet fallere, quia dixit, Lavina litora. Litus enim dicitur terra quæque mari vicina.* Et ad *Aeneid.* lib. III: *Is locus urbis erit. id est, in ipsâ regione. nam & Lavinium & Albâ longè à litore sunt.* Hodièque ab opido *Civitas Lavina* ad proximum litus VIII numerantur miliaria. Hinc igitur fuerit, quòd duum istorum opidorum *Lavinii* atque *Lanuvii* vocabula apud alios etiam auctores antiquos perpetam permutata legantur. Livius lib. XXVI: *Q. Fulvius quum, Hannibalem Latinâ viâ iturum, satis comperisset; ipse per Appiâ municipia, quæque propter eam viam sunt, Setiam, Soram, Lavinium; præmisit, ut comæatus parasos & in urbibus haberent, & ex agris devius in viam proferrent.* Duo heic in paucis verbis sunt menda. *Sora* quia longè suprâ *Latinam viam*, circa fonteis *Liris* amnis sita est, restituo pro eâ *Coram*; quæ inter *Setiam* & *Lanuvium* à dextro viâ *Appiæ*, à *Capuâ* cum *Q. Fulvio* si *Romam* eas, latere posita est. *Lanuvium* autem apud ipsam viam eodem latere fuisse situm, supra è *Strabone* ac *Tabulâ itinerariâ* intelleximus. Apud *Iulium* item *Obsequentem*, in libro de *Prodiis* vitiosum esse *Lanuvii* vocabulum, quod apud *Valer. Maximum* lib. I cap. VI rectè scriptum est, in eadem historiâ, *Lavinii*, superiori capite ad huius opidi explicationem ostendimus. Apud *Iul. Capitolinum* in vitâ *M. Aurelii Antonini Philosophi*, ita legitur: *Exinde Lavinium profectus est.* Omnino heic legendum esse existimo, *Lanuvium*. nam de huius *Antonini* focero, *M. Aurelio Antonino Pio*, ita scribit *Sex. Aurelius Victor* in *Cæsaribus*: *Aurelio Antonino cognomentum [fuit] Pii. Hunc ferè nulla visitorum labes macularit. Vir veterrimæ familie, è Lanuvino municipio, senator urbis.* Et paullo post: *Quin etiam maribus frustratus, filia viro reipublica consultavit. namque M. Boionium, qui Aurelius Antoninus habetur, eodem opido, pari nobilitate, philosophandi verò eloquentiaque studiis longè præstantem, in familiam atque imperium adserivit.* Hinc & ipse *Iul. Capitolinus* in *Antonino Pio*; *Antoninus*, inquit, *Pius* natus est in villâ *Lanuvinâ*. Et *Aelius Lampridius* in *Commodo*, *Antonini Philosophi* filio: *Natus est apud Lanuvium.* Et postea: *Adpellatus est etiam Romanus Hercules: quòd feras Lanuvii in amphitheatro occidisset.* Et deinde: *Bubo etiam supra cubiculum eius deprehensus est, tam Roma, quam Lanuvii.* Sic etiam ipse *Antoninus Philosophus*, de *Vitâ* lib. I, *Λαυνέβιον, Lanuvium*, nominat. Porro apud *Marium Victorinum* in *Ciceronis Rhetoricorum* lib. I: *Milo ad Albanum pervenit. impetus in illum factus est. tum ille rejecit penulam: de rhedâ desiluit: se defendit: Clodius occisus est. postea quid fecit? profectus est Lavinium: flamines creavit.* Geminum sanè & heic esse mendum, ex supra scriptis ipsius *Ciceronis* patet verbis. scribe igitur: *Profectus est Lanuvium: flaminem creavit.* *Asconius Pedianus*, in eam *Ciceronis* orationem commentans: *Milo Lanuvium, ex qua erat municipio, & ibi tum dictator, profectus est ad flaminem prodendum.* Apud *Ovidium* quoque in vulgatis exemplaribus *Fastor.* lib. VI, ubi ipsa loquitur *Iuno*, ita legitur:

Inspice, quos habeat Nemoralis Aricia fastos,
Et populus Laurens Laviniumque meum.

Heic

Heic etiam rescribendum est, *Lanuviumque meum*. nam IYNONIS, cognomento IYNONIS SOSPITAE, templum ac lucum cum magnâ veneratione apud Lanuvium fuisse, com- SOSPITAE lucus & tem- plum. plures adnotarunt scriptores. Livius lib. VIII: *Lanuvini civitas data: sacraque sua reddita, cum eo, ut ades lucusque Sospitæ Iunonis communis Lanuvini municipibus cum populo Romano esset*. Et lib. XX: *Lanuvii hastam se commovisse, nunciatum est: & corvum in adem Iunonis devolasse*. Mox: *Donum ex auro pondo XL Lanuvium Iunoni portatum est*. Et lib. XXII: *Decretum, ut Iunoni Sospitæ Lanuvii maioribus hostiis sacrificaretur*. Lib. XXIII: *Signa Lanuvii ad Iunonis Sospitæ cruore manaverunt: lapidibusque circa id templum pluit*. Lib. XXIII: *Lanuvii in ade intus Sospitæ Iunonis corvos nidum fecisse*.

10 Cicero sine Orationis pro L. Muræna: *Date hoc ipsius pudori; date patri mortuo; date generi & familia: date etiam Lanuvio, municipio honestissimo: quod in hac tota causa frequens mæsumque vidistis. nolite à sacris patriis Iunonis Sospitæ, cui omnes consules facere necesse est, domesticum & suum consulem potissimum avellere*. Apud Silium igitur etiam rectè pro vulgato vocabulo *Larvino* restituitur *Lanuvium*. Lib. VIII; ubi Latii opida enumerat:

*Sacra manus Rutuli, servant qui Daunian regna,
Laurentique domo gaudent & fonte Numici:
Quos Castrum Phrygiibusque gravis quondam Ardea misit.
Quos, celsa devexa jugo Iunonia sedes,
Lanuvium, ac altrix casti Collatia Bruti:
Quique immite nemus Trivia; quique ostia Tusci
Annis amant.*

20 Et lib. XIII; ubi, Capuâ occupatâ, Fulvius dona distribuit militibus:

*Lanuvio generate, inquit, quem Sospita Iuno
Dat nobis, Milo, Gradivi cape victor honorem:
Tempora murali cinctus turrata coronâ.*

Porro apud Appianum Civil. bellor. lib. 11 ita scriptum: Βαρθυμῶν ἡ ὁ Μίλων, εἰς τὴν πατρῴδα Λαβρινίον ἐξῆλθε. ἐν Διομήδῃ Φασίν, ἀλόμδρον ἐξ Ἰλίου, πρῶτον ἐν τῇ Ἰταλίᾳ πλὴν οἰκῆσαι. καὶ εἶσιν ὑπὸ Φώμησιν ἐς ἀντὶν σάδιον πενήτην καὶ ἑκατὸν. Corruptum esse locum, etiam ante me interpret Latinus arguit; qui *Lavinium*, & post captum Ilium vertit; id est Græcè, Λαβρινίον, & ἀλόμδρον ἐξ Ἰλίου. Attamen istud minus rectè factum, quod pro *Diomedis* nomine subiecerit *Aeneam*, superiori capite in expositione *Lavinii* patuit. Totus igitur locus sic vertendus erat: *Aegrè id ferens Milo, profectus est in patriam suam Lavinium. quam primam fertur Diomedes, post captum Ilium, in Italiâ condidisse urbem; disitam ab Româ stadia CL. Id est, millia passuum XX; more ævi Appiani VII stadia cum dimidio in singula miliaria computando. quod equidem justum erat Romam inter & Lanuvium intervallum. verum Appianus, qui alias quoque haud semel errasse in talibus deprehenditur, tam facilè heic nominum similitudinibus confundi potuit, quàm Aelianus, natione Latinus, ac domo Prænestinus: quod opidum & ipsum XX millia ab Lanuvio abest. is quidpe Histor. animal. lib. 40 XI cap. XVI ita tradit: Ἰδιον δὲ λέγουσιν τὸ θεῶν καὶ μαυλικῆ. ἐν γὰρ Λαβρινίῳ τῶδε τῶν πλίσματῶν, ὅπερ τὸ Λαβρινίων χωρὸς ἐστὶ, κέκληται ἡ πόλις τὸ Λαβρινίον ἡμετέρας Λαβρινίας, ἡ δὲ Λαβρινία Διὸς ἀντιμαχίης καὶ τῶν καλυψῶν Ἰστῶν, εἴτα ἐνίκησεν αὐτὸς ὦκισι τῆς Λαβρινίας τὸ γένος, ὁ Τρωὶς, πλὴν πόλιν τὴν περὶ τὴν Ἰλίου. εἴη δὲ αὐτὸ Φώμησιν μητρομήτωρ, ὡς αὐτοὶ εἶπὸς ἡ ἐν πύλαις γὰρ ὄμνησιν Ἀπαιῶν, ὁ Διὸς ἐκ Κροῆσσος, τῆς Τρωάδος, ὦκισι πλὴν Ἀλβαν. Ἀλβανῶν δὲ τῆς Φώμησιν ἀπαιῶν. Οὐκ ἔστι ἐν τῷ Λαβρινίῳ ἀλλοτὴ ἡμετέρας μέγας καὶ δασύ, ἢ ἐκ τῶν πηλίων νεῶν Ἡρώος Ἀργολίδος. ἐν τῷ ἀλλοτὸς Φωλῆος ἐστὶ μέγας καὶ βαυτός, καὶ ἐστὶ κτίσι θεῶν. Hoc est: Draconum quoque peculiaris erat divinatio. nam & apud Lavinium, Latii opidum, (quod nomen accepit ab Lavinia, Latini filia, quo tempore Latinus unâ cum Aeneâ bellum gessit contra Rutulos, eosque vicit: & condidit Aeneas Troianus, Anchise filius, prædictum opidum: quod Romæ quasi avia dici possit. ex hac quidpe profectus Ascanius, Aeneæ & Creûsæ Troiana filius, Albam condidit. cuius colonia est Roma.) apud Lavinium hoc, inquam, sacer est lucus, magnus & opacius; juxtaque cum ades Iunonis Argolica: in lucò verò antrum est amplum ac profundum; quod draconis est cubile. Heic Aelianum Lavinium nominalse, dubitare haud licet: quando à Latini filia Lavinia denominatum, indeque Albam coloniam deductam fuisse, disertè adseverat. At templum hoc & nemus Iunonis Argolica fuisse idem, quod Iunonis Sospitæ alii vocant apud Lanuvium opidum, ad viam*

Appiam; heicque draconis istud fuisse antrum, testis luculentissimus est Propertius lib. III eleg. VIII, his verbis:

Lanuvium annosus vetus est tutela draconis;
 Heic, ubi Tartarea non peris hora mora:
 Quâ sacer abripitur cæco descensus hiatu;
 Quâ penetrant virgo. sale iter omne cavet,
 Ieiuni serpentis honos quum pabula poscit
 Annua; & ex imâ sibila torquet humo.
 Talia demissa pallent ad sacra puellæ;
 Quum temerè angvineo creditur ore manus.
 Ille sibi admotas à virgine corripit escas.
 Virginis in palmis ipsa canistra tremunt.
 Si fuerint casta, redeunt in colla parentum:
 Clamantque agricola, Fertillis annus erit.
 Huc mea detorsis avertèta est Cynthia mannis.
 Causa fuit Iuno; sed mage causa Venus.
 Appia dic, queso, quantum te teste triumphum
 Egerit, effusus per tua saxa rotis.

Quum opidum Lanuvium in colle situm sit, in latere huius collis sub ipso statum opido, fuisse lucum Iunonis Sospita cum antro ac templo, ex his perspicitur Sillii verbis dicto lib. VIII: Quos Castrum Phrygiibusque gravis quondam Ardea misit;
 Quos, celsò de vexa jugo Iunonia sedes,
 Lanuvium.

Ingentem quondam in templo fuisse thesaurum, Iunoni sacratum, auctor est Appianus Bellor. civil. lib. v; ubi ita scribit de Cæsare Augusto: οὗ καίτοις ἐν τῷ ἱερῶν ἰδαίητος ἡ χερμαία, οὗ χόρην διπλάσιον ἰσχυρότερον, ὁποῦ τὸ Πάριος ἐν τῷ Καπιδωλίῳ, καὶ ὁποῦ τὸ Ἰλίου καὶ Λαυρεντίου καὶ Νεμῶος καὶ Τίβουρος. ἐν αὐτῷ μάλιστα πόλει καὶ νῦν εἰσι θησαυροὶ χερμαίων ἱερῶν διαλεῖς. Id est: Caesar è fanis pecunias accipiebat mutuo; promittens, se redditurum cum fœnore: è Capitolio, Antio, Lanuvio, Nemore, ac Tibure. in quibus opidis hodiè quoque sunt thesauri copiosi sacre pecunie. Cæterum opidum hoc conditum, vel saltem, pulsus inde primis cultoribus Siculis, habitatum fuisse à primis mox Latinis, id est, Aboriginibus atque Pelasgis, ex eo colligere datur, quòd Iuno ista Sospita Aeliano cognominatur Argolica. nam ab Argo ex Peloponneso profectus fuisse primos Pelagos, qui primùm in Thessaliâ, mox verò in Asia proximis litoribus, ac tandem in Italiâ habitaverunt, suprâ lib. II cap. I & lib. III cap. I ostensus est. Et prisca Latii fuisse opidum, non finitimorum Volscorum, testes sunt maximè Dionysius ac Livius Pliniusque secundùm hos Cicero. quorum hic in oratione pro L. Cornelio Balbo; Itaque & ex Latio, inquit, multi & ex Tusculani & Lanuvini, & ex cæteris generibus gentes universe in civitatem sunt receptæ; ut Sabinorum, Volscorum, Hernicorum. Livius suprâ dicto lib. VII: Aemilius ad Pedum exercitum duxit. Pedanos tuebatur Tiburs, Prænestinus, Veliternusque populus. venerant & ab Lanuvia Antioque auxilia. Postcâ: Neque tamen nisi admodum à paucis populis Pedani adjuti sunt. Tiburtes Prænestini que, quorum ager propior erat, Pedum pervenère. Aricinos Lanuvinosque & Veliternos, Antiaribus Volscis se conjungenteis, ad Astura flumen Mænius improvisò adortus fudit. Mox: Nec quie vèrè antè, quàm, expugnando aut in deditionem accipiendò singulas urbeis, Latium omne subegèr. Mox item: Quod bello armisque in Latio agendum fuit, id jam deùm benignitate ac virtute militum an finem venit. cæsi ad Pedum Asturamque sunt exercitus hostium. opida Latina omnia, & Antium ex Volscis, aut vi capta aut recepta in deditionem, presidis tenentur vestris. Reliqua consultatio est, quoniam rebellando sæpius nos sollicitant, quoniam modo perpetuâ pace quietos obtineamus. Dii immortales ita vos potentis huius consilii fecerint, ut, sit Latium deinde, an non sit, in vestrà manu posuerint. Haud multo post: Relatum de singulis populis; decretumque. Lanuvini civitatis data; sacraque sua reddita, cum eo, ut ades lucusque Sospita Iunonis communis Lanuvini populis municipibus cum populo Romano. Refert hæc Livius in consulari L. Furii Camilli & C. Mæni Nepotis; id est, anno urbis Romæ ccccxvi. At ex Fastis consularibus ac triumphis ducum Romanorum, quorum fragmentum Romæ in Capitolio exstat, ita refert:

L. FVRIVS. SP. F. M. N. CAMILLVS. COS. DE. PEDANEIS. ET. TIBVRTIBVS. AN. CDXV. III. K. OCT
C. MAENIVS. P. F. P. N. COS. DE. ANTIA TIBVS. LAVINEIS. VELITERNEIS. AN. CDXV. PRIDIE. K. OCT

Quamquam ipse hoc marmor in Capitolio inspexerim, totumque perlegerim; tamen, Sigonii aliorumque diligentia fidens, non exscripsi. nec satis nunc memini, LAVINEIS, ut refert Sigonius, an LANUVINIEIS illic perscriptum sit. Sigonius certe ad fidem huius marmoris audacter apud Livium quoque praescripto loco pro Lanuviniis legit Lavinius. At Lanuvinos intellexisse scripsisseque Livium, ex Iunonis Sospitae argumento clare patet. Quod si igitur sic habet praedictum marmor; 10 sane in nomine illic erratum est. In annorum collectione haud raro ibidem a diligentiorum computatione variatum. Hinc etiam Plinius lib. xxxi. cap. v; *Antiquior, inquit, columnarum celebratio; sicut C. Manio; qui devicerat priscos Latinos: quibus ex fœdere tertias praeda populi Romani praestabat: eodemque in consulatu in suggestu rostra devictis Antiatibus fixerat, anno Urbis ccccxvi.* Sed antiquissima Lanuvinorum memoria exstat apud Dionysium lib. v, in consulatu T. Lartii Flavi & Q. Clœlii Siculi, anno Urbis Romae cclv; anno xii post reges exactos. ubi inter alios Latini nominis populos, qui apud lucum Ferentinae concilio coacto bellum in Romanos decreverant, etiam Λαυβίνοι, Λαυβινιάται & Λαυβικαοί, id est, Lanuvini, Laviniates, ac Labicani, connumerantur. quamquam Lanuvinorum vocabulum illic, ut 20 plerorumque aliorum, corruptum est in Λαυβίων. Municipium factum esse Lanuvium in praedicto L. Furii Camilli & C. Maeni consulatu, aperte testatur Livius. unde etiam a Cicerone, & commentatoribus eius Asconio Pediano ac Mario Victorino, & item ab Sex. Aurel. Victore *municipium* vocatur, locis supra memoratis. & Tacitus Annal. lib. 111, *Sulpicius, inquit, Quirinius ortus apud municipium Lanuvium.* Sed & *colonia* huc a Julio Caesare deductam, testatur Frontinus in libro de Coloniais: *Lanuvium, inquit, muro ducta colonia, deducta est a divo Iulio.* Mox: *Postea imperator Hadrianus colonis suis agrum assignari iussit.* Imò & ante Caesarem colonia deducta fuit. Epitomator Livii lib. lxxx: *Marius Antium & Ariciam & Lanuvium colonias devastavit.* In vulgaris equidem exemplaribus est *Lavinium*. Verùm hoc 30 opidum jam tum nullâ fuisse celebritate, superiori capite ostensum, & disertè Apianus Civil. bellor. lib. 1: *Μάριος ἦ εἰς Ἀντίον καὶ Ἀρικίαν καὶ Λαυβίον.* id est: *Marius cepit Antium & Ariciam Lanuviumque.* Colonia haud dubiè huc deducta erat paullo antè ab Syllâ; ut & Ariciam; de qua Frontinus in libro de Coloniais: *Aricia, inquit, opidum lege Syllanâ est munitum.* Hinc igitur cenfeo, Strabonem, ut supra dixi, scripsisse, τὸ Λαυβίον, πόλις ἄπικος Ῥωμαίων. id est: *Lanuvium, Romanorum colonia.*

Cæterùm Lanuvini agri fuit SOLONIVS CAMPVS sive AGER; Ciceroni, Livio, SOLONIVS Plutarcho, ac Festo celebratus. Cicero divination. lib. 1: *Quid amores & deliciae tuae, campus. Roscius? num aut ipse aut pro eo Lanuvium totum mentiebatur? qui quum esset in cunabulis 40 educareturque in Solonio, qui est campus agri Lanuvini, noctu, lumine adposito, experrecta nutrix animadvertit puerum dormientem circumplexum serpentis amplexu.* Et lib. 11: *De ipso Roscio potest illud quidem esse falsum, ut circumligatus fuerit anguis. sed ut in cunis fuerit anguis, non tam est mirum: in Solonio praesertim; ubi apud focum angues nidulari solent.* Item ad Atticum lib. 11 epist. 111: *Est res sanè magni consilii. nam aut fortiter resistendum est legi Agrariae; in quo est quaedam dimicatio; sed plena laudis: aut quiescendum; quod est non dissimile; atque ire in Solonium, aut Antium.* Livius lib. viii: *Antiates in agrum Ostiensem, Ardeatens, Solonium, incursiones fecerunt.* Plutarchus in Mario, τῶν ἠπειρώτων, ὡς πρῶτον ἐξέπεσε τὸ πόλιος, ἀναπαρέντων, σκότους οὐτος, εἰς τὸ ἑκαυλίον αὐτῆ Σολωνίου κατέφυγε. καὶ τὸ μὲν ἔδον ἐπέμψεν, οὐκ ἔμνησεν ἔπειτα χωρῶν, ἢ μακροῦν ὄντων, πρὸς τὴν Πιπιθίδα ληϊσθέντων. αὐτὸς δὲ κατέβη εἰς Νεσείαν, φίλος ἦν δὲ Νυμερίου πατρὸς αὐτοῦ ἐξ ἀποδοσιασάντων, οὐκ ἀγαμέμνους τὸν, ἀλλὰ Γράνιον ἔχων μετ' αὐτῶν τὸν περὶ τὸν ἐξέπεσε. οὐδὲν ἦν νεανίας, ὡς ἦλθεν εἰς τὰ χωρῶν ἔμνησεν, καὶ λαμβάνων τὴν σκλαβερῶν, ἡμέρας κατέλαβεν, ἢ πανταχοῦ ἔδον πολέμους διέλαθεν. Hoc est: *Caterua eius, ut primum elapsus est Urbe, dissipata, primis tenebris recepit se in villam quamdam suam Solonium. Filium inde, ut viaticum sumeret, misit ad praedia Mucii, soceri eius, haud procul inde disita. ipse ad Ostiam descendit; ubi amicus eius Numerius paraverat ei navigium. nec expectato filio, sed comite privigno Granio, navem solvit. Filius, ut in praedia Mucii venit; dum sumit 50 aliquid*

aliquid & componit, luce oppressus, non omnino sefellit hosteis. Satis clarè ex hac historia patet, idem Solonium intellexisse Plutarchum, quod Cicero atque Livius, nam unà nocte cuncta ista gesta sunt. unde propinquitas locorum colligitur. Pompeius Festus: Pomonal est in agro Solonio, viâ Ostiensi, ad duodecimum lapidem, diverticulo à milliario octavo. Ergo ex hac descriptione Solonius ager fuit is, qui inter Numicii Iturnæque fonteis sive inter Sabellum Patricamque opida sternitur: in quo loca nunc vulgaribus vocabulis sunt S. Abrocolo, Torre Maggiore, Carqueto. Vnde id agro seu campo cognomen olim fuerit quaesitum, haud equidem dispicio. esse tamen derivativum vocabulum, vel inde liquet, quòd & Marii & Ciceronis in eo villa eodem vocabulo dicebatur SOLONIVM.

TELLENA,
FICANA,
opida.

Eodem hoc tractu, supra Lavinium Laurentumque & Ostiam fuere antiquissimis temporibus duo opida, quorum alterum τελλώνη, TELLENE, sive TELLENA, seu plurali numero τελλώναι, TELLENÆ, alterum FICANA adpellabatur. Plinius lib. III cap. v: Praterèa fuere in Latio clara opida, Satricum, Pometia, Scaptia, Pitulum, Politorium, Tellene, Tifata, Canina, Ficana, Crustumerium, Ameriola, Medullia, Corniculum, Antenna, Camerium, Collatia. Strabo lib. v: Ἐννοιο δὲ πλησίον ὄκει τῷ π Λαυινίῳ καὶ τῇ Ἀλβᾷ ἑαυτῇ τῇ Ῥώμῃ. ὅσα ἄνωθεν δὲ ἔδ' Ἄρκαία καὶ Τελλώναι ἔδ' Ἄντων. Id est: Hernici Lavinio erant & Alba propinqui, ipsique Romæ. nec procul inde Aricia, Tellena, & Antium. Quum falsum sit hoc de Hernicorum situ: ut qui ultra Aequos atque Latinos incoluerint opida Ferentinum, Anagninam, Aletrium, Verulum; de Tellena-
rum quoque situ haud satis tutò crediderimus Straboni. Fuisse prope Ficanam, ex Livii lib. I quodammodò colligere licet; ubi de regis Anci Marcii bellis agit: Aven-
tinum, inquit, novæ multitudini datum. additi eidem haud ita multo post, Tellenis Fica-
næque captis, novi cives. At de Ficanâ ita Pompeius Festus: Puvilia saxa esse ad portum, qui sit secundum Tiberim, ait Fabius Pictor. quem locum putat Iabeo dici, ubi fuerit Fi-
cana, viâ Ostiensi, ad lapidem undecimum. Ergo Ficana fuit duo millia passuum supra Ostiam; quam XI I millia ab urbe Româ abesse, superiori capite ostensum. Locus autem ubi Ficana fuerat, postea PVILIA SAXA dictus: teste Fabio Pictore. Quum igitur Strabo Tellenas circa Lavinium, Antium & Ariciam statuat, Livius verò eas-
dem & Ficanam jungat; maximè credibile est, eodem duo hæc opida tractu
fuisse: Ficanam ad viam Ostiensem; Tellenas inter hanc & Lanuvium sive Solonium
campum. Ex præcipuis Latii fuisse opidis Tellenas, auctor est Dionysius lib. III:
Μάρκιος ὁ Τελλώνη, inquit, πόλιν τῆ Λαυινίων Πρωτανῆ, καὶ τῆ αὐτῶν αἰρῆ χρόνον, ἐκ τῶν ἑτα-
ξίαις τῆ νικησῆς, ἔδ' Ἄλβ' ἑταξομαχίας ἐξ ἑταξομαχίας. τὴς π ἀλόντας ἔδ' ἄν εἶχον, ἀφελόμενοι
εἰς Ῥώμην μέλλων γενεῖν ἐκ τῆ πόλεως, ἔδ' εἰς κατασκάλλω οἰκίαν τὴν ἀπὸ μέρους. μεθ' ἡλίκην τε τρεῖς
χρόνον ὑπὸ τοῖς Λαυινίοις ἡρωιδίω τῷ τετάρτῳ κομίζε) πάλιν ἐνιαυτῷ πολλῆς καὶ μεγάλης ἐξ-
ησπιάδης. καὶ μετ' ἔδ' πολὺ τῆ Φικάνης αἰρῆ πόλιν. μετ' ἑτάω πρῶτον ἐνιαυτῷ λαβὼν
καθ' ὁμολογίας, καὶ ὅτ' ἐξ αὐτῆς ἀπενέσας εἰς Ῥώμην μετὰ γων, ἄλλο ὅτ' πόλεως ἔδ' ἄν κικαίσε,
Πρωκίετρον μάλλον ἢ Φρονιμώτερον ἔδοξε βαλῶσαι. ἀποίκες γὰρ ἀποσείλαδες εἰς αὐτὴν οἱ Λα-
τῖνοι, ἔδ' πῶν χῶρον αὐτῶν ἀκαταχρονίε, αὐτῶν πῶν Φικάνης ἐκάρσεν. ὥστε λυαγκάσθη πάλιν ὁ
Μάρκιος τὸ δέδιρον Πρωτῆ τῆ πόλιν ἑραπύσας, καὶ μετ' ἡλίκης περαγμασίας κέρ. αὐτῆς κατὰ
ἐμπροσθίαν τῆς οἰκίας καὶ τῆ τείχη κατασκάλλω. Hoc est: Eodem tempore Marcus Tellenas
quoque, nobile Latinorum opidum, vi cepit: acie primùm, mox oppugnatione victor. opi-
danos, nullâ bouorum portione mulctatos Romam transtulit: & locum, in quo domicilia
struerent, adsignavit. Medulliam quoque, per triennium à Latinis detentam, quarto de-
mum anno multis & acerbis expugnatum præliis recepit. Nec multo post Ficanam expu-
gnavit. quam quum ante triennium per deditionem cepisset; & cunctis opidanis Romam
translatis, nullo alio detrimento adfecisset; mitius quàm prudentius consilium sequutus vi-
debatur. quidpe Latini colonis eò missis, & agris eorum occupatis, ipse fructus è Ficanâ per-
cipiebant. quamobrem Marcus eam bello repetere coactus est; magnoque negotio subacta
domos incendere, ac mania diruere. Omnia hæc de POLITORIO opido prædicat
Livius dicto lib. I: Tellenis, inquit, Ficanæque captis, Politorium rursus bello repetitum:
quod vacuum occupaverant prisca Latini. eaque causa diruenda urbis eius fuit Romanis, ne
hostium semper receptaculum esset. Verùm eadem fuit Politorii, quæ Ficanæ fortuna.
Dionysius tamen ante Ficanam Tellenasque Politorium bis captum dirutumque
narrat continuò antè. Eodem cum Tellenis Ficanæque an fuerit tractu, planè in-
certum est.

At co-

At eodem tractu circa Tiberim fuit locus, à Pici regis uxore Canente dictus CANENS. Ovidius Transformat. lib. XIII, postquam de Pico, cuius regio ferebatur Laurentum opidum, narravit, qua ratione is, in Laurentiis silvis venationi intentus, à Circe in picum avem mutatus est, ita de uxore eius pergit:

Preferat occiduis Tartessia litora Phæbus,
Et frustra conjux oculis animoque Canentis
Expectatus erat. famuli populusque per omnes
Discurrunt silvas, atque obvia lumina portant.
Nec satis est nymphæ flere & lacerare capillos,
Et dare plangorem. facit hæc tamen omnia: sequitur
Proripit, ac latus errat vesana per agros.
Sex illam noctes, toridem redeuntia Solis
Lumina, viderunt inopem somnique cibique,
Per juga, per valles, quæ fors ducebat euntem.
Ultimus adspexit fossam luctuque viâque
Tybris, & in gelidâ ponentem corpora ripâ.
Illic cum lacrymis ipsos modulata dolores,
Verba sono tenui mærens fundebat: ut olim
Carmina jam moriens canit exsequialia Cygnus.
Luctibus extremum tenuis liquefacta medullas,
Tabuit; inque leveis paullatim evannit auras.
Fama tamen signata loco est. quem ritè Canentem
Nomine de nymphæ veteres dixere coloni.

Quo situ locus is apud Tiberis lævam ripam fuerit, incertum est.

At ultra Lanuvium Ariciamque & Albanum montem versùs septemtriones, ab urbe autem Româ versùs orientem, erat Tvs cvlvm opidum: Livio, Dionysio Halicarnassensi, Diodoro, Straboni, Valerio Maximo, Ptolemæo, Aemilio Probo, Stephani epitomatori, & aliis memoratum. Ptolemæus equidem, & item Dio lib.

LVIII, Latinâ formatione vocabulum id habent τῦσκλον. at Straboni lib. V & Plutarcho in Cicerone est διατύκλαθον, τῦσκλον. Dionysio verò & Stephani epitomatori simplici vocali τῦσκλον. quemadmodum Picentium urbs *Asculum* Græcis dicebatur Ἄσκλον. & Hispaniæ urbs *Castulo*, κάστων. item Romanorum virorum nomina *Catulus* & *Lentulus*, κάτλθ, λέντλθ, & id genus complura alia. Apud Stephani epitomatores leguntur ista: τῦσκλθ, πόλις Ἰταλίας. λέγεται καὶ Τυσκληαόν. τὸ ἔθνη δὲ Τυσκληαός. Id est: *Tusculum*, Italiae urbs. dicitur & *Tusculanum*. gentilitium inde est *Tusculanus*. Ut infinitis aliis apud hunc auctorum locis, ita heic etiam mendum esse puto in voce τῦσκληαόν. pro qua rescripserim τῦσκλον. nam haud dubiè indicare Stephanus voluit, promiscuè id opidi nomen scribi, modò duabus, modò tribus syllabis. Cæterum opidani inde Latinis auctoribus passim adpellantur Tvs cvlani.

at poetis gentilitium etiam *Tusculus* dicitur: ut infra videbimus. Situm opidi Dionysius maximè atque Strabo indicant. quorum hic ita tradit dicto lib. V: Ἐν ὀψὲ δὲ εἰσὶ τοῖς ἐν Ῥώμῃ τίβερει τε καὶ Πρανήσι θ. ἔ τῦσκλον. id est: *In conspectu Romæ sunt, Tibur, Praeneste, Tusculum*. Paulo post: *Tibure atque Praeneste descriptis, Ῥῶμα δὲ ἀπὸ τῆς χῆρας οὐρείας πλάτος. πρὸς τὴν δὲ τῆς Ῥώμης εἰσὶν αἱ λεχθεῖσαι πόλεις. Ἐνδοτέρω δὲ τῆς κατ' αὐτῆς ὀρεῖτης ἀλλή ῥαχίς ἐστὶ, μετὰ δὲ αὐτῶνα κατὰ λείωσιν, τῆς κατὰ Ἀλβανὸν, ὑψηλὴ μέγιστα ἔ Ἀλβανὴ ὄρεος. Ἐπὶ ταύτης δὲ τὸ τῦσκλον ἴδρυται, πόλις ἔ Φαυλῶς καθεστὸς ἀσπίδι. κερὸς μὲν ἔ τῆς κύκλω Φυτῆαις ἔ οἰκοδομίαις, καὶ μάστιγι τῆς ἀποπληθῆσαις ἔπὶ τὸ κατὰ τὴν Ῥώμην μίσηθ. τὸ γὰρ τῦσκλον ἐνταῦθα ἐστὶ λόφθ ὄρειος καὶ ἐνδοθ, κερὸς μὲν ἔ ἡρέμα πολλὰ καὶ, ἔ δεξιόθεν θ. βασιλείων κατὰ σκῆλαις ἐκπεπεσῆταις. σπειρή δὲ ἐστὶ ἔ παρὰ τῶ Ἀλβανῶ ὄρεθ ἀποπληθῆσαι, τῆς αὐτῶν π*

50 *δρετῶν ἐχόνθ ἔ κατὰ σκῆλαις. Hoc est: Per eam regionem Veres is amnis fertur. Dicta autem urbes ab Româ ad ortum versùs sitæ sunt. Intra montium jugum, ad quod ea sunt condita, aliud est dorsum sublime, convallem relinquens, quæ est ad Algidum; ad Albanum usque montem adsurgens. Hoc in dorso Tusculum est positum; urbs minimè contemnendo adparatu. nam circumquaque exornata est plantis atque adificiis; maximè, qua parte Romam prospicit. ibi namque Tusculum habet collem; terra bonitate, & aquarum copiâ præclarum: qui multis partibus sensim attollitur; regia adificia, pulcherrimè exstructa sustinens. Huic continenter adjacent loca sub Albano monte; & naturâ & ornamentis adificiorum eisdem pradita.*

pradita. Ad eò hi colles, in quibus *Tusculum* situm, Albano monti adpropinquant atque coherent, uti *ὑπερωμαίνων ἡ ἐδραίων*, id est, *pars quaedam avulsa Albani videri possint*. Ab ipso opido dicti fuere *Tusculani montes*, seu *Tusculani colles*. Martialis lib. IIII epigram. LXIII:

Albanos quoque Tusculosque colleis.

Algidum Aequorum opidum fuisse eo loco in hac valle inter *Frascatium* & *Marinum* opida, quo nunc publicum conspicitur diversorium *L' Osteria*, supra lib. II cap. XVI ostensum est. hinc igitur *Livius* lib. III, Aequorum narrans expeditionem, *Per Labicanos agros in Tusculanos colleis transierunt*. Et mox: *Sequuti famam & vestigia Hernici Latinique, obvii sunt descenditibus à Tusculano in Albanam vallem*. Et aliquanto post: *Lucretium, dum in Hernicis sedet, praedonum agmen fefellit, supra monteis Prænestinos ductum. inde demissum in campos, vastare agros Prænestinum Gabinumque. ex Gabino in Tusculanos flexere colleis*. Campos intelligit, qui sunt inter Prænestinos Tusculanosque monteis. Vallem autem Albanam esse eam, per quam via Latina ferebat inter Tusculanos Albanosque monteis ad *Algidum* opidum, supra ad explicationem Albani montis ostensum. At *Tusculani* isti colles *Straboni* dicuntur *Ἰσχυροῦν ὄρη*, *Tusculanus mons*. Verba eius dicto antea lib. V hæc sunt: *Ἄρχεται δὲ ἡ Λαλίνη ὄρεσ δὲ τὸ Ἄπικας, ἐν δεξιερᾷ ἀπ' αὐτῆς ἐκίρηται ἡ πηλοῖον Πύμης: εἶτα δεξ. Τυσουλανῶν ὄρεσ ὑπερωμαίνων, μετὰ τὸ Τυσουλανῶν πλεῖος καὶ τὸ Ἄλβανῶν ὄρεσ, κατὰ τὴν πρὸ Ἄλγιδον πλίκυιον*. Id est: *Incipit via Latina ab Appia, ad sinistram ab eâ prope Romam deflectens: transiensque super Tusculanum montem, inter Tusculum urbem & montem Albanum, tendit ad Algidum opidulum*. Ex his igitur omnibus clarè patet, eos fuisse *Tusculanos colleis*, in quibus nunc opidum vulgari vocabulo *Frascati* conspicitur. *Eutropius* lib. I: *Tarquinius Tusculum se contulit. qua civitas non longè ab Urbe abest*. *Dionysius* lib. X: *Ἐπὶ τῷ Ἄπικῳ τῷ Τυσουλανῶν ἡ ἐστὶ μετὰ τὸ Λαλίνων ἔδρας, ἀφίεθκε δὲ τὸ Πύμης εὐκατεῖον ἐπιθῶν ἰκατῶν*. Id est: *Ad Tusculanorum opidum Latini nominis perveniunt: haud minus centum stadiis ab Româ disitum*. *Iosephus Antiquitat. Iudaicar. lib. XVIII cap. VIII: Τιβέριος τε ἐκ τῆς Καπριῶν εἰς Τυσουλανὸν ἐξέρχεται*, ὅσον δὲ τὸ ἐπιθῶν ἰκατῶν τὸ Πύμης. Hoc est: *Tiberius à Capreis venit Tusculanum, stadia circiter centum à Româ disitum*. Id est, *millia XII & passus 15*. Ergo circa ipsum opidum *Frascatium* fuit *Tusculum*. Sanè existant hodièque super *Frascatium* in eodem clivo ingentes murorum reliquæ: quæ situ atque intervallo XII ab Româ millium, *Tusculum* heic fuisse, ut omnes docti arbitrantur viri, apertè indicant. De nomine opidi hæc tradit *Pompeius Festus: Tuscos quidam dictos aiunt à Tusco rege, Hercules filio. alii, quòd unice studiosi sint sacrificiorum, ex Græco, velut θυοσκῶν. unde Tusculum ab eadem causâ sacrificiorum: vel, quòd aditum difficilem habeat: id est, δύσκολον*. Sanè grammaticum hoc est nugamentum; quando in leniter adsurgente situm est opidum clivo. Idem *Festus* de conditore opidi: *Mamiliorum familia progenita fuit à Mamiliâ, Telegoni filia: quam Tusculi procreaverat, quando id opidum ipse condidisset. Eundem conditorem alii etiam tradidère auctores*. *Ovidius Fastor. lib. III:*

*Inter Aricinos Albanaque tempora constat,
Fæcæque Telegoni mænia celsa manu.*

Silius lib. XII: ubi Hannibal viâ Latinâ exercitum ducit à Capuâ ad Romam:

*Iamque ad eò est campos ingressus & arva Labici:
Linquens Telegoni pulsatos ariete muros.
Haud dignam inter tanta moram: nec amana retentant
Algida, nec juxta Innonis tecta Gabina:
Præceps ad ripas immani turbine fertur,
Sulfureis gelidus quâ serpit leniter undis
Ad genitorum Anio, labens sine murmure, Tybrim.*

Stattius Silvar. lib. I carm. III:

*Cedant Telegoni, cedant Laurentia Turni
Iugera.*

Propertius lib. II eleg. XXXII:

*Nam quid Prænestis dubias, ô Cynthia, sorteis,
Quid petis Acæi mænia Telegoni?*

Silius lib. VII:

*At Cato tum primâ sparsus lanugine malas:
Quod peperere decus Circae Tuscula dorso
Mænia, Laërta quondam regnata nepoti.*

Propertius Acaum cognominat Telegonum, ab insulâ Acaâ, quam mater eius Circe incolebat; ut suo loco ostendetur: & incidem Silius *Circaum* adpellat *dorsum*, in quo *Tusculum* situm. ipsum verò *Telegonum* vocat *nepotem Laërta*, quia ex *Vlyssæ* eum Circe genuisse ferebatur. Livius lib. 1, de Tarquinio Superbo loquens: *Octavio Mamilio Tusculano* (is longè princeps Latini nominis erat; si fama credimus, ab *Vlyssæ* deâque Circe oriundus.) ei *Mamilio* filiam nuptum est. Dionysius lib. III: *Λογζομόδρ* & *Διέο* Ταρκινίω, ὅτι πῖς μὴ κτ' ἴομον λαβῆς τὴς δυναστείας, ἀλλὰ διὰ τ' ὅπλων κη-
30 *Caudois*, & μόνον Πιχάρις δὲ Φυλακῆς, ἀλλὰ κ' ἑνικῆς, τ' ΠιΦαίτιον ἐν τ' Ἀλλύων ἔθους, κ' πλάσιν ἀπώλων διωάδρον, ἰσπύδασι Φίλον πιήσαι, τῶ γάμοφ συζῶτος τ' Ἰουρατρός, ὅς ἔκαλετο Ὀκείωι Μαμίλιω. ἀνέφερε τ' τὸ γῆν εἰς Τηλεγονον, τ' ἐξ Ὀδυσσεύς κ' Κίρκης· κατὰ κ' ἐν πλάτ' Τυσκάφ. Hoc est: *Tarquinius* autem reputans secum, vi, non jure, partam potentiam opus habere non solum domestico, verum etiam externo praesidio; nobilissimum Latino-
rum & potentissimum sibi junxit necessitudine, data ei in matrimonium filia. is vocabatur *Octavius Mamilius*: genusque referebat ad *Telegonum*, *Vlyssæ* & *Circes* filium. habitabat autem *Tusculi*. Horatius *Επιδών* odâ 1:

Nec ut superni villa candens Tusculi

Circaea tangat mænia.

20 Ad quæ vetus poëta commentator: *Tusculi superni*; hoc est, in monte siti. *Tusculum* autem opidum conditum fuit à *Telegono*, filio *Vlyssæ* & *Circes*. Iterum Horatius *Carm.* lib. III odâ XXVIII:

Ne semper udum Tibur & Aesula

Declive contempleris arvum, &

Telegoni juga patricida.

Ad hæc commentator: *Tusculum civitas est, in jugo montis constituta. hanc significat nomine conditoris. à Telegono enim Circes filio, fundata est: qui per ignorantiam patrem suum Vlyssæm interemit.* Hyginus *μυθολογικῶν* cap. CXXVII: *Telegonus, Vlyssæ & Circes filius, missus à matre, ut genitorem quæreret, tempestate in Ithacam est delatus: ibique, fame coactus, agros depopulari cepit. cum quo Vlyssæ & Telemachus ignari arma contulerunt: Vlyssæ à Telegono filio est interfectus: quod ei responsum fuerat, ut à filio caveret mortem. quem postquam cognovit, qui esset; jussu Minervæ cum Telemacho & Penelope in patriam redierunt; & in insulam Acaam ad Circeam Vlyssæm mortuum deportarunt: ibique sepultura tradiderunt. Eiusdem Minervæ munitu Telegonus Penelopen, Telemachus Circeam, duxerunt uxores. Circe & Telemacho natus est Latinus; qui ex suo nomine Latina lingua [forte genti] nomen imposuit. ex Penelope & Telegono natus est Italus; qui Italiam ex suo denominavit. At supra cap. 1 huius libri III ostensum, Hesiodum in fine *εοζονίας* ipsius *Vlyssæ* & *Circes* filium facere *Latinum*: *Cedrenum* verò & *Svidam Telephi* filium, *Herculis* nepotem; *Lycophronem Tyrrhenum* & *Tarchonem Herculis* filios; apud
40 *Dionysium Halicarnassensem* alios *Tyrrhenum* eiusdem *Herculis*, alios *Telephi* filium. capite verò III eiusdem lib. III *Stephanus Tarchonem* pronunciat *Telephi* filium. quæ cuncta nomina ad *Pelasgorum Tyrrhenorum* gentem spectare, ibidem perspectum est. II quum XII in Etruriâ constituerint principatus totidemque urbeis, ex quarum numero *Agylla* quoque fuit; de hac ita tradit *Servius ad Virgiliti Aeneid.* lib. VIII: *Hanc Agyllam quidam à Pelasgis conditam dicunt: alii à Telegono; alii à Tyrrheno, Telephi filio.* Ex his haud obscure lucet, *Telegonum* quoque ex *Pelasgorum* gente fuisse. Fuit autem non ex istâ *Pelasgorum* parte, qui cognomine *Tyrrheni* in Etruriâ XII principatus constituerunt; sed ex alterâ illâ eiusdem gentis parte, qui cum *Aboriginibus* in *Sabino* agro sive in primâ illâ *Italiâ* conjuncti, uno nomine *Latini* dicti fuerunt. unde multiplices istæ fabulæ natæ, quarum aliæ *Latinum Vlyssæ*, aliæ *Telemachi*, aliæ *Telephi filium* dixerunt; quædam etiam *Telegonum Itali* patrem. A primis igitur *Latinis*, id est, ab *Aboriginibus* atque *Pelasgis*, tribus ferme sæculis ante bellum *Troianum*, pulsus ex his locis *Siculis*, conditum fuit *Tusculum*. *Ovidius Factor.* lib. III; ubi enarrat, quæ *Græcorum* coloniæ quas urbeis in *Italiâ* condiderint:*

Et jam Telegoni, jam mænia Tiburis udi

Stabant; Argolica qua posuere manus.

Dubium est, una *Tiburis mania Argolicis* volueritne posita esse manibus, an etiam *manis Telegoni*. Tibur sanè ab Euandri comitibus fuisse conditum, mox infra videbimus. Celebre semper fuisse opidum, ex Livii maximè historiis liquet. Municipium etiam aliquando factum est Romanorum. Aemilius Probus in M. Porcio Catone: *Cato ortus municipio Tusculo*. Festus Pompeius: *Municipium id genus hominum dicitur, qui, quum Romam venissent, neque cives Romani essent; participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fungendum unà cum Romanis civibus, praterquam de suffragio ferendo, aut magistratu capiendo: sicut fuerunt, Fundani, Formiani, Cumani, Acerrani, Lanuvini, Tusculani: qui post aliquot annos cives Romani effecti sunt*. Cicero in oratione pro Cn. Plancio: *Tu es ex municipio antiquissimo Tusculano*. Munitam opulentamque etiam posterioribus sæculis fuisse civitatem, patet ex Sigeberti historiis. is quidpe anno Christi c13 cv in epistola à Guarnero, principe Anconitano, ad Henricum imperatorem scripta, habet comitem *Tusculanensem*. & anno c10 c lxxv, Alexander, inquit, papa, Romanos habens suspectos, ad Tusculanos se contulit. Et anno c13 clxxviii: *Nova iterum Romanis consurgit ruina, quia cum Tusculanis bellum civile ineuntes, penè usque ad internecionem Romani deleti sunt*. Hac de causa discordia magna inter Alexandrum papam & Romanos orta est. Alexander auxilia militum undique contrahens, cum Tusculanis Romanos & imperatori adhaerentibus debellat. De cætero jam inde antiquis temporibus celebratum fuisse agrum montemque Tusculanum villis atque secessibus Romanorum, supra ex Strabone intelleximus. Hinc Seneca de Beneficiis lib. iiii cap. xii: *Nemo, Tusculanum aut Tiburtinum emere paratus salubritatis causa & æstivi secessus, quoto anno empturus sit disputat*. Stadius Silvar. lib. iiii carm. iiii:

*Hos Præneste sacrum, nemus hos glaciale Diana,
Algidus aut horrens aut Tuscula protegit umbra;
Tiburis hi lucos Anienaque frigora captant.*

Martialis lib. iiii epigram. lxxiii:

*Tulli jugera pauca Martialis
Longo Ianiculi jugo recumbunt.
Hinc septem dominos videre monteis,
Et totam licet æstimare Romam,
Albanos quoque Tusculosque colleis;
Et quodcumque jacet sub Vrba frigus.*

TUSCVLANVM
CICERONIS.

Verùm omnium celeberrima heic fuit M. TVLLI CICERONIS VILLA TVSEVLANA; quod vulgò TVSEVLANVM CICERONIS dicebatur. Ipse in oratione pro domo sua ad pontifices habità: *Nihil erat latum de me; non adesse eram iussus; non celtatus fueram: eram etiam tno iudicio civis incolumis; quum domus in Palatio, villa in Tusculano, altera ad alterum consulem transferebatur*. Suprà memoratus Horatii commentator in dictam Επὸδὸν oden primam: *Tusculi superni: hoc est, in monte sui, ad cuius latera superiora Cicero suam villam habebat Tusculanam*. Hoc si verum; sanè omnes falluntur, qui hætenus villæ huius locum vel in opido Frascatio, vel in cœnobio monstrarunt, cui vulgaris adpellatio *Santa Maria di Grotta ferrata*. nam utraque hæc loca infra antiqui Tusculi locum posita sunt. Sed, scripsisse hunc commentatorem, omnino ego cæseco, ad cuius latera inferiora. quidpe si supra Tusculum, vel etiam si in Frascati opidi loco fuit villa Ciceronis, aquà Crabrà rigari, quod testatur ipse Cicero, minimè potuit. Verba eius de Lege agraria ad populum oratione ii hæc sunt: *Ego Tusculanis pro aquà Crabrà vectigal pendam, quia à municipio fundum accepi*. Et Familiar. lib. xvi epist. xviii: *Tibi Δεφὸντιν gaudeo profuisse. si verò etiam Tusculanum; dii boni, quanto illud mihi erit amabilius!* Paullo pòst: *De Crabrà quid agatur, etsi nunc quidem etiam nimium est aqua, tamen velim scire*. Oratione pro L. Cornelio Balbo: *Nos de aquà nostrà Tusculanà M. Tugionem potiùs, quàm C. Aquilium, consulebamus*. Essè Crabram hanc aquam eum amnem, qui in valle Albanà inter duo opida Frascati & Rocca di Papa supra prædictum cœnobium exortus, propter huius orientale latus versùs urbem Romam contendit, vulgari vocabulo *La Marana*, supra lib. ii cap. x ostensum est. Ex hoc igitur documento maximè claret, in ipsà hac valle Albanà fuisse villam Ciceronis; haud dubiè eo situ, ubi nunc est prædictum cœnobium, loco amenissimo, & fontibus uberrimis, etiam præter aquam Crabram maximè irriguam: unde illud Ciceronis: *Etsi nunc quidem etiam nimium est aqua*. Et antiquarum columna-

lumnarum aliorumque marmorum heic exstant ad cœnobium fragmenta. Cæterum villa antea L. Syllæ dictatoris fuit. Plinius lib. XXI cap. VI: *Scriptit & Sylla dictator, ab exercitu se quoque donatum apud Nolam, legatum bello Marsico. idque etiam in villâ suâ Tusculanâ, que fuit postea Ciceronis, pinxit.* Idem Plinius lib. XVI cap. XLIII ita tradit: *Est in suburbano Tusculani agri colle, qui Corne adpellatur, lucus antiquâ religione Diana sacratus à Latio, velut arte consili comâ sagei nemoris. in hoc arborem eximiam etate nostrâ adamavit Passienus Crispus, bis consul, orator; Agrippina matrimonio & Nerone privigno clarior postea; osculari complettique eam solitus; non modò cubare sub eâ, vinumque illi effunder. Vicina luco est ilex, & ipsa nobilis, xxxv pedum ambitu*
 10 *candidis; x arbores mittens, singulas magnitudinis visendæ. silvamque sola facit.*

LA CVS præterea in Tusculano agro dictus fuit REGILLVS. Memoratur Cicero-^{REGILLVS} ni, Livio, Dionysio, Valer. Maximo, Plinio, Floro, Auctori de Viri Illustribus. ^{lacus.} Cicero de Naturâ deorum lib. II: *Apud Regillum lacum bello Latinorum quum A. Posthumius dictator cum Octavio Mamilio Tusculano prælio dimicaret; in nostrâ acie Castor & Pollux ex equis pugnare visi sunt.* Et lib. III: *At enim presentis videmus deos; ut apud Regillum Posthumius.* Plinius lib. XXXIII cap. II: *A Posthumius dictator apud lacum Regillum castris Latinorum expugnatis, ei, cuius maximè operâ capta essent, hanc coronam ex prædâ dedit.* Valerius Maximus lib. I cap. VIII: *Quum apud lacum Regillum A. Posthumius dictator & Tusculanorum dux Mamilius Octavius magnis viribus inter se occurrerent; ac*
 20 *neutra acies aliquamdiu pedem referret; Castor & Pollux, Romanarum partium propugnatores visi, hostileis copias penitus fuderunt.* Auctor de Viris illustribus in A. Posthumio: *Tarquinius ejectus, ad Mamilium Tusculanum, generum suum, confugit. qui quum, Latio concitato, Romanos graviter urgeret, A. Posthumius, dictator dictus, apud Regilli lacum cum hostibus conflixit. ubi quum victoria nutaret; magister equitum equis frenos detrahi iussit; ut invocabili impetu ferrentur. ubi & aciem Latinorum fuderunt, & castra ceperunt. sed inter eos duo juvenes candidis equis insigni virtute adparuerunt: quos dictator quæstos, ut dignos muneribus honoraret, non reperit. Castorem & Pollucem ratus, ad eam communi titulo dedicavit.* Florus lib. I cap. XI: *Latini quoque Tarquinius adscerebant, emulatione & invidia. igitur omne Latium, Mamilio Tusculano duce, quasi in*
 30 *regis ultionem, tollit animos. Apud Regilli lacum dimicatur diu Marte vario; donec Posthumius ipse dictator signum in hosteis jaculatus est, uti peteretur cursu; Cossus equitum magister exiere frenos imperavit, quò acrius incurrerent. Ea demum atrocitas fuit prælii, ut, inseruisse spectaculo deos, fama tradiderit, duos in candidis equis. Castorem atque Pollucem nemo dubitavit. itaque & imperator veneratus est: pactusque victoriam, templam promissit. & reddidit plane quasi commilitationibus deis stipendium.* Livius lib. II: *Tarquinius, spe omni reditus incisâ, exsulatum ad generum Mamilium Octavium Tusculum abiit. Aliquanto post: Supra belli Latini metum id quoque adcesserat, quòd xxx jam conjurasse populos, concitante Octavio Mamilio, satis constabat. Haud multo post: T. Aebutius deinde & C. Vetustus consules. His consulibus Fidena obsessa, Crustumeria*
 40 *capta, Præneste ab Latinis ad Romanos descendit. nec ultra bellum Latinum, gliscens jam per aliquot annos, dilatatum. A Posthumius dictator, T. Aebutius magister equitum, magnis copiis peditum equitumque profecti ad lacum Regillum, in agro Tusculano agmini hostium occurrerunt. Et postea: Hoc modo ad lacum Regillum pugnatum est. Et sub initium libri VI: Notus quoque terror adcesserat, defectione Latinorum Hernicorumque: qui post pugnam ad lacum Regillum factam per annos propè centum numquam ambigua fide in amicitia populi Romani fuerant. Sed ex omnibus hisce tot auctorum locis de situ lacus Regilli planè nihil dispici potest. itaque Dionysium etiam audiamus. is lib. VI ita tradit: Δικτατωρ ποσειδεινῶν τῶν αἰώνων ὁ νεώτερος Ἀὐλῶς Ποσειδῶνος ἰπποδάμω ἢ αὐτὸς ἑαυτῷ περὶ εἰλεῖο τίτων Αἰβῶνον ἔλαβαν. * παρεσιδῶσιν αὐτῶν ἢ πέντε τὰ δριττὴν μέρος τῶν ἀρχαίων, ἢ τὸν ἀρχαίων οἱ σκοποὶ πυνθραῖα Λατίνους ἐξελθούσας. καὶ αὐτὸς ἔπει, δηλῆντις ἐξ ἰφθίμης ἢ κατὰ τὴν φθίμην περὶ αὐτῶν χωρὶον ἐχυρὸν κορβιᾶνα καλεῖσθαι, ἐν ᾧ φραγῆς ἦν φραγῆς ἢ φραγῆς ἐνοικερεῖσα ἐλίγη. * Ταῦτα μαθὼν ὁ Ποσειδῶνος, ἐξεβουλήθη ἀεὶ ἄρχων, πρὶν ἢ σιωπῆσαι τῶν πλεμίων ἀπαντας. ἀρχῶν δὲ ἐν νυκτὶ πῶς σιωπῆσαι ἔδεικεν πορεία σιωπῶν, τῶν ἀρχαίων γίνεσθαι τῶν Λατίνων ἐστρατοπεδούτων τῶν ἀρχαίων ἐξελθῆναι καλεῖσθαι ἐν ἐχυρῶν χωρῶν. ἢ τῆσιν τῶν ἀρχαίων καὶ κεφαλῆς τῶν πλεμίων, ἐν ὑψηλῶν λόφῶν καὶ δυσβάτων. Hoc est: Aulus Posthumius dictator dictus est. isque magistrum equitum adsumpsit T. Aebutium Elvam. Iamque omnibus rebus ad bellum instructo speculatores nunciant, Latinos iter in-*

gressos cum toto exercitu. ac mox alii, primo eos impetu occupasse castellum Corbionem, à paucis custoditum presidariis. Exiguo post: His cognitis, Posthumius celeriter occurrit hostibus, priusquam in unum convenirent omnes. properatoque per noctem itinere, cum suis copiis venit prope Latinorum, ad lacum Regillum, loco munito posita ipse castra metatus est in edito arduoque tumulo. Castellum Corbionem ultra Algidum Aequorum & Lavicum Latinorum opidum fuisse in confinio Aequorum, mox infra ostendemus. Ergo Latinorum copiarum tunc, duce Octavio Mamilio, aut Latinâ, aut Lavicanâ, aut Prænestinâ viâ Romam versus contenderunt. Latinam viam Albanam vallem inter Albanos Tusculanosque monte ad Algidum tulisse, supra intellectum. Lavicanam à portâ Esquilinâ inter Prænestinam viam & opidum, cui vulgare vocabulum *La Colonna*, tetendisse versus opidum, quod vulgò dicitur *Zagoruolo*, mox infra videbimus. Ad neutram horum lacus aliquis est. Ad Prænestinam verò, è regione dicti opidi, quod vulgò *La Colonna* vocatur, est is qui tumulorum supercilio veluti amphitheatro inclusus, vulgò cognominatur *Sancta Praxedis*; supra memoratis lacubus Albano atque Aricino minor. nec alius circa Tusculum totâque hac regione est lacus. unde rectè viri docti hunc etiam ante me interpretati sunt *Regillum lacum*. Et sunt apud hunc, ex utroque viâ Lavicanæ latere, editiores tumuli, circa Columnam opidum: in quibus haud dubiè tunc Romani Latiniq; castra sibi invicem opposuere.

FORTVNÆ
MVLIEBRIS
templum.

Cæterum ad quartum ab Vrbe lapidem viâ Latinâ fuit *FORTVNÆ MVLIEBRIS* *TEMPLVM*, circa eum locum, in quo veterum aquæductum arcus in trans-
versum sese invicem fecant. sic quidpe Frontinus in libro de Aquæductibus: *Anio* 20
vetus citra quartum milliarium intra mo... [deest aliquid] ... via, quâ à Latinâ
in Lavicanam itur, arcus trajicit. De templo autem ita Valerius Maximus lib. 1 cap.
VIII: Fortuna etiam Muliebris simulacrum, quod est viâ Latinâ ad quartum milliarium,
eo tempore cum ad suâ consecratum, quo Coriolanum ab excidio Urbis, materna preces
repulerunt, non semel, sed bis loquutum constitit, his penè verbis: Ritè me matrone vidi-
stis: ritèque dedicastis. Et Auctor de Viris illustribus, in Marcio Coriolano: Ergo à
tribuno plebis die dictâ, ad Volcos concessit: eosque, duce Attio Tullio, adversus Romanos
concitavit: & ad quartum ab Vrbe lapidem castra posuit. quumque nullis civium legationibus
flecteretur: à Veturiâ matre & Volumniâ uxore, matronarum numero comitatis, motus, 30
omisso bello, ut proditor occisus est. Ibi templum Fortunæ Muliebris constitutum est. Eutro-
pianus lib. 1, de eodem Marcio: Vsque ad quintum milliarium Urbis adcessit: oppugnaturus
etiam patriam suam, legatis, qui pacem petebant, repudiatis: nisi ad eum mater Veturia &
uxor Volumniâ ex Vrbe venissent: quarum flexu & deprecatione superavit exerci-
tum. Sic equidem Livius quoque ad quintum milliarium castra Coriolani refert lib. 11,
his verbis: Circeios profectus, primùm colonos inde Romanos expulit; liberamque eam ur-
bem Volcis tradidit: inde in Latinam viam transversis tramitibus transgressus, Satricum,
Longulam, Pallusciam, Coriolos, novella hac Romanis opida ademit. inde Lavinium rece-
pit. tunc deinceps Corbionem, Vitelliam, Trebiam, Labicos, Pedum cepit. postremum ad Vr-
bem à Peto ducit: & ad Fossas Clælias, quinque ab Vrbe millia passuum castris positus, 40
pulatur inde agrum Romanum. Narrat hinc de legationibus & Veturiâ matre uxore-
que Volumniâ. denique addit: Monumento quoque quod esset, templum Fortunæ Mu-
liebris adificatum dedicatumque est. Sed semel tantum castra prope Urbem admovisse
Marcium, auctor est Livius. è diverso autem Dionysius lib. VII tradit, primò ad
Fossas Clælias, dein post xxx dies ad trigesimo paullo amplius stadio, id est, ad quar-
tum milliarium, viâ Tusculanâ castra eum locasse. tum profus alio, quàm Livius,
ordine omnem illam Marcii expeditionem narrat. Γενόμεν ὁ δὲ, inquit, ἐν ἡμέραις
τετρακοντα πόλεων ἐπὶ τὴν κούρην, ἤκεν τῆν τὴν Ρώμην, ἀγὼν πολὺ πλείω στρατῶν ἢ περὶ τῆς
σαδίας ἀποχῶν τῆς πόλεως ἐλίγω πλείω τὴν τετρακοντα, ὡς δὲ τὴν τῆν Τυσκυλάνης Φέρουσαν ὁδὸν
καί τις ἐγὼ περὶ δόξην. Id est: Subactis intra xxx dies VII opidis, Romam petiit cum multo 50
maiore, quàm antea, exercitu: & trigesimo paullo amplius stadio apud viam Tusculanam
castra posuit. Via hæc Tusculana nulla alia erat quàm quæ Latina dicitur Valerio
Maximo, à qua paullo infra Tusculanum Ciceronis sinistrorsum deflectebant, qui
ab urbe Româ Tusculum adscendebant.

Sed itinere viarum Latina Lavicanaque ita describuntur in Itinerariis antiquis:

Tabu.

Tabulæ;

Antonini:

Româ, viâ Lavicanâ	
Ad Quintanas	XV.
Ad Statuas	III.
Ad Pactas	VII.
Ad Birium	V.
Compito Anagnino	X.
Ferentinum	VIII.

Lavicanâ, ab Vrbe	
Ad Quintanas	XV.
Ad Pactas	X.
Compitum	XV.
Ferentino	VIII.

19

Antonini:

Tabulæ:

Latinâ, ab Vrbe	
Ad Decimum	X.
Roboraria	III.
Ad Pactas	XVII.
Compitum	XV.
Intrat in Lavicanam.	

Româ, viâ Latinâ	
.....	X.
.....	...
Ad Birium	V.
Compito Anagnino	X.

20 De eisdem viis ita tradit Strabo lib. v: Ἀρχαί δ' ἡ Λαλινὴ ὁδὸς ἀπὸ τῆς Ἀπορίας, ἐν ἀερεστῶν ἀπ' αὐτῆς ἐκτρέφεται πηλοσίων Γ' ὠμῆς· εἶτα διὰ Τροσκλιανῶν ὄρεων ὑπερβαίνει, μετὰ τὴν Τροσκλιανὴν πόλιν καὶ τὴν Ἀλθωνῶν ὄρεας, καὶ τῶν ἐπιτῶν Ἀλγιδῶν ἀπὸ τῆς Πικτίας πειραδουκίαν. εἶτα συμπέφυκε ἡ Λαβικανὴ, ἀρχομένη ὑπὸ ἀπὸ τῆς Ἐσκυλίης πύλης, ἀφ' ἧς ἔστι ἡ Περγουεστίνη· ἐν δὲ τῆσδε δὲ ἀφ' οὗται ἡ ταυ-
 πτω καὶ τὸ πεδῶν τὸ Ἐσκυλίον, περὶ τῶν Πικτίας τῆς Ἐσκυλίαν, καὶ ἀπὸ τῆσδε τῆς Πικτίας τῆς Πικτίας
 Λαβικῶν, κλισμαλὶ κατωπασσῶν, κλισμῶν δ' ἐστὶν ἡ Πικτίας, τῆσδε καὶ τὸ Τροσκλιον ἐν δὲ τῶν δὲ
 λείπῃ, τῆσδε τῆσδε Πικτίας εἰς τὴν Λαλινῶν. διεξί δ' ἐστὶν ἡ Ρ' ὠμῆς τὸ χωρεῖον τῆσδε σ' καὶ ἡ στα-
 δίος· εἰ δ' ἐστὶν αὐτῆς τῆσδε Λαλινῶν εἰς τὴν πόλιν Φερεντίνων καὶ Φρουσίνων. Hoc est: Incipit
 via Latina ab Appiâ, ad sinistram ab hac prope Romam deslectens; ac super montem Tusculanum
 30 transiens inter Tusculum opidum & montem Albanum, ad Algidum descendit opidulum & Pictas tabernas. incidit hinc Lavicana, incipiens a portâ Esquilinâ; unde & Prenestina: relinquens autem ad sinistram hanc simul viam & campum Esquilinum, procedit ad cxx stadia; & adpropinquans veteri Lavico (quod opidum, loco sublimi situm, nunc dirutum est) hoc & Tusculum ad dextram relinquit, & ad Pictas in Latinam desinit. is locus Româ abest stadia ccx. Exhinc in Latinâ viâ sunt urbes, Ferentinum & Frusino. Stadia ccx faciunt millia passuum xxvi. cum duobus stadiis. hic igitur numerus haud multum discrepat ab illis xxv millibus, quæ præscripta Itineraria habent ab Vrbe ad Pictas. Stadia autem ccx, quæ Strabo ponit inter Romam & LABICVM opidum, millia sunt passuum xv unde patet, quàm immensum hoc
 40 nostro sæculo erraverint omnes illi, qui Labicum interpretati sunt id opidum, quod xxx millia passuum à Româ in edito colle & ipsum situm, vulgò vocatur Valmonte, ad quod sanè via Latina quàm proximè ducit. Ego ex tractu viæ Lavicanæ simulque ex intervallo dictorum xv millium, item ex situ in edito colle, id opidum esse suspicio Labicum, quod vulgò hodiè vocatur Zagaruolo. in cuius agro hodièque antiquitatum monumenta exstant. Ceterò nomen eius quod attinet; quum Græcorum β utramque latinorum litteram b & v valeat, promiscuè per has scriptum id reperias apud diversos, vel interdum etiam in eisdem auctoribus. tum singulari id equidem numero juxta cum Strabone profert Silius lib. xii Labicum, genere neutro, in his verbis:

50 Mox & vicinus Aquinas,
 Et que fumantem texere gigante Fregelle,
 Agmine capuntur volucris. fert concitus inde
 Per iuga celsa gradum, duris quæ rupibus heret
 Bellator Frusino, & surcit, suspensa timenti
 Dorso, frugiferis Cerealis Anagnia glebis.
 Iamque adeo est campos ingressus & arva Labici.
 Linqvens Telegoni pulsatos ariete muros,

*Haud dignum inter tanta moram: nec amœna retentant
 Algida; nec juxta Junonis tecta Gabina:
 Præcepit ad ripas immani turbine fertur,
 Sulfureis gelidus quæ serpit leniter undis,
 Ad genitorem Anio, labens sine murmure, Tybrim.*

Eadem sic refert Livius lib. xxvi: Hannibal, infestius per populato agro Fregellano, propter intercisos ponteis, per Frusinatem Ferentinatēque & Anagninum agrum in Labicanum venit. inde Algidum Tusculum petiit. nec receptus manibus, infra Tusculum dextrorsus Gabios descendit. inde in Pupintiam exercitu demisso, VIII millia passuum à Româ posuit castra. Ex Labicano igitur agro per Algidum montem in Tusculanos pervenit colleis ad ipsum Tusculum. At eidem Silio, ut reliquis auctoribus Latinis omnibus, plurali etiam numero adpellatur opidum LABICI lib. VIII:

*Antennaque, prisco
 Crustumio prior; atque habiles ad aratra Labici.*

Virgilius Aeneid. lib. VII:

*Auruncaque manus, Rutuli, veteresque Sicani,
 Et Sætanæ acies, & picti scuta Labici.*

Cicero oratione primâ de Lege Agrariâ ad populum contra Rullum: *Agros verò Vaticanum & Papinium cum suis opimis atque uberibus campis conferendos non putabunt. opidorum autem finitimorum illam copiam cum hac per risum ac per jocum contemnent. Labicos, Fidenas, Collatiam, ipsum Hercule Lanuvium, Aricianam, Tusculum, cum Calibus, Teano, Neapoli, Puteolis, Cumis, Pompeis, Nuceriâ, comparabunt. Opidani inde omnibus dicuntur LABICANI, sive LAVICANI. Martialis lib. I epigram. LXXXVIII:*

*Alcime, quem, raptum domino crescentibus annis,
 Labicana levi cespite velat humus.*

Cicero in oratione pro Cn. Plancio; ubi ita adfatur Laterensem, municipem Tusculanum: *Nisi fortè te Lavicana aut Bovillana aut Gabina vicinitas adjuvabat.* En, ut disertè, non minùs Labicos, quàm Gabios atque Bovillas, vicinum Tusculo ait esse opidum. id igitur longè rectius in opidum nunc Zagarollum, quàm in Valmontonem, congruit. Sic Livius quoque lib. III de Aequorum expeditione loquens; *Per Labicanos, inquit, agros in Tusculanos colleis transierunt.* Et lib. IIII: *Bellum inde ab Aequis reparari captum. & novos hosteis Lavicanos consilia cum veteribus jungere, haud incertis auctoribus Romam est allatum. Tusculanis est negotium datum, adverterent animos, ne quid novi tumultus à Lavicis oriretur. Mox: Nunciabant legati, Lavicanos arma cepisse; & cum Aequorum exercitu, depopulatos agrum Tusculanum, castra in Algidum posuisse. Aliquanto pòst: Captis direptisque castris, quum prædam dictator militi concessisset; sequentique fugientem ex castris hostem equites renunciasent, omneis Lavicanos victos, magnam partem Aequorum Lavicos confugisse; postero die ad Lavicos ductus exercitus; opidumque coronâ circumdatum, scalis captum, atque direptum est. Mox: Senatus censuit, coloniam Lavicos deducendam. coloni ab Urbe cis is missi, bina jugera acceperunt.* Factum hoc ab Româ conditâ anno cccxxxvii. De eadem re ita Diodorus lib. XIII: *Κατὰ τὴν Ἰταλίαν Ῥωμαῖοι πρὸς Αἰκῶν πόλεμον ἔχουσι, Λαβίικους ἐξ ἐπιλόρησιν.* Id est: *In Italiâ Romani cum Aequis bellum gerentes, Lavicos expugnaverunt.* Vox heic vitiosa vulgaris in exemplaribus quum legatur *Λαβίικους*, interpretes eam verterunt *Lavinium*. Livius iterum lib. V: *Bello Aequorum ad Lavicos; qui Romanam ibi coloniam oppugnabant.* Et lib. VI: *De Prænestinorum quoque defectione fama exorta: arguentibus eos Tusculanis, Gabinis, & Lavicanis.* Sic igitur ubique *Lavicani* Tusculanis simul & Gabinis conjunguntur. Prænestini quoque v tantum millia passuum ultra Lavicos erant siti. Disertè autem Livius inter Aequos & Lavicanos distingvit; quia hi erant Latini nominis, hinc Dionysius etiam lib. VIII, de Marcio Coriolano loquens; *Ἐντεῦθεν ἡ τὴν διωραμιν αἰαλαβῶν, ἤγεν Ἰππὶ σὺν καλεμῆνους Λαβικανός. ἡ δὲ καὶ αὐτὴ πρὸς Λαβίικων ἡ πόλις, ἡ Λαβίικων ἀπικία.* Hoc est: *Hinc adversum Lavicanos exercitum duxit, quæ urbs & ipsa Latini tunc erat nominis, Albanorum colonia.* Et Plutarchus in eodem Marcio Coriolano: *Ὀύτως ὁ Μάρκιος ἐπὶ αὐτῶν (ὡς πόλις τῆς Λαβίικων ἦταν, καὶ Τολερῖνος καὶ οὐβικανός [scribe, καὶ Λαβικανός] ἔπεδανός, ἐπὶ τῆς Βολανός, ἀπικίασιν αὐτῶν, καὶ κερτῶν ἔλεν.* Id est: *Ita ipsa tandem Latinorum opida Marcius adortus est: cepitque per vim Tolerinos, Lavicanos, Pedanos, & Bolanos: qui se ei opposuerant.* De cætero quum coloniam

viam Romanorum jam antiquissimis illis temporibus huc deductam testetur Livius, fragmentum lapidis apud Zagarollum opidum hæc refert verba :

C AVRVNCEIVS :::::
 COTTA
 COLONIS · INCOLIS · HOSPIT :::::
 ADVENTORIBVS · SERVISQ ·...
 EORVM
 LAVATIONEM · EX · SVA · PECVNIA
 GRATVITAM · IN · PERPETVOM · DEDIT

Municipium quoque aliquando factum testis locupletissimus est Cicero in prædictâ oratione pro Cn. Plancio. Nisi fortè, inquit, te Lavicana aut Bovilla aut Gabina vicinitas adjuvabat. quibus è municipiis vix jam, qui carnem Latinis petant, inveniunt. Adeò scilicet opida hæc incolis jam tum defecerant. Sic etiam in suprâ scriptâ oratione contra Rullum Lavicos cum Fidenis atque Collatiâ, exiguis & ipsis tum opidis comparat; inferioraque hæc facit Tusculo, Ariciâ, Lanuvio. Sed de Laviciâ hæctenus satis. Nunc reliqua illa loca, quæ in ipsis Lavicanâ Latinâque viis sita fuere, dicantur.

Vetus Horatii commentator in epist. xvii libri primi ita scribit: Ferentinum, municipium vic Labicane, ad xlviii lapidem. Convenit igitur ei probè cum Antonini itinerario suprâ scripto. Tabula verò xlviii habet millia passuum. & hodièque rotundo numero l milliaria eo intervallo computantur. unde satis valido argumento colligere datur, minimè corruptos esse in utroque itinerario singulorum intervallorum numeros.

Locus igitur AD QUINTANAS ex xv millium numero sub ipsis Labicis versus septemtriones in Lavicanâ viâ fuisse deprehenditur. Et πλησιάζει τῷ Λαβικῷ, id est, prope ad Lavicum accedere viam Lavicanam, disertè tradit Strabo. neque enim aliàs inde cognominari potuisset.

Alter ille locus πρὸς τὰς Πικίας πειθοκεία, id est, AD PICTAS TABERNAS, sive AD PICTA DIVERSORIA, in eadem viâ Lavicanâ, x millia passuum ultra Quintanas, inter Prænestem fuit & Valmontem, dextrorsum in diverticulo; v ab hoc opido, vii amplius ab illo disitit. Apud Plutarchum in Syllâ, ubi is exercitum ab Nolâ, Campania opido, ad urbem Romam ducit, ita in vulgatis exemplaribus legitur:

Ὁ δὲ Σύλλας, ἰαροῦχος τῆ οἴῃ, ἦν ἡ Ρώμην ἠγείρο. Ἐπεὶ Πικίας αὐτῷ προσθείας ἐντυχῶσι, καὶ δεομένης μὴ βαδίζειν εἰς τὴν πόλιν, πάντα γὰρ εἰσελθεῖν τὰ δῖα καὶ βαλεῖ ψηφισμένης ἀπολογησάμενος αὐτῷ καὶ τὸ πρὸς τὴν πόλιν, καὶ ἀμετρεῖν ἐκείλθε χάραξ τῆ στρατοπέδου ἠγεμόνας ὡς περὶ προσθείας ἀπελθεῖν πρὸς οὐκείας. ἐκείναι δὲ ἀπληθέντων, εἰς τὴν ἐκπέμφτας Λόκιον βασιλῶν καὶ Γάιον Μομμίων, καὶ ἀλαμβαίει τὴν πόλιν δι' αὐτῶν. Ἐπὶ τὰ τείχη τὰ ἐπὶ τῷ λόφῳ τὸν Αἰσκυλίον· εἰς αὐτὰς ἀπίσθησαν αὐτῷ σωήται. Id est: Sylla igitur hoc ostento firmatus, Romam cum exercitu pergit. Apud Picias quum occurrissent ei legati, orantes, ne infesta signa rapim ad Urbem ferret: senatum enim ei satisfacturum: pollicitus quidem est, se ibi locaturum castra: imperavitque ducibus ea metari: ita, uti legati, fide ei habitâ, discederent. at illis digressis, confestim L. Pasillum & C. Mummium præmisit ad præoccupandum portam & murum apud Aesquillinum collem, moxque ipse citato sequutus est cursu. Heic pro mendosâ voce Πικίας quin legendum sit Πικτας, Pictas, nemo dubitare potest: quando disertè memoratur porta Esquilina; quæ Lavicanam emittebat viam ad Pictas tabernas ferentem. Florus lib. iiii cap. xi: Sed impatiens injuria statim Sylla legiones circumegit;

dilatòque Mithridate, Esquillinâ Collinâque portâ geminum agmen Urbis infudit. Apud Appianum Civil. bellor. lib. i sic scriptum est: καὶ Σύλλας μὲν τὰς κλυδίας πόλιν καὶ τὸ πρὸ αὐτῶν τείχος ἐν τῇ ἐρακωτῶν καταλάμβανε, Πομπηίου δὲ τὰς κολλίνας ἐπὶ τῷ τείχε. Quum nulla umquàm Romæ fuerit Clælia porta, interpres Latinus eam vocem vertit in Calimontanam portam. at ex Plutarcho simulque ex Floro displexisse poterat, feribendum esse, τὰς αἰσκυλίνας πόλιν, Aesquillinam portam. Totus igitur locus sic vertendus: Sylla Aesquillinam portam & contiguum murum unâ legione occupavit: Pompeius alterâ Collinam portam. Et sequitur pusillo post; μάλα δὲ καὶ Σελήνη ἀπὸ τῆς

των πρὸς τὸν Δασυλίειον ἀγρῶν. quod vocabulum rectè interpres emendans in Δασυλίειον, ita locum Latinè reddidit: *Marius ei ad Esquilias cum Sulpicio occurrit.* At *Pictæ* fortè jam in prætorum Aequorum fuerint finibus.

AD STATVAS, *locus.* Cæterùm inter *Pictas* & *Quintanas* tertius ille fuit locus AD STATVAS; tria ab his, ab illis VII millia passuum distans.

AD BIVIVM, *locus.* Iam verò ille locus in Tabulâ *Ad Bivium*, ad quem linea viæ Lavicanæ ab urbe Româ finitur, omnino ab ipso auctore scriptus fuit AD BIVIVM. est enim is locus, apud quem post *Pictas* Latinæ viæ iungebatur *Lavicana*. quam tamen conjunctionem disertè Strabo apud ipsas ponit *Pictas*. unde etiam Antoninus in utroque itinere, tam Latinæ, quàm Lavicanæ viæ recenset *Pictas*. quò magis miror, in Latinæ viæ itinere post *Compitum* demum Anagninum eam conjunctionem eum statuere. At ex intervallo v millium, quæ Tabula habet à *Pictis* ad *Bivium*; sive ex xxx millium spacio, quæ huc colliguntur ab urbe Româ; simulque ex situ in Latinâ viâ, quæ hodièque frequentatur ab *Algido*, sive, ut nunc loco nomen est, ab *Osteria* versùs Ferentinum; *Valmontanem* opidum iudico esse antiquum illud *Bivium*. quod cur primariæ urbis signo in Tabulâ referatur, planè me ignorare, lubens fateor. De reliquo, quum *Algidum* jam Aequorum fuerit opidulum; ut suprâ lib. II cap. XVI demonstratum: hæud dubium est, quin eiusdem gentis fuerit & *Bivium* hoc, XIII millia passuum in eadem viâ Latinâ ultra *Algidum* situm.

AD DECIMVM, *locus.* Porro in Latinâ viâ Antonino memoratus locus AD DECIMVM, (intellige lapidem seu milliare, fuit circa eum vicum, qui apud fauceis Albanæ vallis vulgò vocatur *Il Borghetto*.

ROBORARIA, *locus.* Ab *Decimo* porro ad III millia passuum in eadem viâ Latinâ ponitur locus ab Antonino nomine ROBORARIA. is fuerit circa caput aque *Crabra*: mille passus ultra Tusculi regionem; tria millia citra *Algidum* sive *Osteriam*. qui locus nunc vulgò vocatur *La Molara*.

PRÆNESTE, *colonia & municipium.* Sed locis Latinæ Lavicanæque viæ explicatis, in Prænestinam nunc etiam transgrediamur viam. Ipsum PRÆNESTE, quod vulgò nunc incolis dicitur Palestrina, Pelestrina, Pilestrina, & Pilastrina, non modò ex antiquissimis, sed etiam ex celeberrimis semper fuit Prisci Latij opidis. Memoratur Plauto, Ciceroni, Varroni, 30 Virgilio, Propertio, Horatio, Livio, Dionysio, Velleio, Valerio Maximo, Straboni, Plinio, Statio, Iuvenali, Svetonio, Plutarcho, Appiano, Ptolemæo, Floro, Solino, Itinerariis, Servio, Martiano Capellæ, Festo, Stephani epitomatori, & aliis. Vocabulum eius declinatur in genitivo ac dativo tantum; ut *Tridente*, *Tergeste*, *Ateste*, *Sabate*, *Soraçte*, *Reate*, *Teate*: quæ cuncta in genitivo *tis*, in dativo *ti* habebant. Virgilius *Aeneid.* lib. VII:

*Quique altum Præneste viri, quique arva Gabina
Iunonis, gelidumque Anienem, & rosida rivis
Hernica saxa colunt.*

Silius lib. VIII: ——— *Sacrisque dicatum*

Fortuna Præneste jugis.

Horatius *Carm.* lib. III odâ IIII:

——— *Seu mihi frigidum
Præneste, seu Tibur supinum,
Seu liquide placere Baie.*

Statius *Silvar.* lib. IIII *carm.* IIII:

*Hos Præneste sacrum, Nemus hos glaciale Diane,
Algidus aut horrens, aut Tuscula protegit umbra:*

Et feminino genere, ut omnia opidorum licet effari nomina, Virgilius *Aeneid.*

lib. VIII: *Qualis eram, quum primam aciem Præneste sub ipsâ
Stravi,*

Iuvenalis *Satyrâ* III:

Quis timet aut timuit gelidâ Præneste ruinam.

Verùm Servius, in priorem illum Virgilii locum commentans; *Dicimus autem, inquit, & hoc Præneste, & hac Prænestis.* Porro Cicero ad Atticum lib. XII *epist.* II: *Ludi interea Præneste.* Plinius lib. XXXVI cap. XXV: *Lithostrota pavimenta captavere jam sub Syllâ, parvulis certè crustis. Existat hodièque, quod in Fortuna delubro Præneste*

neſte fecit. Suetonius in Auguſto, cap. LXXII: *Ex ſeceſſibus præcipuè frequentavit maritima, inſulasque Campania; aut proxima Urbi opida, Lanuvium, Præneste, Tibur.* In libro de Illuſtris grammaticis cap. XVII, de Verrio Flacco loquens: *Statuam habet Præneste, in inferiore fori parte.* Cicero in Catilinariâ primâ: *Quid, quum te Præneste occupaturum nocturno impetu eſſe conſideres?* Livius lib. VI: *Gallos mox Præneste veniſſe, auditum eſt.* Eutropius lib. II: *Campaniam depopulatus eſt: atque ad Præneste venit.* Velleius Paterculus lib. II: *Oppugnationi Prænestis ac Marii præſuerat Ofella Lucretius.* Propertius lib. II eleg. XXXII:

Nam quid Prænestis dubias, ô Cynthia, forſeis,

Quid petis Aëci mania Telegoni?

10 At quemadmodum Soracte Hetrurix mons, & Reate Sabinorum opidum, ut ſuprà lib. II cap. III & VIII intellectum, Græcis dicebantur Σάρακι & Ρίατ, ita Præneste etiam Dionyſio, ac Straboni & Plutarcho, & Appiano Stephanique epitomatori dicitur Πραίνες. Strabonem mox videbimus. Plutarchus in Syllâ: *Μάριος ἐφύθη εἰς Πραίνεςον. Marius fugâ Præneste contendit.* Alium Plutarchi locum ex Parallelis infra producemus. Appianus Civil. bellor. lib. I: *Ἄρα δὲ ἔφυγεν εἰς Πραίνεςον. Sic equidem Prænestum quoque capta eſt.* Dionyſius lib. IIII: *Πόλις ἢ τῆς Λατίνων γένους, ἢ τῆς εἰς Πραίνεςον Φερώνης ὀδοῦ κειμένη. Γαβίης τῶν τῶν ἐκαίλου.* Id eſt: *Opidum erat Latinorum gentis, in via, qua Prænestum fert, nomine Gabii.* Stephani brevior: *Πραίνεςον, πόλις Ἰταλίας. Prænestus, opidum Italia.* Apud Plautum in Captivis, ubi Ergasilus parasitus Hegioni per Latii novi urbeis jurat, ita legitur:

HEG. *Et captivum illum Aulidensem?* ERG. *Μὰ τὸν Ἀπὸλλω. HEG. Et servolum.*

Meum Stalagmum; meum qui gnatum surripuit? ERG. *Νὴ τὰν Σόρακι.*

HEG. *Iam diu?* ERG. *Νὴ τὰν Πραίνεςον.* HEG. *Venit?* ERG. *Νὴ τὰν Σιγίαν.*

HEG. *Certon?* ERG. *Νὴ τὰν Φερωνίωνα.* HEG. *Videſis.* ERG. *Νὴ τὸν Ἀλάττειον.*

HEG. *Quid tu per barbaricas urbeis juras?*

30 Heic sanè minimè inducor, uti credam, ipsum scripſiſſe Plautum, τὰν Πραίνεςον. sed quum feminini generis articulus præmiſſus eſſet; grammaticos exſcriptores vocabulum genuinum Πραίνεςον corrigendum in illud cenſuiſſe. Quin iſtud etiam τὸν Ἀλάττειον vicioſum eſt; quum omnibus reliquis auctoribus, Latinis pariter atque Græcis, dicatur neutro genere τὸ Ἀλάττειον, ſive τὸ Ἀλήττειον. At ſi heic ipſe Plautus, ut quidam corrigunt, ſcripſit τὸ Ἀλάττειον, certè & τὸν Φερωνίωνα ipſum ſcripſiſſe concedas, neceſſe erit; quando Fruſino generis erat masculini; ut infra videbimus. Verùm ego facilè crediderim, ubique ſcripſiſſe Plautum articulum feminini generis Ἐον, quem referebat ad vocem πόλις. Apud Ptolemæum quoque neſcio an rectè ſcriptum nunc ſit neutro genere τὸ Πραίνεςον. Cæterum opidani paſſim auctoribus dicuntur Πραίνεςῖνοι, PRÆNESTINI, qui haud dubiè & ipſi corrupto vocabulo apud Appianum dicto Civil. bellor. lib. I Πραίνεςῖνοι; quum apud Dionyſium lib. V ſint Πραίνεςονοὶ, ab exſcriptoribus poſterioris ævi uſitatiffimo more, quo η valebat, ut innumera alia, ſic formati, loco Πραίνεςῖνοι. Stephani epitomator: *Πραίνεςον, πόλις Ἰταλίας. ὁ πόλις τῆς Πραίνεςῖνοι.* Id eſt: *Prænestus, opidum Italia. opidanus inde dicitur Prænestinus.* Sic Varro de Latinâ lingvâ lib. IIII: *A Præneste Prænestinus.* Sic & alii, quos mox citabo. De nominis origine ſic tradit Pompeius Feſtus: *Præneste dicta eſt, quia is locus, quo condita eſt, montibus præſtet.* Sed hoc ille aliunde habuit. Servius ad ſuprà ſcriptum locum Virgili Aeneid. lib. VII: *Altum Præneste.* Cato dicit, quia is locus montibus præſtet, Præneste opido nomen dedit. Sanè merè grammatica, non hiſtorica, eſt originatio. Stephani epitomator ita tradit: *Πραίνεςον, πόλις Ἰταλίας, ὀδοῦ Πραίνεςον, ἢ Λατίνων, ἢ Ὀδουσίως καὶ Κίρκης ὄδο.* Id eſt: *Prænestus, opidum Italia; à Præneste, Latini, Ulyſſis & Circes filii, filio dictum.* Martianus Capella lib. VI: *Præneste conditum ab Ulyſſis nepote Præneste. licet alii velint Cæculum conditorem: quem pignus adferunt fuiſſe flammæ.* At illud antiquus in primis tradidit auctor Zenodorus Trezenius: quem Dionyſius lib. II teſtatur Umbricæ gentis hiſtoriam ſcripſiſſe. quamquam Svidas etiam alium referat Zenodotum, Ephesum natione Alexandrinum; qui Romæ neſcio quibus temporibus vixerit. Solinus cap. VIII: *Præneste*

neſte

neſte conditum eſt, ut Zenodotus refert, à Praneſte, Vlyſſis nepote, Latini filio: aut, ut Praneſtini ſonant libri, à Cæculo: quem juxta igneis fortuitos invenerunt, ut fama eſt, Digitiſtorum ſoyores. De hoc Cæculo ita canit Virgilius dicto Acneid. lib. VII:

Nec Praneſtina fundator defuiſt urbis;
Vulcano genitum pecora inter agraſtia regem,
Inventumque focus, omnis quem credidit ætas;
Cæculus.

Ad quæ ita commentatur Servius: Praneſte locus eſt haud longè ab Vrbe; dictus δὲ τὸ πρῶτον, id eſt, ab ilicibus, quæ illic abundant. Ibi erant pontifices & dii Indigetes; ſicut etiam Roma. erant etiam duo fratres, qui Divi adpellabantur. Horum ſoror dum ad fontem ſederet, deſiliens ſcintilla eius uterum percuffit. inde dicitur concepiffe. Poſtea enixa puerum juxta templum Jovis abjecit. quem virgines, aqutum euntes, juxta ignem inventum ſuſtulerunt; qui haud longè à fonte erat. unde Vulcani dictus eſt filius. Cæculus autem, idè, quia oculis minoribus fuit. quam rem frequenter efficit fumus. Hic poſtea collectâ multitudinem, poſtquam diu latrocinatus eſt; Praneſtinam civitatem in montibus condidit. & quum ad ludos vicinas populeos invitaflet, cepit eos hortari, ut ſecum habitarent; & pro gloriâ jactare, ſe filium eſſe Vulcani. quod quum illi non cederent; invocato Vulcano, ut eum filium comprobaret, omnis illius multitudinis chorus eſt flammâ circumdatus. quo factò commoti, omnes ſimul habitaverunt; & Vulcani filium eſſe crediderunt. hinc eſt: Omnis quem credidit ætas. Hæc igitur de Cæculo tradita eſt à quibusdam μυθολόγοις fabula. Duo tamen iſti fratres non Divi, ſed Digiti, ut habet Solinus, haud dubiè ab ipſo ſcripti fuère Servio. At apud Plutarchum in Paralleliſ tertius memoratur urbis Praneſtinæ conditor. Τηλέγονο, inquit, οἰκιστὴς ἔστι Κίρκης, ἧν ἀναζητήσιν ἔπειθεὶς πεμφθεὶς, ἔμαθε πόλιν κτίσασθαι, ἐνθα αὐτὴ ἰδὴ γεωργίας ἐστὶ Φαναμῶν, καὶ χοροδούλας. Γενόμενος δὲ ἔπειθε ἕνα τῶν ἱταλίων, καὶ θεοποιῶν ἀρχαίων κλάδοις ἐστὶ Φαναμῶν, καὶ ἀρχαῖοις περὶ ἀναμῶν, ἐκίλισε πόλιν, δὲ τὸ ἔσπερον Περνίον ὀνομάσας, ἡ δὲ ῥωμαῖοι ἀδργῶνας Πραίνετον καλεῖσιν. οἷς ἰσχυρῶς Ἀρσουλῆς ἐν τριτοῖς ἱταλικῶν. Id eſt: Telegonus, Vlyſſis & Circes filius, miſſus ad indagandum patrem, monitus eſt, uti ibi urbem conderet, ubi ſerta genteis agricolos ſaltare videret. quumque in quemdam Italie locum deveniſſet; offendit colonos ramis ilignis redimitos chorèis vacare. itaque urbem ibi condidit; & ab rei argumento Prinſtum nominavit: (quod vocabulum Romani detortum dicunt Praneſtus;) ut Ariſtoteles tradit in Italicar. rer. lib. III. Hinc Plinius lib. III cap. V: Praneſtini: urbe quondam Stephane dictâ. Vt innumeros paſſim alios, ita circa hanc etiam factum nobis tradidit errorem Stephanus: cuius epitomator, Τιβουρεῖς, inquit, πόλις ἱταλικῆς αὐτῆ Πολυτέφασιν ὀνομάζετο πρῶτον. Id eſt: Tiburis, opidum Italie. Hoc antea Polyſtephanus vocabatur. Sed hunc errorem ex Strabone hauſiſſe videtur Stephanus, oſcitantèr perlecto. ſic quidpe ille habet lib. V: Εἰδὲ ἡ Πραίνετον πρὸ τῆς αὐλικῆς ἐρεῖμῶν. * * * * * Ἐν ὁψίῃ δὲ εἰσι πῆς ἐν Ῥώμῃ Τιβουρεῖς τε καὶ Πραίνετον ἔστι Τυβόλον. Τιβουρεῖς μὲν, ἡ τῆς Ἡράκλειον. * * * * * Πραίνετον δὲ εἰσὶν, ὅπερ τὸ Τύχης ἱερὸν ὀπίσημον χρησθημαῖον. Ἀμφότεραι δὲ αἱ πόλεις αὐτῶν τῆ αὐτῆ περὶ τρυμῶναι τυγχάνουσιν ὀρεινῆ: διέχουσι δὲ ἀλλήλων ὅσον περὶ ἑκατὸν. τῆ Ῥώμης Πραίνετον μὲν καὶ διπλάσιον, Τιβουρεῖς δὲ ἑλατῶν. φασὶ δὲ Ἐπιλυίδας ἀμφότερας. Πραίνετον γοῦ Πολυτέφασιν καλεῖσθαι πρῶτον. Ἐρεμνὴ μὲν οὐδὲ ἑκατέρω: πόλις δὲ ἐρυμνοτέρα Πραίνετον. ἀκρον γὰρ ἔχει τῆ πόλεως ὑπερθεῖν ἔσπερον ὑψηλὸν, ὅποθεν δὲ δὲ τὸ πρῶτον χεῖρας ὀρεινῆς αὐχένι διεζωγῶμενον, ὑπεραιρόν τε δυοὶ σταδίοις ταχὺ πρὸς ὀρθίον ἀνάβασι. πρὸς τῆ ἐρυμνοτητις ἔδωκεν κρυπταῖς ἀσπίτην) πανταχόθεν, μέχρι τῶν πείων. τῆ μὲν ἰδρίας χεῖρας, πῆς τῆ ἐξόδων λαθροῖων. ἂν ἐν μιᾷ Μαμεῖον πολιορκημῶν ἀπέθανε. ταῖς μὲν οὐδὲ ἀλλοῖς πόλεσι καλεῖσθαι τὸ Δερκίς πρὸς ἀναδῆ ἕθηται. Πραίνετον δὲ συμφορὰ γρήνηται ἀπὸ τῶν Ῥωμαίων αἰσῶς. κατὰ φύσιν γὰρ ἕκαστοι οἱ νεώτεροι αἰσῶς. ἐπολιορκηθέντων δὲ, πρὸς τῆ κακώσι τῆς πόλεως ἔτῃ χεῖρας ἀπαλλοθεῖσθαι συμβαίνει. τῆ αἰτίας μετὰ φερομένης ἧν ὅσον ἀνακίλις. Hoc eſt: Sequitur deinde Praneſtus: de qua mox dicemus. Paulo poſt: in conſpectu Roma ſunt Tibura, Praneſtus, & Tuſculum. Apud Tibura, Herculis eſt fanum. Mox: Praneſtus autem eſt, apud quam templum eſt Fortuna & ſortes eius celebres. Vtraque urbs ad unum idemque montis jugum condita eſt. diſtanteque inter ſe ſtadia C à Româ verò Praneſtus alterum tantum: Tibura aliquanto propiora ſunt. Grecanicam utramque tradunt eſſe urbem. Caterum Praneſtum olim adpellatam fuiſſe Polyſtephanum, Vtraque munita eſt loci naturâ. magis tamen Praneſtus. nam arcis loco ſupra urbem adjacet mons excelfus, qui à tergo imminentis jugi continuitati anguſto quodam tranſitu & quaſi

Et quasi cervice quadam avellitur; recto adscensu duobus altior stadiis. Accedit ad naturalem hanc munitionem, quod undique urbs est cuniculis occultis perforata. quo alii aqua ducenda, alii clandestinis exitibus inserviunt. in quorum uno obsessus Marius junior interiit. Enimvero ut aliis urbibus in parte felicitatis copia rerum ponitur; ita contra Praenestinis sua opulentia calamitosa fuit, ob Romanorum seditiones. nam qui res novas moliebantur, eò confugiebant. quibus expugnatis, cum alia damna urbi injungebantur, tum ager adimebatur; culpâ à fontibus in innoxios translata. De Mario ita habet Epitomator Livii lib. LXXXVIII: C. Marius Praeneste obsessus à Lucretio Asellâ [Ofellam vocat Velleius loco supra scripto] Syllanarum parrium viro, quum per cuniculum captaret evadere, septus ab exercitu, mortem sibi conscivit in ipso cuniculo: quum sentiret, se evadere minimè posse, cum Pontio Telesino, fuga comite, stricto utrimque gladio concurrir. quem quum occidisset, ipse saucius à servo impetravit, ut se occideret. Exterùm quum Graecam esse urbem antiquissimi auctores tradiderint; aliique etiam supra ad Tusculum dictum Telegonum, alii verò Praenestum, Latini filium, origini eius admiscuerint; haud perinde dubiis hinc colligere licet argumentis, hanc quoque cum reliquis Prisci Latii opidis à primis Latinis, id est, à Pelasgis atque Aboriginibus, duce Euandro, vel de novo conditam, vel, pulsus inde primis cultoribus Siculis, occupatam fuisse. quorum hoc haud obscurè innuit Virgilius. qui quamvis supra dicto Aeneid. lib. VII in Tuini acie fingat Praenestis conditorem Cæculum; 20 tamen postea lib. VIII Euandrum introducit, filium suum, quem in auxilium Aeneæ mittebat, sic adfantem:

O, mihi prateritos referat si Iupiter annos,
Qualis eram, quum primam aciem Praeneste sub ipsâ
Stravi; sensorumque incendi victor acer vos;
Et regem hac Herilum dextrâ sub Tartara misi:
Non ego nunc dulci amplexu divellerer usquam,
Gnate, tuo.

Herilus iste fuisse videtur vel rex vel dux quidam Siculorum; qui, ingruentibus Latinis, Praeneste tuebatur. Tanta igitur huius quoque urbis antiquitas est: ut quæ & ipsa c. 10 10 amplius annis ante Iesum natum condita. Hinc etiam inter alios Prisci Latii populos connumerata fuit. Livius lib. II: Praeneste ab Latinis ad Romanos descendit. Amplam tenuisse ditionem, patet ex eiusdem Livii lib. VI; ubi ita ait: Octo prater ea opida erant sub ditione Praenestinarum, ad ea circumlatum bellum. Coloniam postea factam Romanorum ex Ciceronis supra dictâ Catilinariâ primâ patet. Quid, quum te Praeneste, inquit, occupaturum nocturno impetu esse consideres; sensistine, illam coloniam meo jussu, meis praesidiis, custodiis, vigiliisque esse munitam? Hinc Frontinus in libro de Coloniais: Praeneste opidum. ager eius à III-viris pro parte in jugeribus est adsignatus. Sed municipium etiam fuisse, testantur lapides antiqui; tum Florus atque Festus. quorum ille lib. III cap. XXI, quod est de bello civili Mariano: Postis singulorum hominum ferè pænis; municipia Italiae splendidissima sub hasta venierunt; Spole- 40 tium, Interamnium, Praeneste, Florentia. Vt Florus inter splendidissimas Italiae urbes Praeneste computat, ita Appianus dicto Civil. bellor. lib. I inter opulentissimas; eandem cum Floro historiam narrans de bello Mariano: τὴν πόλιν, inquit, διήμαζε; πολυζήματον ἐν τοῖς μάλιστα τῶν ἁσῶν. ἂν δὲ ἐμὲ δὴ καὶ Περσίνες ἐπέδω. Id est: Urbem diripuit; in primis tunc opulentam. At nihil penè æquè celebre fuit Praeneste ac Fortvnae Primigeniae in innumeris ferè lapidibus cognominatæ templum; inque eò sortes, & Digitiorum sororum cultus, unde Statius, supra dicto Silvar. lib. IIII carm. 1111, sacrum dixit Praeneste; & Silius dicto lib. VIII;

— Sacroque dicatum

50 Fortune Praeneste jugis.

Idem Statius Silvar. lib. I carm. 111; ubi Manlii Vopisci celebratur villæ Tiburtinæ amœnitas:

Quod ni templa darent alias Tirynthia sorteis,
Et Praenestina poterant migrare sorores.

Adeò vult amœnum esse Tibur, ut etiam Praenestina eò migrare possent sortes; ni jam antea alie illic forent sortes, in templo Herculis; de quo postea dicemus. Valerius Maximus lib. I cap. 111: Lutatius, qui primum Punicum bellum confecit, à senatu prohibitus

FORTUNAE
PRIMIGENIAE
APUD
PRÆNESTINAM.

prohibitus est sorteis Fortune Prænestinae adire. auspiciis enim patriis, non alienigenis, rempublicam administrari oportere iudicabant. Verum sorteis has earumque originem copiosè describit Cicero Divination. lib. II. Sortes, inquit, restant. & Chaldaei: ut ad vates & somnia veniamus. dicendum igitur putas de Sortibus. Quid enim Sors est? Idem propemodum, quod micare; quod talus jacere; quod tesseras. quibus temeritas & casus, non ratio nec consilium, valet. tota res est inventa fallacis, aut ad questum, aut ad superstitionem, aut ad errorem. Atque, ut in haruspicinâ fecimus, sic videamus, clarissimarum sortium quæ tradatur inventio. Numerium Suffucium, Prænestinorum monumenta declarant, honestum hominem & nobilem, somnis crebris, ad extremum etiam minantibus, quum juberetur certo in loco silicem cadere, perterritum visis, iridentibus suis civibus, id agere cœpisset. itaque perfractò saxo, sorteis erupisse; in robore insculptas prisca-
rum literarum notas. Is est hodiè locus septus religiosè, propter Iovis pueri; qui lactens cum Iunone in gremio Fortune sedens, mammam adpetens, castissime colitur à matribus. Eodem tempore illo loco, ubi nunc Fortune sita ades est, mel ex oleâ fluxisse dicunt: haruspicesque dixisse, summâ nobilitate illas sorteis futuras: eorumque jussu ex illâ oleâ arcam esse factam: eâque conditas sorteis: quæ hodiè Fortune monitu tolluntur. Quid igitur in his potest esse certî, quæ Fortune monitu pueri manu miscentur, atque ducuntur? Quomodo autem ista posita in illo loco? quis robur illud cecidit? dolavit? inscripsit? Nihil est, inquirunt, quod Deus efficere non possit. Utinam sapientis Stoicos effecisset; ne omnia superstitiosâ sollicitudine & miserâ crederent. Sed hoc quidem genus divinationis vita jam communis explosit. Fani pulchritudo & vetustas Prænestinarum etiam nunc sortium retinet nomen: atque id in vulgus. quis enim magistratus, aut quis vir illustrior, utitur sortibus? Ceteris verò in locis sortes planè refrixerunt. Fuere præterea Tiburæ; ut suprâ dictum: fuere item Antii, in æde itidem Fortune; ut infrâ videbimus, in Volscorum expositione.

PRÆNESTINI
MONTE.

Cæterum montis jugum in cuius meridionali latere Prænestæ situm est, inter Anicenis sinistram ripam & planiciem, per quam fert Labicana via ab urbe Româ versùs Terentinum, protenditur. Pars eius, quæ Prænestinus erat ager, PRÆNESTINI vocantur MONTE S Livio suprâ dicto lib. III. Lucretium, inquit, dum in Hernicis sedet, prædonum agmen fefellit, supra monteis Prænestinos ductum. inde demissum in campos, vastavere agros Prænestinum Gabinumque. ex Gabino in Tusculanos flexere colleis. Per campos intelligit prædictam planitiem, quæ inter Prænestinos Tusculanosque sternitur monteis.

GABIUM.

Porrò in viâ Prænestinâ inter Romam & Prænestæ fuit ipsum opidum GABII; quod totum jam dudum ad eò interit, uti hoc nostro sæculo de loco eius inter doctos viros disceptetur. Memoratur Varroni, Propertio, Virgilio, Ovidio, Diodoro, Livio, Dionysio, Valerio Maximo, Straboni, Lucano, Plutarcho, Appiano, Solino, Itinerariis, Eutropio, Stephani epitomatori, & aliis. Opidani inde dicuntur GABINI. Varro de Latinâ lingvâ lib. III: Gabinus ab opido Gabiis. Frontinus Strategemat, lib. I cap. I memorat principes Gabiorum; & lib. III cap. III Gabios atque Gabinos. Sic passim Livio & aliis omnibus, quos citatum imus, auctoribus semper opidum plurali numero Gabii, opidani Gabini dicuntur. eò magis miror, quum ipsi quoque Plinio lib. I cap. V sint Gabini opidani, eidem in lib. II cap. XCII dici Gabiensem agrum. Quædam verò, inquit, terra ad ingressus tremunt. sicut in Gabiensi agro, non procul urbe Româ, jugera ferme ducenta equitantium cursu. Situm opidi quod attinet; quidam hoc sæculo Gallicanum id interpretantur; quod ego veteres Laricos esse paullo antè ostendi: alii verò volunt esse proximum ei opidulum Columnnam. utrosque vel unus fatis coarguerit Livius lib. XXVI, his verbis: Hannibal per Frusinatem Ferentinatēque & Anagninum agrum in Lavicanum venit. inde Algidum Tusculum petiit. nec receptus manibus, infra Tusculum dextrorsus Gabios descendit. inde in Pupiniam exercitu demisso, octo millia passuum à Româ posuit castra. Algidum fuisse in viâ Latinâ ultra Tusculum, ad vallem Albanam, ubi nunc diverforium publicum vulgari vocabulo dicitur L'Osteria, suprâ hoc capite dictum, & lib. II cap. XVI abundè demonstratum est. Ab hoc igitur loco si Hannibal per Tusculum ad Gallicanum vel Columnnam ivit, atque hinc tandem ad octavum ab Vrbe lapidem castra posuit; nã ille per inutilem ambages Romam petiit. Quamquam nec descendere dici possunt ii, qui ab Tusculo rectâ viâ Gallicanum tendunt. At idem Livius

Livius lib. v. de Gallis loquens, qui Romam ceperant: *Iustiore*, inquit, altero deinde praelio ad octavum lapidem Gabina viâ, quo se ex fugâ contulerant, eiusdem ductu auspicioque Camilli vincuntur. Libro autem vi sic ait: *Quin ipsi Galli si offerantur; illo loco se ita pugnatos, ut Roma pugnaverint in repetendâ patriâ; ut postero die ad Gabios.* Et lib. xxii; de eodem Camillo: *Descendit in equum: atque illo ipsi die mediâ in Vrbe, & postero die circa Gabios cecidit Gallorum legiones.* An igitur Gabii viii tantum millia passuum à Româ abfuere? Minimè. negat hoc ipse Livius, dicto lib. xxvi: ubi ait, à Gabiis tandem in Pupiniam demisso exercitu, octo millia passuum à Româ posuisse castra Hannibalem. Alios igitur etiam audiamus auctores. Appianus Civil. bellor.

10 lib. v: Γάβιοι, πόλις ἐν μέσῳ τῶν Πραινέστων. Id est: *Gabii, opidum in medio Romae ac Praenestis.* Strabo lib. v: Γάβιοι, πόλις ἐν τῇ Πραινεστίνῃ ὁδῷ κειμένη, διέχουσα τὸ ἴσον τῆς Ῥώμης τε καὶ Πραινέστων, πρὸς ἑκατὸν σταδίων. Id est: *Gabii, opidum in Praenestina viâ, aequali à Româ pariter & Praeneste distans intervallo.* Et paullo post, de Tibure ac Praeneste loquens: Διέχουσι δὲ ἀλλήλων ὁσον σταδίων ἑκατὸν. τῆς δὲ Ῥώμης Πραινέστων ὁδῷ καὶ διαστάσιον, τὸ ἴσον δὲ ἑκατῶν. Hoc est: *Distant autem inter se stadia c. ab Româ autem Praeneste alterum tantum abest: Tibur verò minus.* Dionysius lib. iiiii: πόλις ἑστὶ τῶν Ἀλβανῶν Ἰσουλίων, ἀπέχουσα τῆς Ῥώμης σταδίων ἑκατὸν, ἧτις τῆς εἰς Πραινεστον Φερῆσσι ὁδῷ κειμένη. Γάβιος τῶν ἑκατῶν. Id est: *Opidum erat Latinorum gentis, Albanorum colonia, viâ Praenestina, c stadiis ab Româ distat: quam Gabios adpellabant.* Stadia centum efficiunt millia xii passuum 10; stadia c reddunt millia passuum xxv. At hic numerus aliquanto excedit intervallum inter Praeneste & Romam. & aliter item computarunt Latini auctores. Eutropius lib. ii, & Paullus Diaconus Historiæ miscellæ lib. ii, de Pyrrho: *Campaniam depopulatus est; atque ad Praeneste venit, milliario ab Vrbe octavo decimo.* Florus lib. i cap. xviii: *Victor primo praelio Pyrrhus, totam trementem Campaniam, Lirim, Fregellasque populatus, propè captam Urbem à Praenestina arce prospexit; & à vigesimo lapide oculos trepida civitatis fumo ac pulvere implevit.* Auctor de Viris illustribus, in Pyrrho: *Ad vigesimum lapidem ab Vrbe castra posuit.* Certè hodièque xviii, alii xx millia inter Praeneste & Romam numerant. Ipse ego xx re verâ deprehendi. Strabo ait, dimidium eius spacii, quod est inter Praeneste &

30 Romam Tibur à Praeneste distare. at hodiè inter hæc opida x numerantur millia. ergo rectè etiam inter Romam & Praeneste xx censentur millia. Antiquiores tamen illos Romanos minoribus milliariis usos esse, patet cum ex suprâ scriptis Strabonis verbis, tum ex Itinerariis, quæ ita habent:

Tabulæ:

Antonini:

Româ, viâ Praenestinâ		Praenestinâ, ab Vrbe	
Gabios	xii.	Gabios	xv.
Praeneste	xi.	Praeneste	xi.

40 Apud Antoninum inter Romam & Gabios xii millia corrupta esse in xv, ex suprâ dictis manifestum est. Ne autem suspiceris, deflexisse hanc viam Praenestinam inter Romam & Praeneste ad sinistram dextramve à recto meatu; uti eâ ratione xxiii millia passuum impleverit, quæ nunc directo cursu xx tantum contineat; certum est, plus xx millibus hoc intervallo computasse veteres Romanos; quando inter Tibur & Romam xx millia numeraverunt. testantur id eadem Itineraria; quæ sic habent:

Tabulæ:

Antonini:

Româ, viâ Tiburtinâ		Viâ Valeriâ, ab Vrbe	
Ad Aquas Albulas	xvi.	Tibur	xx.
Tibori	...		

Sunt hodièque inter Albulas istas aquas & Tibur iii iusta Romanorum millia passuum; quæ in Tabulâ interierunt. Martialis lib. i epigram. iii:

*Itur ad Herculei gelidas quâ Tiburis arceis,
Canaque sulfureis Albulâ fumat aquis;*

*Rura, nemusque sacrum, dilectaque jugera Musis,
Signat vicinâ quartus ab urbe lapis.*

Et lib. III, epigram. LVII:

*Dum nos blanda tenent lascivi stagna Lacrini,
Et qua pumiceis fontibus antra calent;
Tu colis Argivi regnum Faustine coloni:
Quò te bis decimus ducit ab Vrbe lapis.
Herculeos colleis gelidâ vos vincite brumâ:
Nunc Tiburtinis cedite frigoribus.*

At Strabo ait, Tibur propinquius esse Romæ, quàm Præneste. & hodièque ex me-¹⁰
dio urbis Romæ Tibur usque XVIII sunt milliaria; quum ad Præneste sint XX. Ut
igitur illo itinere duo amplius numerarunt prisci mortales millia passuum; sic hoc
tria. Constat itaque jam claris documentis, Gabios medio fermè fuisse itinere in-
ter Romam & Præneste; uno exiguo milliari propius hoc opidum, quàm Romam.
Est hodiè medio hoc itinere diversorium publicum in viâ Prænestinâ, quod vulgari
lingvâ incolæ dicunt *L'Osteria del Finocchio*. juxta hoc, quâ Tusculum versùs adscen-
ditur, vestigia quædam cernuntur in lenissimè adfurgentibus tumulis veterum mu-
rorum ædificiorumque. hæc ego ex situ & itineris ductu antiquorum *Gabiorum* re-
liquias esse judico. & via inde versùs *Tusculum* flicè stratæ exiguum quoddam de-
prehendi vestigium. Cæterùm originem opidi conditoresque quod attinet; suprà è ²⁰
Dionysio intelleximus, τὸ Ἀλβανῶν fuisse ἀποικίαν, id est, *Albanorum coloniam*. cui
consentiens Virgilius *Aeneid. lib. VI*, Anchisen fingit apud inferos ita filio Aenez
de Albanis regibus prædicentem:

*Hi tibi Nomentum & Gabios urbemque Fidenam,
Hi Collatinos imponent montibus arceis,
Pomerio Castrumque Inui Bolamque Coramque.
Hæc tum nomina erunt: nunc sunt sine nomine terra.*

Ad quem locum ita Servius: *Hæ civitates sunt priscorum Latinorum ab Albanis regibus
constituta*. Verùm Strabo, loco suprà citato, disertè testatur, æquè *Græcicam* fuisse ³⁰
urbis *Gabios*, ac *Tibur*. quod ne ipse quidem totum abnuerit Dionysius: qui lib. I
de Romulo ac Remo, fallis illis Romanæ urbis conditoribus, ita scribit: Ἡ ἑώρα δὲ
τὸ ἐν τῷ γαλακτῇ προσφῆς ἀπειλάγη τὴν παιδίαν, διδραμάς φασί πως τὴν προσφόντων εἰς Γαβίους, πόλιν
ἢ μακρὴν ἀπὸ τῆς Παλαιῆς κηρύβει, ὡς Ἑλλάδα παιδείαν ἐκμαθῆεν. Hoc est: *Amotos à nu-*
triciis uberibus pueros aiunt Gabios, opidum haud procul à Palatio distitum, à nutriciis de-
portatos fuisse; uti Græcis ibi disciplinâ imbuerentur. Plutarchus in *Romulo*: τὰ δὲ βρέ-
φη φασὶν αὐτῶν, Ἀμυλίαν σφοδρῶς ἀείλετο, λαθὼν ἀπαντῶς ὡς δὲ ἐν οἷ φασί, εἶδόν τινες τὴν Νο-
μητρίαν ἢ συγχρηγῆν τὴν προσφῆς κηρύβει πρὸς τρεῖς φασί. ἢ γράμμα (ἢ λέγον) καὶ τὰ ἄλλα μαθητῶν
οἱ παῖδες εἰς Γαβίους κηρύβειν, ὅσα καὶ τῶν ἄλλων γυμνασίων. Id est: *Faufstulus, Amulii subul-*
cus, infanteis clam omnibus sustulit. Alii tamen veritati magis consona referunt: conscio ⁴⁰
Numitore, & alimenta suppeditante secretò nutritiis, pueros literis omnique liberali disci-
plinâ Gabiis institutos. Complures hoc tradidère auctores. sic quidpe habet Pom-
peius Festus: *Diocles Peparethius ait, repertos Accam Laurentiam, Faustuli uxorem, edu-*
casse. Plerique tamen, conscio & alimenta præbente *Numitore*, nutritos aiunt: quòd
Italia, ex Marte se peperisse eos, adseverabat: ac secretò literis omnique liberali disciplinâ
Gabiis institutos atque exultos fuisse. Hinc illud Stephani; quod sive ipse sive epitoma-
tor eius per summam imperitiam inter vocabula à litera τ incipientia retulit: τὰ βίοι,
πόλις Ἰταλίας, ἐν ἧ ὁ παῖς Ῥέμον ἐπαυδαθήσεν. Id est: *Tabii, opidum Italia; in qua Remus edu-*
catus eruditusque fuit. At *Tibur* opidum ab Euandri fociis conditum fuisse, mox in-
frà patebit. Ab iisdem igitur Pelasgis atque Aboriginibus, id est, à primis Latinis, ⁵⁰
quorum regem fuisse Euandrum, suprà cap. I & II demonstratum est, aut condi-
tos fuisse, aut, pulsus inde prioribus incolis Siculis, occupatos, certum est. Sed
hoc disertè etiam, nescio quos sequutus auctores antiquos testatur Solinus cap. VIII.
Notum est, inquit, Gabios à Galatio & Bio, Siculis fratribus, constitutos. Ad eò vali-
dam potentemque antiquissimis illis temporibus fuisse urbem, uti Tarquinius Su-
perbus, quum jam omne priscum Latium subegisset, vi hanc capere nequiret, tradunt
Romæ historiz. Livius lib. I: *Exceptit deinde eum lentius spe bellum, quo Gabios, propin-*
quam

quam urbem, nequidquam vi adortus. quum obsidendi quoque urbem spes pulso à manibus adempta esset; postremò, minimè arte Romanà, fraude ac dolo adgressus est. nam, quum, velut posito bello, fundamentis templi jaciendis aliisque urbanis operibus intentum se esse simularet; Sextus, filius eius, qui minimus ex tribus erat, transfugit ex composito Gabios; patris in se sevitiã intolerabilem conquerens. Verùm quia sequentia paullo proxiùs à Livio narrantur compendium totius historiae è Valerio Maximo citabimus. is lib. vii cap. iiii, Sextus, inquit, Tarquinius, Tarquini filius, indignè ferens, quòd patris viribus expugnari Gabii nequirent; valentioris armis excogitavit rationem, qua interceptum id opidum Romano imperio adiceret. subito namque se ad Gabios contulit; tamquam parentis sevitiã & verbera, qua voluntate suã perpeffus erat, fugiens. at paulatim uniuscuiusque fictis & compositis blanditiis adliciendo benevolentiam, ut apud omnes plurimum posset, consequutus; familiarem suum ad patrem misit, indicaturum, quemadmodum in suã manu haberet universa; & quaesturum, quidnam fieri vellet. Iuvenili calliditati senilis astutia respondit. siquidem re eximiã delectatus Tarquinius; fidei autem nuncii parum credens; nihil respondit: sed seducto eo in hortum, maxima & altissima papaverum capita baculo decussit. Cognito adolescens silentio patris simul ac factò, causam altioris argumenti pervidit: nec ignoravit, præcipi sibi, ut excellentissimum quemque Gabinorum aut exsilio amoveret, aut morte consumeret. Ergo spoliata bonis propugnatoribus civitatem tantum non vincetis manibus ei tradidit. Eamdem historiam Ovidius refert Fastor. lib. ii: sed longè fufius

20 Dionysius dicto lib. iiii. Iam inde sub Augusti imperio desertam fuisse plurimã sui parte urbem, complures testantur auctores. Cicero in oratione pro Cn. Plancio: Nisi fortè te Lavicana aut Bovillana aut Gabina vicinitas adjuvabat: quibus è municipiis vix iam, qui carnem Latinis petant, inveniuntur. Horatius epist. xi libri primi:

Scis, Lebedus quàm sit Gabiis desertior atque
Fidenis vicus.

Propertius lib. iiii eleg. 1:

Quidpe suburbana parvã minus urbe Bovilla;
Et, qui nunc nulli, maxima turba Gabii.

Dionysius dicto lib. iiii, in historiam Tarquini: Νῦν ἰδὸν οὐκ ἐν στωικαῖσιν οἰκοῖσιν, ἀλλὰ
30 οὐκ ἐν μέσῃ πανδοκείῃ καὶ τῷ ὄδῳ. τὸν δὲ πολυαῖθρον ὄ, καὶ εἰς ἄλλη, μεγάλη. πυμῆγοι δὲ
αἰς ἄλλοις τὸ μέγα ὄ, καὶ τὸ ἀξίον, ἔρεμα θεασαμένων οἰκιστῶν πῶς αὐτῶν, καὶ τείχεος κύκλον ἐν τῷ
ἔσκει αὐτῶν τὰ παλαιά. Id est: Nunc equidem haud tota urbs habitatur: sed ea tantum pars,
qua ad viam frequentatur diversoriis. tunc verò populosa erat, & si qua alia, ampla ac
magna: sicuti conjecturam sumere licet è ruinis adificiorum, passim exstantibus, & mœnium
ambitu; qua hodieque supersunt maximã sui parte. Causam, cur vicina Romanæ urbi
opida sic desertæ fuerint, Lucanus bellis civilibus adscribit. Verba eius lib. vii hæc
sunt de pugna Pharsalicã:

Ergo utrimque pari concurrunt agmina motu
Irarum. metus hos, regni spes excitat illos.
40 Ha facient dextra, quidquid non expleat etas
Vlla; nec humanum reparet genus omnibus annis;
Ut vacet à ferro, genteis Mars iste futuras
Obruet; & populos ævi venientis in orbem
Erepto natale feret, tunc omne Latinum
Fabula nomen erit. Gabios Veiosque Coramque
Pulvere vix tecta poterunt monstrare ruina,
Albanosque Lareis Laurentinosque penateis:
Rus vacuum; quod non habitet, nisi, nocte coactâ,
Invitus questusque Numam jussisse senator.
50 Non etas hæc carpsit edax, monumentaque rerum
Patria. destituit crimen civile. videmus
Tot vacuas urbeis.

Cæterum Pelasgi Græci, quorum pars in Etruriã confedit, pars, cum Aboriginibus conjuncti, Latini dicti sunt; ut in Etruriã apud Falerios & Perusiam maximè, in Latio verò hoc nostro apud Lanuvium, Iunonem Argivam, sic hæc etiam apud Gabios religiosissimè coluerunt. Virgilius Aeneid. lib. vii:

Quique altum Præneste viri, quique arva Gabina

Tom. 2.

P 2

Iunonis,

Iunonis, gelidumque Anienem & roscida rivis
Hernica saxa colunt.

Et Virgilii religiosissimus ubique imitator Silius, lib. xii:

Nec amœna retentant

Algida: nec juxta Iunonis tecta Gabina.

Restat, antequam ab Gabiorum descriptione digrediamur, uti nomen eorum apud Diodorum, in vulgatis exemplaribus scædè corruptum, à mendo purgetur. Locus est sine lib. xliii huiusmodi: Τῶν ἢ ἀπειληθῆτων Γαλατῶν δὸς Ρώμης Ουείασκιον τῶν πόλιν, σύμμαχον ἔστω Ρωμαίων, προθάντων, Πιθήμεν ὅ αὐτοῖς ὀ ἀντιπρόσωπον, ἔστω πλείους δὸς αἰνίας, ἢ δὸς αἰνίας πλείους ἐκκερῶσεν. ἐν ἧ καὶ πρὸς αὐτοῖς, ὁ εἰληφείσων εἰς Ρώμην, καὶ ἔξωθεν ἀπεντα 10 πὰ διηρησισμῶνα καὶ τῶν ἢ πόλεως ἀλώσιν. Hæc interpret Latinus sic vertit: Galli, à Româ digressi, Veascium, urbem Romanis confederatam, oppugnabant. in hos impressionem faciens dictator, plurimos occidit, omnibusque impedimentis, inter qua etiam aurum fuit, quod Roma adpensum erat, & universa propè, que urbe captâ in predam venerant, positur. Sed notandum, Diodorum non dicere, οἱ Γαλατῶν ἐπὶ Ῥώμης· verum τῶν Γαλατῶν ἀπειληθῆτων. ubi mendum orationis maximè adparet, quod particula καὶ non interjecta sit; quæ incuriâ librarii, seu temporis injuriâ interiit, sive corrupta est. Certè ουείασκιον, Veascium opidum nullibi aliàs reperitur toto Orbe terrarum, nedum prope Romam, aut in Italiâ. Itaque locum Diodori sic restituendum censeo: Τῶν ἢ Γαλατῶν ἀπειληθῆτων δὸς Ρώμης, καὶ Γαβίους τῶν πόλιν, σύμμαχον ἔστω Ρωμαίων, προθάντων, Πιθήμεν ὅ αὐτοῖς ὀ ἀντιπρόσωπον, καὶ ἔξωθεν ἀπεντα 20 πὰ διηρησισμῶνα καὶ τῶν ἢ πόλεως ἀλώσιν. Quæ sic verto: Quum Galli, ab urbe Româ digressi, Gabios, urbem Romanis sociam, oppugnarent; superveniens dictator, plurimos eorum occidit; omnibusque impedimentis potitus est. Confirmatur hæc correctio auctoritate Livii, qui suprâ dicto lib. v, postquam narravit, qua ratione Camillus Gallos in Vrbe captâ vicerit expulerit; Insuper, inquit, altero deinde prælio ad octavum lapidem, Gabinâ viâ, quo se ex fugâ contulerant, eiusdem ductu auspicioque Camilli vincuntur: ibi cades omnia obtinuit; castra capiuntur; & ne nuncius quidem cladis relictus. Postridiè, quum Vrbe expulsis erant, id factum esse ad Gabios, sive circa Gabios, lib. vi & xxii tradit; ut suprâ citavimus. Sed de Gabiis fati.

TIBUR opidum.

TIBUR hinc, in initio suprâ dicti montium jugi positum apud Anienem amnem, 30 vulgò nunc vocitatur incolis Tibolis; antiquum, si quod aliud, Latii veteris opidum. Memoratur Varroni, Virgilio, Ovidio, Propertio, Horatio, Livio, Straboni, Silio, Martiali, Statio, Svetonio, Appiano, Ptolemæo, Solino, Itinerariis, Martiano Capellæ, Procopio, Stephani epitomatori, & aliis. Opidani inde dicuntur TIBURTES. Varro de Latinâ lingvâ lib. vii: *A Tibure Tiburs*. Et lib. viii: *A Tibure Tiburtes*. Item Rusticar. rer. lib. i cap. viii: *In agro Tiburti*. Cicero de Oratore lib. ii: *In Tiburti fortè adsedimus ego & Marcus filius*. In oratione pro A. Cluentio: *In Tiburte quum fortè adsedissemus ego & Brutus filius; Tiburtem fundum requirebat*. Virgilius Aeneid. lib. vii:

Tela novant Atina potens Tiburque superbum.

Et aliquanto post:

Tum gemini fratres Tiburtia mœnia relinquunt.

Ovidius Factor. lib. vi:

Est illic mensis Iunonius: aspice Tibur

Et item postea:

Exsilio mutant Urbem; Tiburque recedunt.

Exsiliium quodam tempore Tibur erat.

Horatius Carm. lib. i odâ vii: — *Seu te fulgentia signis*

Castra tenent; seu densa tenebit

Tiburis umbra tuæ.

Svetonius in Augusto, cap. lxxii: *Ex secessibus præcipue frequentavit maritima, insu- 50 lasque Campania; aut proxima Vrbi opida, Lanuvium, Præneste, Tibur*. Agellius lib. xviii cap. v: *In Tiburterus concesseramus*. Paulo post: *Promit & bibliothecâ Tiburti Aristotelis librum*. Sic alii etiam auctores, quos mox adducam. sic ipse item Livius lib. vii: *Revertentibus inde Tiburtes portas clausere. ea ultima fuit causa, cur bellam Tiburti populo indiceretur*. Aliquanto post: *Gallorum exercitus in Tiburtem agrum, atque inde, societate belli factâ, commeatuque benignè à Tiburtibus adjutus, mox in Campaniam transiit*. Atque ita eodem libro quàm frequentissimè. item lib. viii: *Pedanos tue- batur*

batur Tiburs, Praenestinus, Veliternusque populus. Et paullo post: Neque tamen nisi admodum à paucis populis Pedani adjuti sunt. Tiburtes Praenestinique, quorum ager propior erat, Pedum pervenere. Eo magis miror, mox lib. viiii dici eadem Livio TIBURTINOS. Legatos, inquit, Tibur miserunt, ut darent operam, ut hi homines Romanis restituerentur. Tiburtini benigne polliciti. Verbo hoc etiam vocabulo usi sunt pro possessivo passim Romani. Seneca de Beneficiis lib. iiii cap. xii: Nemo, Tusculanum aut Tiburtinum emere paratus salubritatis causa & estivi secessus, quoto anno empturus sit, disputat. Svetonius in vita Horatii: Vixit plurimum in secessu rursus Sabini, aut Tiburtini. domusque eius ostenditur circa Tiburni lucum. Martialis lib. iiii epigram. LVII:

Nunc Tiburtinis cedite frigoribus.

10 Lib. vii epigram. xxvii:

Sic Tiburtina crescat tibi silva Diane.

Et epig. LXXVIII: Qui Tiburtinas pascere possit ovis.

Spartianus in Hadriano imperatore: Tiburtinam villam mirè exadificavit. Seneca Epist. cxviii: Virum sit aureum poculum, an crystallinum, an myrrhinum, an Tiburtinus calix, an manus concava, nihil refert. Sed & opidani Dionysio, ut mox videbimus, dicuntur Τιβυρτινοί, Tiburtini. Ceterum opidi nomen apud Appianum Civil. bellor. lib. i legitur corruptum Τυρθητινόν. rectius autem & sine mendo postea lib.

111 bis τὰ Τίβυρον, Tiburum. nam plerique Græcorum id plurali numero dixere τὰ Τίβυρα, sive τὰ Τίβυρα, Tibura. Stephani epitomator: Τίβυρας, πόλις Ἰταλίας. Ἀρτεμιδωρ τε Τετάρτῳ Γεωγραφικῶν. Ἐστὶ δὲ ἐν μεσσηνίῳ καὶ Τίβυρα πόλις, ἑλληνιστικῶν δὲ γωνία, ἀπέχουσα ἀπὸ Ρώμης τετρακτὸν τεσσαράκοντα ἐπὶ στάδια. Τὸ ἑθνικὸν Τίβυρτινόν. Νικάνωρ δὲ, ὁ Ἑρμῆος, Τίβυρα ταύτην καλεῖ, καὶ τὸ ἑθνικὸν Τίβυρτινόν. ὁ δὲ ἀναλογώτερον: ἐν ἡ Τίβυρτινόν πῶς. Id est: Tiburis, opidum Italiae: Artemidorus Geographicorum lib. iiii: Est & in mediterraneo Tityra urbs, Graece originis, distans ab Româ stadia cXLVII. Gentilitium inde Tityrinus. At Nicanor, Hermæi filius, hanc Tibura vocat, & gentilitium Tiburinus: quod magis etiam analogie respondet. in eâ templum est Tiburinum. Sic Dionysio quoque Halicarnassensi plurali numero est τὰ Τίβυρα, & Straboni τὰ Τίβυρα. quorum utrumque rectè Latine redditur Tibura.

30 Posterioris ævi grammatici, hodièque plerique, opidò quàm imperitè faciunt, dum in primâ syllabâ Græcam literam υ perscribunt, Tybur; ut & in fluminis nomine Tyberis, & quæ inde deducta fuere Tyberius, Tyberinus. in quibus omnibus numquam ipsi Græci nisi simplex, scripsisse reperiuntur. Sed videamus Strabonem. Is lib. v, Ἡ Ὀυαλέρια ἡ ὄδος, inquit, ἀρχεῖ ἀπὸ Τίβυρων, id est: Valeria via incipit à Tiburis. Et mox: Ἐν ὄψι δὲ εἰσι τὰς ἐν Ρώμῃ Τίβυρα τε & Πραεστίνες. Id est: In conspectu Romæ sunt Tibura & Praenestus. Sic & Dionysius lib. v: Ὁ ποταμὸς Ἀνίου ἐκ πύλων Τίβυρων καὶ ὄψι καὶ πόλις ἐκχέειται σκοπέλει. Hoc est: Anio amnis ex Tiburis per altam rupem copiosus effunditur. Apud Plutarchum in Quaestionibus Romanis legitur, ἐν τῇ Τίβυρτι. Ceterum de origine urbis modò è Stephano audivimus, Græcam eam fuisse. cui Artemidori testimonio consentiens Strabo, loco 40 proximè dicto, hæc addit: φασὶ δὲ ἑλληνιστὰς ἀμφοτέρων. id est: Aiunt autem Græcancam utramque esse urbem. Hinc Horatius Carm. lib. ii odâ vi: Tibur Argæo positum colono. Ovidius Fastor. lib. iiii; ubi recenset, qui Græcorum populi quas colonias in Italiam deduxerint:

Et jam Telegoni, jam mœnia Tiburis udi

Stabant; Argolica quæ posuere manus.

Et Amor. lib. iiii eleg. v, de Aniense loquens:

Nec te praterco, qui per cava saxa volutus

Tiburis Argæi spumifer arva rigas.

Virgilius Aeneid. lib. vii:

50 Tum gemini fratres Tiburtia mœnia linquunt,

Fratris Tiburti dictam cognomine gentem

Catillusque acerque Coras, Argiva juventus.

Ad hæc ita Servius: De Græciâ tres fratres venerunt ad Italiam, Catillus, Coras, Tiburs vel Tiburnus. hi simul omnes unam fecere civitatem; & eam de fratris maioris nomine Tibur adpellarunt: licet & alias fecerint singuli. Nunc ergo dicit duos ad bella venisse, dimisso in civitate ad custodiam Tiburno, vel Tiburte. Hoc nomen Tiburni nescio an habuerit ab Horatio; qui Carmin. lib. i odâ vii ita canit:

Tom. 2.

P 3

Me

*Me nec tam patiens Lacedæmon,
Nec tam Larissa percussit campus opima,
Quam domus Albunea resonantis,
Et praeceps Anio, & Tiburni lucus, & uda
Mobilibus pomaria rivis.*

Ad quem locum ita vetus commentator: Munatium Plancum adloquitur, consularem virum, Tiburtem origine. in cuius gratiam dicit, quum diversis poetis studium sit diversas insulas opidaque certorum numinum gratiâ celebrare carminibus; sibi Tibur esse laudandum; cuius voluptate capiatur & amantitate; nec non Albunea nympha, eiusdem vicini nemoris dea. Tibur autem Tiburnus condidit: à quo nomen est civitati. hic fuit filius Catilli, filii Amphiarai. Silius lib. viii:

Hinc Tibur, Catille, tuum.

Statius Silvar. lib. i. carm. iiii; quo Manli Vopisci celebrat villam Tiburtinam:

*Heic tua Tiburteis Faunos chelys, & iuvat ipsum
Alciden, dictumque lyrâ maiore Catillum.*

Ipsè iterum Horatius eiusdem libri odâ xviii:

Circa mite solum Tiburis, & mœnia Catili.

Ad hæc sic commentator: Supra ostensum est, Catilum & Coracen fratres esse Tiburni; cuius nomine Tibur conditum est. Plinius lib. xvi. cap. xliiii: Tiburtes originem multo ante urbem Romam habent. apud eos exstant ilices tres, etiam Tiburto, conditore eorum, vetustiores: apud quas inauguratus traditur. Fuisse autem eum tradunt filium Amphiarai, qui apud Thebas obierit unâ aetate ante Iliacum bellum. Quum aetatis spacium vario annorum numero veteribus Græcis pariter atque Latinis computatum fuerit: incertum est, quot annorum ætatem intellexerit Plinius. at Apollodorus lib. i. Amphiarum hunc, Oeclei filium, unum ex ducibus Argivis, qui bello Thebano interfuerint, tradit. At Argonautarum expeditio in idem ferè collocatur ab chronologis historicisque tempus, quo Euander Arcas in Italiam advenisse traditur. Hinc igitur Martianus Capella lib. vi: Tibur Catillus condidit, præfectus classis Euantria. Et Solinus cap. viii: Tibur, sicut Cato facit testimonium, conditum à Catillo Arcade, præfecto classis Euantri: sicut Sextius, ab Argivâ iuventute. Catillus enim, Amphiarai filius, post prodigiale patris apud Thebas interitum, Oeclei avi iussu, cum omni fœtu ver sacrum missus, treis liberos in Italiâ procreavit, Tiburtum, Coram, Catillum. qui, depulsus ex opido Sicilia veteribus Sicanis, à nomine Tiburti fratris, natu maximi, urbem vocaverunt. Nullos in Italiâ umquam fuisse Sicanos populos; sed Siculos, ex vetustissimâ illâ ac primâ Sicilia, quæ postea Italia ac Saturnia & tandem Latium dicta, pullos in insulam Sicaniam profectos, promiscuè heic ab Græcis primùm auctoribus, mox etiam à Latinis, Sicanos quoque adpellatos fuisse; atque hinc tandem posteriores scriptores eodem vocabulo in Italicis adhuc rebus eos nominasse; supra cap. i. huius libri iiii, & item lib. i. cap. i. dictum est. Constat igitur jam ex præscripti Sextii testimonio, ab iis hominibus, non equidem conditum, sed occupatum denominationemque fuisse opidum Tibur, qui Siculos ex Latio eiecerunt. At hi fuere, ut supra cap. i. & ii ostensum, Aborigines atque Pelasgi, uno nomine sub Euandro rege Latini dicti. Vtramque autem gentem ex Peloponneso sive Arcadiâ profectam fuisse; seu, ut Dionysius lib. i. ait, ab Argo Achaico; unde tandem promiscuè nunc Arcades nunc Argivi dicti fuere; supra lib. ii. cap. & lib. iiii. cap. i. ac ii demonstratum est. Hinc igitur Dionysius præfato lib. i, ubi opida Sabini agri enarravit, quæ prima Aborigines, ab Siculo freto, ubi Oenotri dicebantur, huc profecti, tenuerunt; ver sacrum eos emisisse in conterminos agros tradit his verbis: τὰ τῶν δὴ τῶ νόμου χωρίων καὶ τῶν τῶν Ἀβοργίνων γῆς, αὐτῶν ἀνδράσι τῶ χωρίων, θεῶν ὁμοίῃ καθιερῶσθε τῆς ἐπιανσίας γῆς, ἀνδρωθεντες δόποικίζεσι σὺν παῖδας ἐκ τῆς σφετέρης· οἱ σὺν Σικελίᾳ ἀργῶνες καὶ Φερονίᾳ διεπέλου, ἐπιδή τῶν ἑαυτῶν ἐξέλιπον. Ὡς δὲ ἀπαξ ἔτοι χωρίων ἰνῶν τῆς πελοποννησιακῆς ἐκροτήσεως, ἐκ τῶν ἀφαιρέσειν ἤδη καὶ οἱ λοιποὶ Ἀβοργίνες, οἱ δεῦδροι γῆς, τῆς κατὰ σφῆς ἐκαστοῦ ἐπεχείρου τῶν ὁμορίων. καὶ πόλις ἐκλήσθη ἄλλως τῶ ἰνας, ἔ τῆς μέγιστα τῶδε οἰκισμένης, ἡ ἡμετέρας τε καὶ τῶν ἰλλυῶν, καὶ φικυλίας, καὶ τῶν ἰβερύνης· παρ' οἷς ἐστὶ καὶ εἰς τῶδε χρόνον μέγιστη τῶ πόλεως ὀνομαζέται Σικελίων. Id est: Ex hoc more tunc quoque Aboriginum quidam, regione suâ viris florentes, numini cuiuspiam sacratis unius anni feribus; hos, ut primùm virilem aetatem attigissent, colonos miserunt extra regionem suam: qui Siculorum res agere ac ferre

non defierunt, ex quo patriam terram reliquerunt. Vt verò hi semel partem aliquam agrorum ex hostico adepti sunt, tutius jam & reliqui Aborigines, agrorum inopes, adgrediebantur suos quisque conterminos. condideruntque, præter alias urbeis, hæc, quæ hodiè quoque incoluntur, Antemnaeis, Tellenensis, Ficulensis, atque Tiburtinis: apud quos in hoc usque tempus pars quadam urbis dicitur Sicilio. Narrat hinc, quo pacto Pelasgi tunc in Italiam advenerint, & in Sabinorum agrum ad Aborigines sese contulerint: à quibus in partem agrorum recepti, communibus postea opibus bellum cum ipsis contra Siculos gesserunt, donec tota hac inter Narem & mare Inferum orâ eos expulerint. Euandrum tunc Pelasgorum fuisse ducem; nomenque *Latinorum* suis simul
 10 Pelasgis simulque Aboriginibus post obitum horum regis imposuisse, dicto cap. 1 & 11 huius libri 111 ostensum est. Hinc igitur conditor Tiburis *Catillus* fertur præfectus fuisse *classis Euandri*; natione, secundum alios *Arcas*, secundum alios *Argivus*. Summa itaque huius quoque urbis est antiquitas: ut quæ jam inde ante Pelasgorum in Italiam adventum, id est, annis circiter *c13 13 x111* ante Iesum Christum natum, ab Siculis habitata fuit. Totius urbis an tunc nomen fuerit *SICILIO*, incertum est. quamquam ego suspicor, præscripto loco *Solinum* scripsisse, *depulsis ex opido Sicilio veteribus Sicanis*. cæteroquin enim addidisse debebat, quam hæc intellexerit *Siciliam Sextius*. Novi cultores *Latini* an aliquid novi operis antiquo opido unâ cum novo *Tiburis* nomine addiderint, haud facilè dixerim. id tamen con-
 20 ceris ex eo, quòd condidisse id Aborigines *Dionysius* tradit. Ad utramque Anienis ripam opidum positum fuisse, patet ex eiusdem *Dionysii* hisce verbis; *ὁ μὲν ἀπὸς Ἀνίου ἐκ πόλεως Τιβύρων ἐκχέεται* id est; *Anio amnis ex urbe Tiburis effunditur*. Item ex istis *Horatii Carmin.* lib. 1111 odâ 111:

— *Qua Tibur aqua fertile perfluunt.*

Maiorem tamen urbis partem ab sinistra fuisse ripâ, ex eo colligitur, quòd, Sabinis agros inter Narem Anienemque tenentibus, urbs ea Latio semper adscensita fuit. *Dionysius* lib. v, inter alios Latii populos, qui ad lucum *Ferentinæ* sub Albano monte in concilio de bello pro *Tarquiniis* eiectis contra Romanos gerendo deliberaturi coiverant, *τῶν Τιβούρων, Tiburtinos*, quoque nominat. & *Cicero* in oratione pro *L. Cornelio Balbo*, *Cum Latinis omnibus*, inquit, *fædus ictum Sp. Cassio, Posthumio Cominio consulibus, quis ignorat? quod quidem nuper in columnâ aneâ meminimus post Rostra incisum & perscriptum fuisse. Quomodo igitur L. Cassinus Tiburs, damnato Cælio, quomodo ex eadem civitate T. Coponius, damnato C. Massone, civis Romanus est factus. Consules unâ Romæ fuere Sp. Cassius Viscellinus iterum & Posthumius Cominius Auruncus iterum anno urbis cclxi.* Hinc item *Catullus Carm. xlv*:

*O funde noster, seu Sabine, seu Tiburs,
 (Nam, te esse Tiburtem, autumant, quibus non est
 Cordi Catullum ledere). at, quibus cordi est,
 Quovis Sabinum pignore esse contendunt.)
 Sed seu Sabine, sive verius Tiburs;
 Fui libenter in tuâ suburbanâ
 Villâ; malamque pectore expuli tussim.*

Scilicet, quia agris *Tiburis* altera pars ab dextrâ erat *Anienis* ripâ, in *Sabinis*; illic verò villam suam habuit *Catullus*: *Sabinam* eam esse alii contendebant; ipse verò *Tiburtem* maluit dici, quia *Tiburtes* erant *Latii* populi. Sic *Svetonius* quoque supra scripto loco in vitâ *Horatii* inter *Tiburtem* & *Sabinum* agrum disertè distinxit. *Strabo* item, longè post *Sabini* agri expositionem, inter *Latinas* urbeis refert *Tibur*; atque unâ cum eo *Ptolemæus*. *Vnus* igitur vehementer erravit *Plinius*, inter *Sabinos* populos computans & *Tiburtes*, lib. 111 cap. xii. Splendidam atque potentem antiquissimis etiam temporibus eam fuisse urbem, ostendit *Virgilius Æneid.* lib. vii, his verbis:

*Quinque adèò magna positis incudibus urbes
 Tela novant; Atina potens, Tiburque superbum,
 Ardea, Crustumérique, & turrigera Antenna.*

Sed potentia eius inde maximè adparet, quòd (si historiis Romanis credimus) florentem jam populum Romanum, ac bello felicissimum, sibi desumpserit hostem: quod *Livius* tradit lib. vii; ubi etiam, aliquot sub ditione eius fuisse opida, testatur

EMPVLIVM
opidum.

SASSVLA
opidum.

HERCVLIS
Tiburini
templum.

his verbis: EMPVLIVM eo anno ex Tiburtibus captum. Factum hoc C. Sulpicio Petico tertium & M. Valerio Poplicolâ consulibus, anno urbis Romæ ccccxcviii. Sequentibus consulibus hæc ibidem narrat Livius: Duo bella eo anno prosperè gesta: cum Tiburtibusque ad deditiōem pugnatum. SASSVLA ex his urbs capta. cæteraque opida eandem fortunam habuissent, ni universa gens, positis armis, in fidem consuli venisset. Triumphatum de Tiburtibus. Quibus locis ea opida fuerint, incertum est. Posterioribus etiam temporibus, sub Romanis imperatoribus, quum jamdudum Aequorum quoque gens in Latii Novi nomen transisset, in hanc usque ditio Tiburtium protensa fuit; si Tacito, gravissimo scriptori, credimus. is quidpe Annal. lib. xiiii sic habet: Igitur, quasi jam depulso Nerone, quis nam diligeretur, inquirebant. & omnium ore Rubellius Plautus celebrabatur; cui nobilitas per matrem ex Iuliâ familiâ. auxit rumorem pari vanitate orta interpretatio fulguris. nam, quia discumbentis Neronis apud Simbruina stagna [deest fortè, in villâ] cui Sublaqueum nomen est, icta dapes mensaque disjecta erat; idque finibus Tiburtium acciderat; unde paterna Plauto origo; hunc illum numine deum destinari credebant. Ad dextram Anienis ripam xx millia passuum villam istam, quæ postea opidum evasit, sitam esse, supra lib. ii cap. xvi ostensum est. Municipium fuisse Tibur, complures lapidum inscriptiones, quæ heic exstant, testantur. & Plinius lib. xiiii cap. iii, Municipii vocam, inquit, Pompeii nomine adpellant; quamvis Clusinis copiosiore. municipii & Tiburtes adpellavere; quamvis oleaginam nuper invenerint à similitudine olivæ. De cætero nobilitata maximè urbs fuit 20

TEMPLO HERCVLIS, compluribus auctoribus memorato: quod apud Stephani epitomatorum supra scripto loco corrupto vocabulo legitur τιβερῖνον ἱερόν, pro τιβερῖνον, id est, Tiburinum sanum. namque ait, Nicanorem gentilitium fecisse τιβερῖνον, Tiburinus. Strabo dicto lib. v: τιβερῖνον, ἢ τὸ Ἡρακλεῖον. Tibura; ubi Hercules est sanum. Propertius lib. ii eleg. xxxii:

Curve te ni Herculeum deportant effeda Tibur.

Silius lib. iii:

*Quosque sub Herculeis taciturno flumine muris
Pomifera arva creant, Anienicoleque Catilli.*

Seatus Silvar. lib. i carm. iii; quo Mantii Vopisci villæ Tiburtinæ celebrat amicitiam 30

nitatem: *Quod in templa darent alias Tirynthia sorteis,
Et Prænestina poterant migrare sorores.*

Tirynthius passim poëtis vocatur Hercules, ab Argiæ opido Tirynth; ubi nutritus fertur. Porro Status paullo post:

*Heic tua Tiburtes Faunos chelys, & juvat ipsum
Alciden, dictumque lyrâ maiore Catillum.*

Et Silvar. lib. iii carm. i, de Hercule Surrentino:

*Nec mihi plus Nemee priscumque habitabitur Argos,
Nec Tiburna domus, Solisque cubilia Gades.*

Quatuor nominavit loca, in quibus omnium celeberrimus erat cultus Hercules; Ne- 40
meam, Argos, Tibur, & Gades: cum quibus locis heic comparat ædem Hercules Surrentini. Iuvenalis Sat. xiiii:

*Aedificator erat Centronius: & modo curvo
Litore Caieta, summâ nunc Tiburis arce,
Nunc Prænestinis in montibus, alta parabat
Culmina villarum Gracis longæque petitis
Marmoribus; vincens Fortuna atque Hercules ædem.*

Fortuna ædem Præneste, Hercules Tibur. Martialis lib. i epigram. xiii:

Itur ad Herculei gelidas quæ Tiburis arceis.

Lib. iii epigram. lxiiii:

*Tibur in Herculeum migravit nigra Lycoris;
Omnia dum fieri candida credit ibi.*

Lib. vii epigram. xii:

*Dum Tiburtinis albescere collibus audit
Antiqui dentis fusca Lycoris ebur;
Venit in Herculeos colleis. Quid Tiburis alti
Aura valet? parvo tempore nigra redit.*

Svetonius in Augusto, cap. LXXII: Ex secessibus præcipuè frequentavit maritima insulasque Campaniæ; aut proxima urbi opida, Lanuvium, Praeneste, Tibur: ubi etiam in porticibus Herculis templi persæpe jus dixit. Et in Caligulâ cap. VIII: Cn. Lentulus Gaticus Tiburi genitum scribit. Mox: Gaticum refellit Plinius, quasi mentitum per adulationem; ut ad laudes juvenis gloriosique principis aliquid etiam ex urbe Herculis sacrâ sumeret. Haud postremâ structuræ magnitudinisque fuisse hoc templum, ex tantâ celebritate maximè colligo. Agellius lib. XVIII cap. v: Promit è bibliotheca Tiburti, que tunc in Herculis templo satis commodè instructa libris erat, Aristotelis librum. Et lib. VIII cap. XIII: Meminimus & in Tiburti bibliothecâ invenire nos in eodem Claudii

10 libro scriptum utrumque. Thesaurum quoque huius templi adnotavit Appianus Civil. bellor. lib. v; ubi sic de Cæsare Augusto scribit: καὶ τὰς ἐν τῷ ἱερῷ ἐδαμείχετο τὴν περιουσίαν, ἀπὸ τῆς Ρώμης ἐν τῇ Καπιτωλίᾳ, καὶ ἀπὸ Ἀνίης ἐν Λανουβίᾳ καὶ Νεμῶς ἐν Τίβουρῳ: ἐν αἷσι μάστιγι πάλαι καὶ νῦν εἰσι θησαυροὶ περιουσιῶν ἱερῶν δαριδαιῶν. Hoc est: Cæsar è fanis pecuniis mutuo accipiebat; nempe, ab Capitolio Romanae urbis, ab Anio, Lanuvio, Nemo, Tibure. in quibus civitatibus nunc etiam sunt thesauri grandes sacrarum pecuniarum. Sanè minùs scitè conijcere videntur ii, qui id Herculis fuisse templum arbitrantur, quod hodieque in sinistrâ Anienis ripâ, apud ipsam amnis catarractam, in rupe conspicitur rotundâ formâ, columnis compluribus pervetusti operis sustentum. huius quidpe magnitudo tantæ celebritati minimè respondet. Alii Alburnæ

20 deæ hoc putant fuisse fanum. verùm hi etiam quàm longè aberrent, suprâ lib. II cap. x perspectum est. Ego verò TIBURNI DEI AEDEM fuisse crediderim; Statio maximè inductus verbis, quæ Silvar. lib. I carm. III, quo MANLI VOPISCI describitur VILLA TIBURTINA, sunt huiusmodi:

Cernere facundi Tibur glaciale Vopisci,
Si quis & inserto geminos Aniene penateis,
Aut potuit sociæ commercia noscere ripæ.

— Nemora alta citatis

Incubère vadis; fallax responsat imago
Frondebis; & longas eadem fugit umbra per undas.
30 Ipse Anien, (miranda fides) infrâque superque
Saxeus, heic tumidam rabiem spumosaque ponis
Murmura; ceu placidi veritus turbare Vopisci
Pieriosque dies & aventeis carmina somnos.
Litus utrumque domi: nec te mitissimus amnis
Dividit: alternas servant pratoria ripas.
Non externa sibi fluviumve ob stare queruntur.
Heic aterna quies; nullis heic jura procellis:
Nusquàm fervor aquis. datur heic transmittere visus,
Et voces, & pœnè manus. Venerabile dicam
40 Lucorum senium? te, qua vada fluminis infrâ
Cernis? an, ad silvas qua respicis aula tacenteis?
An, qua gramineâ suscepta crepidine fumant
Balnea, & impositum ripis argentibus ignem?
Quaque, vaporiferis junctus fornacibus, amnis
Ridet anhelanteis vicino flumine nymphas.
Quid referam alternas gemino super adgere mensas,
Albenteisque lacus, altosque in gurgite fonteis?
Teque, per obliquum penitus qua laberis amnem,
Marcia, & audaci transcurris flumina plumbo?
30 Illis ipse antris Anienus fonte relicto,
Noctè sub arcanâ glaucos exutus amictus,
Huc illuc fragili prosternt pectora musco,
Aut ingens in stagna cadit, vitreasque natatu
Plaudit aquas. illâ recubat Tiburnus in umbrâ.
Illic sulfureos cupit Albula mergere crineis.

Hanc Manlii Vopisci villam supra Tibur fuisse & alii hactenus opinantur, & ipse

ego

ego duobus maximè colligo argumentis, quæ hac in descriptione Statii deprehendo, primum hisce inclusum est verbis:

*Ipsè Anien, (miranda fides) infrâque superque
Saxeus, heic tumidam rabiem spumosaque ponit
Murmura.*

*Heic aterna quies: nullis heic jura procellis:
Nusquam fervor aquis.*

Hæc sanè descriptio nulli alii Anienis parti convenit, quàm quæ protinus supra opidum gramineis depressisque ac planis latiusque patentibus ripis includitur. Supra hunc locum totus amnis alveus versùs fonteis *saxeus* est; flumenque cum murmure, nonnumquàm etiam cum fragore dejicit. infrâ verò mox sequitur catarracta illa amnis seu præcipitium ingens, quod suprâ lib. 11 cap. x in Anienis descriptione indicavimus. Infra catarractam hanc per apertos planosque jam campos fertur amnis in Tiberim usque. Alterum documentum est in *aquâ Marcia*: quæ ex Marfis, ut suprâ lib. 11 cap. x intellectum, & Fucino lacu in urbem Romam deducta, infra Tibur Anienem non ampliùs prosequabatur; sed supra opidum in campos descendebat, qui inter Anienem & Tusculanos monteis interjecti sunt. Huic igitur Vopisci villæ, suprâ Tibur sitæ, propinquum fuisse TIBURNI DEI LVCVM & FANVM, patet ex eo, quòd Statius ait, *Tiburnum recubare in illâ umbrâ, sive in illo antro*, ex quo Marcia aqua in plumbeos tubos, obliquum Anienem transcursura, profuebat. à quo antro Albuncam deam satis apertè removet hoc versu:

Illic sulfureos cupit Albulæ mergere crineis.

Item his verbis:

*An quæ gramineâ suscepta crepidine fumant
Balnea, & impositum ripis argentibus ignem?
Quæque vaporiferis junctus fornacibus amnis
Ridet anhelanteis vicino flumine nymphas.*

Difertè distingvit inter Anienem amnem atque vicinum flumen nymphasque in eo. id verò nullum aliud hoc tractu, quam Albulæ; apud quod Albuncæ colebatur nympha; ut suprâ lib. 11 cap. x in descriptione Anienis ostensum. Cæterum illi, qui vulgatum illud in quibusdam Statii exemplaribus, *Illâ recubat Tiberinus in umbrâ*, contra aliorum exemplarium, quæ *Tiburnus* habent, contraque aliorum auctorum fidem retinere malunt, an satis levem hanc opinionem suam contra multorum doctorum virorum sententiam sine ullâ probabili adductâ ratione tueri possint, ipsi viderint. Cuncta sanè Horatii exemplaria constantem hanc habent scripturam Carm. lib. 1 odâ VII:

*Me nec tam patiens Lacedæmon,
Nec tam Larissæ percussit campus opime,
Quam domus Albuncæ resonantis,
Et præceptus Anio, & Tiburni lucus, & uda
Mobilibus pomaria rivis.*

Et apud Svetonium in vitâ Horatii ita vulgata referunt exemplaria: *Vixit plurimum in secessu ruris sui Sabini, aut Tiburtini. domusque eius ostenditur circa Tiburtini luculum.* Heic, quis dubitet, quin corrigenda sit ex ipso Horatio vox *Tiburtini* in *Tiburini luculum*? quid enim erat *Tiburtini luculus*? Quid igitur jam obstat, quo minus ritè rectèque legas apud Statium quoque *Tiburnus*, quàm *Tiberinus*? Quid enim hic deus, qui Tiberis amnis numen ferebatur, magis pertinebat ad urbem *Tibur*, quàm *Tiburnus*? quem eundem & *Tiburtum* esse voluerunt suprâ scripti Virgiliti Horatiique commentatores, urbis conditorem. qua tamen in re adsentiri grammaticis istis minimè possum; nedum doctis huius ævi quibusdam viris; qui ex illis docent, ubique apud omnes auctores pro *Tiburto*, vitioso vocabulo, rescribendum esse *Tiburnum*. quidpe nec ipse quidem antiquus ille grammaticus Servius *Tiburti* vocabulum apud Virgilium, ut mendosum, rejicit; sed tantum ex similitudine conjicit, eundem esse & *Tiburnum*: nec ipse Virgilius *Tiburtum* suum facit deum aut genium; qualis habebatur *Tiburnus*; sed juxtâ cum Sextio Plinioque hominem eum proficetur, *Argivum juvenem*, unâ cum fratribus *Catillo* & *Corâ*. Nec dubium est, quin

quin ab *Tiburis* opidi nominè confictum sit ab incolentibus numinis vocabulum *Tiburinus*; ab incolentium verò *Tiburium* adpellatione conditoris nomen *Tiburius*.

De cætero quanta aliarum etiam villarum circa Tibur fuerit celebritas, ostendunt frequentes earum reliquæ; præsertim ab eâ parte, quâ itur Tusculum sive Frascatium versùs, ubi inter alias maximè celebrantur reliquæ *VILLAE HADRIANI imperatoris*: de quâ ita tradit Aelius Spartianus in vitâ eius: *In villâ Tiburtinâ profusio sanguinis panè ad exitum venit*. Et postea: *Tiburtinam villam maximè exedificavit: ut in eâ & provinciarum & locorum celeberrima nomina inscriberet: velut, Lycæum, Academiam, Prytanæum, Canopum, Pæcilem, Tempe, vocaret. & ut nihil præmitteret, etiam Inferos sinxit*. Meminit huius villa sive palatii Trebellius quoque Pollio; in xxx tyrannis de Zenobiâ sic scribens: *Ferturque vixisse cum liberis matrona jam more Romanæ; datâ sibi possessione in Tiburti; quæ hodièque ZENOBIÂ dicitur; non longè ab Hadriani palatio, atque ab eo loco, cui nomen est CONCHE*.

Porrò hoc tractu inter Tibur ac Præneste & Tusculum urbemque Romam fuit opidum *PEDVM*: quod memoratur Livio & Stephani epitomatori veterique Horatii commentatori, sed Stephani epitomatori est *Πέδα*, *ΠΕΔΑ*. Opidani inde dicuntur *Πεδαῖοι*, *PEDANI*. Stephani brevior: *Πέδα, πῆλις Αὐσονική. τὸ ἐθνικὸν Παιδαῖος*. Id est: *Peda, opidum Ausonicum, gentilium inde Pedanus*. Ex antiquissimo aliquo hæc habuit Stephanus auctore; qui vetustissimo illo usus est vocabulo *Ausonia* pro Italiæ nomine. Porrò Plinius lib. III cap. v, in recensione opidorum veteris Latii, quæ sine vestigiis interiisse tradit: *Osiculani, Oetulani, Pedani, Pollustini, Querqueculani*. Livius lib. II, de Cn. Marcio Coriolano: *Circeios profectus, primum colonos inde Romanos expulit; liberamque eam urbem Volscis tradidit. inde in Latinam viam transversis tramitibus transgressus, Satricum, Longulam, Pollustiam, Coriolos, novella hæc Romanis opida ademit. inde Lavinium recepit. tunc deinceps Corbianem, Vitelliam, Trebiam, Labicos, Pedum, cepit. postremum ad urbem à Pædo ducit; & ad Fossas Clælias, quinque ab Urbe millia passuum castra posuit*. Sic & Dionysius atque Plutarchus, licet expeditionem hanc Marcii ab Circeis ad urbem Romam usque alio itineris opidorumque ordine referant; tamen in eo ambo cum Livio consentiunt, quòd ab Labicis ad Pedum exercitum duxerit. Dionysius lib. VIII: *Ἐν τῷ θεν ἢ τὸ δῶμαν ἀπαλαβῶν ἦν τῷ Πέδῳ καλεῖσθαι Λαβικανῆς. * ἀπαλαβῶν ἢ καὶ ταύτῃ ὁ Μάρκιος τὴν πόλιν ἐξωδραποδίου το. Ἀναστῆς ἢ τὸ δῶμαν ἐπέθεν, Πέδῳ τὸ Πεδανῶν πῆλι ἀφικνῆται. ἡ δὲ ἐξ αὐτῆς Λαβικῶν ἦν*. Id est: *Hinc Labicos exercitum ducit. Mox: Hoc quoque opido recepto, captivos sub hastâ vendidit Marcus. Hinc cum copiis ad Pedanorum opidum profiscitur: quod & ipsum Latini erat nominis. Plutarchus in eodem Marcio Coriolano: Οὗτος ὁ Μάρκιος ἐπὶ αὐτῆς τῆς πόλεως τῆς Λαβικῶν ἦν ἢ τὸ Λαβικανῆς ἢ Πεδανῆς ἢ ἐπὶ Βολικῆς, ἀναστῆς αὐτῆς, καὶ κερὰ τῆς εἰλεν*. Hoc est: *Ita ipsa tandem opida Latinorum Marcus adortus, Tolerinos, Lavicanos, Pedanos, atque Bolanos, quum mænia defenderent, vi cepit*. Adparet ex Livii maximè verbis, Pedum opidum Lavicis fuisse propinquum, nec perinde longè à Româ disitum. Inter Lavicos fuisse situm & Præneste Tiburque, patet ex eiusdem Livii lib. VIII: ubi ita scriptum est: *Consules T. Aemilius Mamercinus & Q. Publius Philo Latinos, ob iram agrî amissi rebellanteis, in campis Feneclanâs [nulli hi usquam aliâs memorantur Feneclani. ego rescripserim Pedanis] fuderunt, castrisque exuerunt. ibi Publio, cuius ductu auspicioque res gesta erant, in deditionem accipiente Latinos populos, quorum ibi iuventus caesa erat; Aemilius ad Pedum exercitum duxit. Pedanos tuebatur Tiburs, Prænestinus, Veliternusque populus. venerant & ab Lanuvio Antioque auxilia. Paulo post: Anno insequenti, L. Furio Camillo, & C. Manio, consulibus, quo insignius omissa res Aemilio, superioris anni consuli, exprobraretur, Pedum armis virisque & omni vi expugnandum ac delendum, senatus fremat. coactique novi consules omnibus eam rem præverti, profiscuntur. Mox: Neque tamen nisi admodum à paucis populis Pedani adjuti sunt. Tiburtes Prænestinique, quorum ager propior erat, Pedum pervenere. Aricinos Lanuvinosque & Veliternos, Anstatiibus Volscis se conjungentes, ad Astura flumen Manius improvisè adortus fudit. Camillus ad Pedum cum Tiburtibus, maximè valido exercitu, maiore mole, quamquam aequè prospero eventu pugnat. tumultum maximè repentina inter prælium eruptio opidanorum fecit. in quos parte exercitus conversâ, Camillus non compulit solum eos intra mænia, sed eodem etiam die, quum ipsos auxiliaque eorum perculisset, opidum scalis cepit. Hinc fragmentum*

Fasto-

Fastorum consularium & triumphorum à ducibus Romanis actorum, quod Romæ in Capitolio visitur:

L. FVRIVS. SP. F. M. N. CAMILLVS. COS. DE. PEDANEIS. ET. TIBVR. TIBVS. AN. CDXV.

Porro Livius lib. VII: Gallos mox Præneste venisse, atque inde circa Pedum confedisse, auditum est. Aliquanto post: Dictator centum equites nocte super castra [hostium] in monteis evadere ac silvis se occultare jubet. ipse, ubi illuxit, in radicibus montium extendere aciem capit sedulo; ut adversus monteis consisteret hostis. Mox: Primò credere duces Gallorum, non descensuros in equum Romanos: deinde, ubi digressos repente viderunt; & ipsi avidi certaminis in prælium ruunt. Postea: Dictator iis, qui in monte erant, signum, quod convenerat, dedit. Vbi inde quoque novus clamor ortus, & tendere obliquo monte ad castra Gallorum visi sunt; tum metu, ne excluderentur, ommissa pugna est: cursuque effuso ad castra ferebantur. ubi quum occurrisset eis M. Valerius, magister equitum; qui, profligato dextro cornu, obequitabat hostium munimentis; ad monteis silvasque vertunt fugam. plurimique ibi à fallaci equitum specie excepti sunt. & eorum, quos pavor pertulerat in silvas, atrox cædes post sedatum prælium fuit. Adde jam huc & Horatii veterem commentatorem ad hæc poëtæ verba Epistolar. lib. I epist. IIII:

Albi, nostrorum sermonum candide iudex,
Quid nunc te dicam facere in regione Pedanâ?
Scribere, quod Casti Parmensis opuscula vincat?
An tacitum silvas inter reptare salubreis?

20

Ad quæ ita commentator: Pedana regio inter Tibur & Præneste fuit; ab opido Peditum, quod non longè fuit ab Urbe: sed modò non est. Patet ex his omnibus, fuisse Peditum opidum, ut dixi, inter Lavicos, Præneste, Tibur, atque Romam; propè Prænestinam viam, versus Prænestinos Tiburtinosque monteis. cui sanè descriptioni nullus æquè locus convenit, atque opidum nunc vulgari vocabulo Gallicano, ab sinistro dictæ viæ latere, XVII circiter millia passuum à Româ, IIII à Præneste distitum.

Cæterum eodem tractu, haud procul Pedito, fuit & SCAPTIA opidum; Plinio ac Festo memoratum. unde apud Dionysium lib. V inter alios Latii populos, quorum pleraque nomina corrupta sunt, Σκαπτιῶσι quoque leguntur; qui haud dubiè antè fuerant Σκαπτιῶσι, ut ibidem Πραγαστιῶσι. ut ab ipso Dionysio Σκαπτιῶσι, SCAPTINI, ut Πραγαστιῶσι, scripti. Plinius dicto lib. III cap. V; ubi antiqui Latii enumerat populos, qui jam tum sine vestigiis interierant: Scaptia, Pitulum, Politorium, Tellenæ. Pompeius Festus: Scaptia tribus à nomine urbis Scaptiæ adpellata; quam Pedani incolabant. Fuerit igitur fortè circa vicum, qui apud Veresim amnem (hunc à Gallicano opido in Anienem defluere, supra lib. I cap. X docui) vulgò dicitur Paserano. Apud Svetonium in Augusto cap. XL sic scriptum est: Comitiorum quoque pristinum jus reduxit: ac multiplici penâ coercito ambitu, Fabianis & Scapensibus, tribulibus suis, die comitiorum, ut quid à quoquam candidato desiderarent, singula millia nummum à se dividebat. Nemini hæcenus dubium fuit, quin eadem heic intelligeretur tribus, quæ Scaptia communi opidi nomine dicitur Festo. ego vero suspicor, ipsum scripsisse Svetonium, Scaptiensibus: quod sanè longè ἀναλογίωπον.

Intra Scaptiam & Peditum, intraque Gabios fuit PUPINIUS sive PUPINIENSIS AGER; vulgariter feminino genere adpellatus PUPINIA. Memoratur Varioni, Ciceroni, Livio, Columellæ, Valerio Maximo. Festus: Pupinia tribus à Pupinio adpellata est; vel à nomine agri, qui circa Tusculum est. Huic Pupinia tribus ita conjuncta fuit, ut de finibus aliquando suscepit bellum. Paulo post: Pupinia tribus ab agri nomine dicta, qui Pupinius adpellatur circa Tusculum urbem. Facile ego suspicor, supervacuum heic esse atque ab improbè curioso sciolo insertum vocabulum Tusculum; & intellexisse Festum urbem Romam. Livius lib. VIII: Tranquilla res jam Etruscis turbavit repentina defectio Umbrorum. ii, concitata omni juventute sua, & magnâ parte Etruscorum ad rebellionem compulsâ, tantum exercitum fecerant, ut, relicto post se in Etruriâ Decio, ad oppugnandam inde Romam ituros, jactarent. quod inceptum eorum ubi ad Decium consulem perlatum est; ad Urbem ex Etruriâ magnis itineribus pergit; & in agro Pupiniensi, ad famam intentus hostium, confedit. Nempe Umbri ex suâ Umbriâ, quæ ab sinistra erat Tiberis ripâ, transgresso Sabinorum agro & flumine Anienem, ad Vr-

ad Vr-

ad Urbem erant ducturi. itaque Decius quoque consul, traducto ex Etruriâ exercitu, ad alteram Urbis partem confedit. Idem Livius lib. xxvi: Hannibal infestius perpopulato agro Fregellano propter intercisos ponteis, per Frusinatem Ferentinatēque & Anagninum agrum in Lavicanum venit. inde Algidō Tusculum petiit. nec receptus mœnibus infra Tusculum dextrorsus Gabios descendit. inde in Pupiniam exercitu demisso, VIII millia passuum à Româ posuit castra. Quo propius hostis adcedebat, eo maior cædes fiebat fugientium; præcedentibus Numidis. pluresque omnium generum atque ætatum capiebantur. In hoc tumultu Fulvius Flaccus portâ Capenâ cum exercitu Romam ingressus, mediâ urbe per Carinas Esquilias contendit. inde egressus, inter Esquilinam Collinamque portam posuit castra. Inter hæc Hannibal ad Anienem fluvium, III millia passuum ab urbe castra admovit. Fuisse portam Collinam eam, quæ Salariam viam emittebat trans Anienem in Sabinos; quæque nunc vulgò dicitur *La porta Salaria*, vulgò notum est. ad mille fermè passus ab hac versus orientem hibernum fuisse Esquilinam portam, supra cap. 11 in descriptione urbis Romæ intelleximus. Ab hac igitur urbis parte inter Anienem Crabramque aquam & Gabios circa Prænestinam ac Lavicanam Latinamque vias fuit Pupinienis iste ager, ab urbe ad VIII millia passuum ut minimum extensus. Proximè urbem fuisse, ex eò colligitur, quòd Decius consul, Umbros ex Umbriâ Salarîâ viâ adventanteis excepturus, urbemque defensurus, in eo castra posuit. Huc jam adde naturam soli; quæ hodièque hoc terræ tractu durat. Varro Rusticar. rer. lib. 1 cap. VIII; ubi de terrâ macrâ loquitur: *Vt in Pupiniâ, neque arbores prolixas, neque viteis feraces, neque stramenta videre crassa possis, neque ficum mariscam: & arbores plerasque ac prata retorrída & muscosa.* Columella Rusticar. rer. lib. 1 cap. IIII, de M. Atilio Regulo loquens: *Pupiniâ, pestilentis simul & exilis agri, cultorem fuisse cum loquuntur historia.* Valerius Maximus lib. III cap. IIII: *Atilius Regulus, primi Punici belli gloria cladesque maxima, quum in Africâ insolentissime Carthaginis opes crebris victoriis contunderet, ac prorogatum sibi ob benè gestas res in proximum annum imperium cognosset; consulibus scripsit; Villicum in agello, quem VII jugerum in Pupiniâ habebat, mortuum esse, occasionemque nactum mercenarium, amoto inde rustico instrumento, discessisse. idèoque perere ut sibi successor mitteretur: ne, deserto agro, non esset, unde uxor ac liberi sui alerentur. Quæ postquam senatus à consulibus accepit; & agrum Atilii illicò colendum locari, & alimenta conjugii eius ac liberis præberi, resque, quas amiserat, redimi publicè iussit. Eamdem Pupiniæ sterilitatem & ipse innuit postea cap. VIII. Liberalitatis, inquit, duo sunt maximè probabiles fontes; verum iudicium, & honesta benevolentia. nam quum ab his oritur, tunc demum ei ratio constet. dono autem ipsi gratiam magnitudo quidem sua, sed efficaciorē aliquanto opportunitas conciliat. accedit enim pretio rei inestimabile momentum occasionis: quæ L. Fabium Max. tot ante secula ob parvam pecunia summam erogatam; ad hoc usque tempus laudabilem fecit. Captivos ab Hannibale, interpositâ pactione nummorum, receperat. quum à senatu non præstarentur, missi in Urbem filio, fundum, quem unicum possidebat, vendidit; eiusque pretium Hannibali protinus numeravit. Si ad calculos revocetur, parvum; utpote VII jugeribus, & hæc in Pupiniâ addictis redactum: si animo erogantis, omni pecuniâ maius. Non constare sibi hæc orationem, quivis facillè animadvertet. Quid enim hoc; Si animo erogantis revocetur? Alia exemplaria habent, si animum prærogantis: æquè vitiosè. Debere esse, erogantis, præcedens vox erogatam indicat. placet itaque doctissima magni amici nostri Iani Rutgersii correctio, quæ Variar. loc. lib. 1 cap. XVIII est huiusmodi: *Eiusque pretium protinus Hannibali numeravit; si ad calculos revocetur, parvum; utpote VII jugeribus, & hoc in Pupiniâ, addictis redactum: si ad animum populo Romano erogantis, omni pecuniâ maius.* Rationem, cur legat, populo Romano, addit, ut in cæteris omnibus, sagacissimam: nempe, scribi solitas esse eas voces singulis literis P. R. vel p. r. Cæterum Cicero quoque eandem Pupiniæ sterilitatem innuit in orat. 1 contra Rullum de Lege Agrariâ. *Agros, inquit, Vaticanum & Pupiniam cum suis optimis atque uberibus campis conferendos non putabunt.**

At in ipsis montibus inter Tibur atque Prænestē fuit opidum *AESVLA*, sive *AESOLA*, Horatio memoratum. unde opidani sunt Plinio lib. III cap. V inter eos populos, qui jam tum sine vestigijs interierant, *AESOLANI*, sive *AESVLANI*. Horatius Carm. lib. III odâ XXVIII:

— Eripe te mora :

*Ne semper udum Tibur & Aesula
Declive contempleris arvum, &
Telegoni juga parricida.
Fastidiosam desere copiam, &
Molem propinquam nubibus arduis:
Omitte mirari beata*

Fumum & opes strepitumque Roma.

Satis clarè ex his liquet, fuisse & ipsam *Aesulam* unà cum *Tibure* ac *Tusculo* Romæ propinquam. Vetus poëtæ commentator: *Vdum Tibur propter aquarum copiam. Aesula: nomen urbis alterius in latere montis constituta.* In eius haud dubiè montis latere, in quo & *Tibur* etiam & *Præneste* erant. nam inter *Tibur* & *Tusculum* nulli alii sunt montes; nisi colles, in quibus *Zagarollum* & *Columna* sunt opida. Apud *Velleium* *Paterculum* hæc leguntur: *Initio primi belli Punico Firmum & Castrum colonis occupata; & post annum Aesernia; postque xxii annos Aesulum & Alsiu: Fregellaque post biennium: proximoque anno, Torquato Sempronioque consulibus, Brundisium.* Corruptum heic esse genuinum annorum numerum *xvi*, vel *xvii*, in *xxii*; *Alsiu* deductam fuisse *L. Cæcilio Metello* iterum & *M. Fabio Butone* consulibus, anno urbis Romæ *1361*, supra lib. *ii* cap. *11* docui. Eo tempore in supra dictum quoque opidum *Aesulam* sive *Aesulan* deductam fuisse coloniam, minimè ego crediderim; quando hoc opidum adèò obscurum, uti uni tantum *Horatio* memoretur. quo & ipso tempore admodum tenue uti fuerit oportet, quando *Plinius*, cuius opus *1777* haud amplius annis *Horatio* posterius est, inter eos populos recenset *Aesulanos*, qui tum sine vestigiis interierant. *Fæsulæ* in *Etruriâ* & *Aesulum* in *Piceno* fuisse quidem colonias Romanas, supra lib. *ii* cap. *111* & *xi* intellectum. verum, quibus temporibus deductæ fuerint, nusquam hæcenus dispexi. suspicari itaque libet magis, quam argumentari, alterutram earum coloniartum heic memorasse *Velleium*.

HORTONA
opidum.

Porro ultra *Algidum*, montem & opidum *Aequorum*, circa *Lavicos* & *Præneste*, in confinio *Aequorum* agri fuit opidum *HORTONA*; quod *Livio* atque *Dionysio* memoratur. *Livius* lib. *111*: *Sequuntur consules, Q. Minucius, M. Horatius Pulvillus. cuius initio anni quum foris otium esset, domi seditiones iidem tribuni, eadem lex faciebat. ulteriusque ventum foret, ni, velut dedita opera, nocturno impetu Aequorum Corbione amissum presidium, nunciatum esset. Senatui consules vocant. jubentur subitariu scribere exercitum, & in Algidum ducere. Et paullo post: Horatius, quum jam Aequi, Corbione interfecto presidio, Hortanam etiam cepissent, in Algido pugnat: multos mortales occidit: fugat hostem non ex Algido modo, sed à Corbione Hortanâque.* De eadem re *Dionysius* ita lib. *x*: *Αἰκαιοὶ τε, οἱ νεωστὶ κατὰ πλεμνήσεις, ἐν τοῖς ὄπλοις αὐθῆς ἦσαν. ἢ οἱ μὲν ἀνεμύοντο αὐτῶν τυκτῆς ἐλασσόνες ἐπὶ Κορβίωνα πόλιν, πλὴν τε Φερεῶν τ' ἐν αὐτῇ, καί μιν ἀπὸ τῶν ἐπιπέδων, κατὰ Φαζαν' οἱ δὲ λοιποὶ μεγάλην χεῖρ' ἐπέβλαπτος ἐπὶ πόλιν Βιγτώνα & Λαλίναν ἔδρας, ἐξ ἐφόδου ὀδραμβαίων.* Id est: *Aequi etiam, nuper devicti, arma resumserunt. & misso per noctem juventutis robore; Corbionis presidium sopitum adgressi interfe-* 40 *cerunt. ceteri magno numero egressi, Pirtonem, Latina gentis opidum, primo impetu ceperunt.* Apud utrumque auctorem haud dubiè nomen hoc opidi Latini corruptum est. sic quidpe apud *Livium* antea legitur lib. *11*: *Casō Fabius & Sp. Furius consules sunt. Artonam, Latinam urbem, Aequi oppugnabant.* De eadem re *Dionysius* fine libri *viii*: *Αἰκαιοὶ μὲν εἰς τὴν Λαλίναν χώραν ἐμβαλόντες, ἀπὸ λασσαν αὐδραπέδα, ἢ βοσκήματα πικρά, ληστρικῶς ἐφόδῳ χρησιάζοντο. ἢ ἐπιπέδῳ τὸ πρῶτον αὐτοῖς κτ' ἔχον ἰχώρησε, ἢ ἐθῆς ὁ κολύσιον τὰ λοιπὰ ἐφαίνετο, Φερεῶν ἐπιπέδων ἀλογίστων, ληστρικῶς μὲν ὀκνεῖν ἐργεῖαν ὅσα ἐργασίαν ποιῆσαι, διωμὴ δὲ βαρεία ἐλασσόνες ἐπὶ πόλιν ὄρεος, κτ' κρητὸν αἰρέειν.* Id est: *Aequi, facta in Latinorum agros inruptione, abegerunt magnam vim mancipiorum atque pecorum repentino latrocinio. 50* *quumque viderent, primos conatus feliciter sibi successisse; rati, neminem deinceps obstaturum; eò progressi sunt audacia, uti non jam pradatoriâ manu, sed iusto exercitu opidum Horos invaderent, & vi caperent.* Heic equidem simulque supra lib. *x*, interpretes Latini, alii *Ortonam*, alii *Artonam*, ex *Livio* restituerunt. nec dubitavit hæcenus quisquam, quin unum idemque intellexerit utrobique opidum uterque auctor. & ipsa quoque *Livii* exemplaria utroque in libro variant; alia *Artonam*, alia *Ortonam*, nonnulla *Hortanam* referentia. At quia in plerisque prima syllaba est *Hor*;

est *Hor*; ut etiam apud Dionysium dicto lib. viii: & apud hunc etiam lib. x in secundâ syllabâ discretim ω omnino statuendum est, genuinum vocabulum fuisse *HORTONA*; Græcâ formatione οἰτών: ut *Ancona*, *Verona*, *Cremona*, *Dertona*; Græcis dicebantur Ἀγκών, Οὐγρών, Κρεμών, Δερτών. Apud Livium, præscripto loco, quum incuriâ imperiti exscriptoris in primâ syllabâ interisset ο, *Hortona*; alius id corrigendum censuit in *Artona*. De cætero, *Corbionem* opidum fuit fuisse ultra *Algidum*, sinistrorsum versûs *Præneste*, circa *Lavicanam* viam, suprâ lib. II cap. xvi in *Aequis* ostensum est. eodem igitur tractu circa *Præneste* & *Lavicos* fuit & *Hortona*.

- 10 Eodem circa *Aequorum* confinia tractu fuit *TOLERIA* quoque sive *TOLERIVM*, *Latinorum opidum*. Memoratur *Dionysio*, *Livio*, ac *Stephani* breviori. *Opidani* inde sunt *Plinio* lib. III cap. v *TOLERIENSES*: *Dionysio* autem & *Plutarcho* ac *Stephano*, *τολερῖνοι*, *TOLERINI*. Breviator *Stephani*: *τολερῖνον*, πόλις *Ἰπιδίας*. τὸ ἔθνικόν τολερῖνον. Id est: *Tolerium*, *opidum Italia*. unde gentilitium *Tolerinus*. *Livius* lib. II, de *Cn. Marcio Coriolano*: *Circeios profectus*, primum colonos inde *Romanos* expulit, liberamque eam urbem *Volscis* tradidit. inde in *Latinam* viam transversis tramitibus transgressus, *Satricum*, *Longulam*, *Pollustiam*, *Coriolos*, novella hæc *Romanis* opida ademittit. inde *Lavinium* recepit. tunc deinceps *Corbionem*, *Vitelliam*, *Trebiam*, *Lavicos*, *Pedum*, cepit. postremò ad Urbem à *Pedo* duxit: & ad *Fossas Cluiliæ*, v ab Urbe millia passuum, castra posuit. Nemo sanè dubitaverit, quin corruptum heic sit vocabulum *Trebiam*; quando nullum eo nomine circa hæc loca fuit opidum; *Dionysius* verò & *Plutarchus* in eadem *Marcii* expeditione habent *Toleriam*, circa *Lavicos*. quorum hic in vitâ *Marcii*, οὕτως, inquit, ὁ Μάρκιος ἐπ' αὐτὰς τὰς πόλεις τῶν Λατίνων ἦν. καὶ τολερῖνους, καὶ λαυκανοὺς, καὶ πεδανούς, ἐπὶ οἷς ἔβαιλαν, αὐτοὺς ἀνέλαυν, καὶ κρητὸν ἔλαυν. Id est: Ita ipsa *Latinorum opida* *Marcus* adortus, *Tolerinos*, *Lavicanos*, *Pedanos*, atque *Bolanos*, qui sese defendebant, vi cepit. Diversum ab utroque ordinem huius expeditionis refert *Dionysius* lib. viii; à *Circeis* ad *Toleriam*, *Bolas*, *Lavicos*, *Pedum*, *Corbionem*, *Coriolos*, *Bovillas*, *Laviniam*, ac tandem ad *Fossas Cluiliæ* ductum. καὶ ὁ Μάρκιος, inquit, ἔην ἐπὶ Διαιμελῆσιν, ἤκεν ἄγων τὴν δῶραμιν ἐπὶ Κιρκῆσιν πόλιν.
- 30 * — * . καὶ αὐτὰ ἐπὶ τολερῖνους ἐλαυνεῖν καὶ λατίνων οἴκας ἔθνευς. * — * . ἐπεὶ δὲ τὰ σώματα καὶ τὰ κρητὰ πάντα ἐξέκρημιτο, τὴν πόλιν ἐρημον κατέλιπον, ἀπὸ τῆς δῶραμιν ἐπὶ βαλακῶν πόλιν. * — * . ἐνπύθη δὲ τὴν δῶραμιν ἀναλαβὼν, ἦν ἐπὶ τὰς καλαυδῶνας λαβικανούς. Hoc est: *Marcus* itaque haud amplius cunctatus, *Circeum opidum* petiit. Postea: *Protinusque Tolerinos*, *Latina gentis* populum, adortus est. Haud multo post: *Exportatis tum opibus tum hominibus universis*, vacuum reliquit opidum; copiasque ad *Bolanorum* duxit opidum. Aliquantò post: *Hinc exercitum adversus Lavicanos movit*. *Opida Bolas & Vitelliam Aequis* adferuimus lib. II cap. xvi. Quocumque igitur ordine expeditionem suam egerit *Marcus*, patet ex omnibus tribus istis auctoribus, *Toleriam opidum* fuisse inter *Lavicos* & proximos *Aequorum* fineis. Cæterò apud *Macrobius* *Saturnalior.* lib. III cap. viii, quod est de carmine, quo evocari solebant dii tutelares, & urbes devoveri, ita scriptum est: *In antiquitatibus autem hæc opida inveni devota; Tonios, Fregellas, Gabios, Veios, Fidenas, intra Italiam*. Sanè quum *Tonios* hosce nemo alius agnoscat auctor, corruptum id quoque esse vocabulum, vehementer suspicor. utrùm autem *Talerios*, an verò *Volsinios* scripserit *Macrobius*, an quid aliud, haud temerè dixerim.
- 40

Atque hæc ferè sunt loca atque opida primi illius inter *Anienem* & mare *Prisci Latii*, antiquis auctoribus memorata; quorum situs, aut regio indicari potuit. Iam inde verò sub regibus *Romanorum* titulum *Prisci Latii* ad *Circeum* usque montem & *Tarracinam opidum* prolatum fuisse, suprâ sub finem capituli huius libri III ostensum est. In hoc igitur antiquo *Latio* à *Tiberi* & *Româ* ad *Circeum* usque *Plinio* lib. III cap. v recensentur populi permultorum opidorum, quæ neque alius memorantur auctoribus, neque quibus sieibus fuerint investigari possunt: utique, quum jam eius ætate sine vestigiis interierint. unde minus certum est, an ea vocabula sunt incorrupta, nec ne. sunt autem ista: *Bitulum*, *Tifata*, *Amiternum*; *Acieneses*, *Abolani*, *Bubetani*, *Cusvetani*, *Foretti*, *Hortenses*, *Manates*, *Macrales*, *Mutucamenses*, *Munientes*, *Numinienses*, *Olliculani*, *Ostulani*, *Querquetulani*, *Sisulenses*, *Turientes*, *Vimitellarii*, *Velsenses*, *Venetulani*. De his, & quibusdam aliis,

OLLICVLVM
opidum;

quorum nonnullos hætenus explicuimus, alios verò infra in Volscis indicabimus, sic tandem concludit: *Ita ex antiquo Latio LIII populi interièrè sine vestigiis.* Vni ex istis *Bubetani* Dionysio quoque memorantur lib. v. Olliculanorum verò opidum OLLICVLVM nescio an Floro quoque, & ex Floro Orosio Iornandique, dictum sit. sic quidpe apud Florum est lib. i cap. vii: *Postremus omnium fuit regum Tarquinius, cui cognomen Superbo ex moribus datum.* Mox: *Sic valida opida in Latio capta sunt, Ardea, Ocriculum, Gabii, Sueffa Pometia.* Eadem verba, ut pleraque Flori alia, in suum librum de Regnorum successione transcripsit Iornandes. Orosius lib. ii cap. iiii: *Opida valida in Latio per eum capta, Ardea, Ocriculum, Sinuessæ Pometia.* Iornandes haud multo post, sub primis consulis ita habet: *Nec secus Latini, Mamilio Tusculano duce, apud Regilli lacum expugnantur, vincuntur, atque subiunguntur. Ocriculum atque Corniculum, Soraque & Algidum, eorum urbes capta, provinciaeque effecta.* De Bovillis, pudet, sed triumphavere Romani. Heic saltem constabit, corruptum esse vocabulum Ocriculum. sic quidpe apud ipsum est Florum lib. i cap. xi: *Hætenus pro libertate: mox de finibus cum eisdem Latinis adsidue & sine intermissione pugnatum est. Sora (quis credat?) & Algidum terrori fuerunt: Satricum atque Corniculum provincia. de Verulis & Bovillis, pudet, sed triumphavimus.* Quia verò Ocriculi nomine una sola urbs in tota Italia memoratur in omni antiquitate, quæ fuit Umbrorum, hodièque vulgò dicitur *Otricoli*; minimè dubitandum est, quin & priori loco apud Iornandem simulque apud Orosium & ipsum Florum vocabulum id sit corruptum. nec ulla alia vox propius adcedit, quàm prædictum *olliculum*.

De cætero sunt Plinio dicto lib. iii cap. v *Sicani* quoque inter eos antiqui Latii populos, qui sine vestigiis tunc interierant. hos etiam aut corrupto esse vocabulo censeo; aut certè iidem intelligendi, qui Virgilio poëtæ sic nominantur pro Siculis, antiquissimis Latii incolis; ut supra dictum.

CAP. V.

De RUTVLIS.

Primis igitur illis Priscis Latinis ad mare contermini fuere ab ortu Solis hiberni RUTVLI; exiguum terræ angulum incolentes: ut qui hinc Lanuvinorum Latinorum & Laurentium, illinc Antiatiæ Volscorum, intus verò Coriolanorum Volscorum finibus claudebantur. Hos eiusdem generis cum Latinis, & quasi eorum partem fecit Virgilius cum imitatore suo Silio. Virgilius *Aeneid.* lib. vii, de Laviniâ, Latini filiâ:

*Multi illam magno è Latio totaque petebant
Ausoniâ. petis ante alios pulcherrimus omneis
Turnus; avis atavisque potens. quem regia conjux
Adjungi generum miro properabat amore.
Sed variis portenta deum terroribus obstant.*

Exiguo post, Fauni oraculum eâ de re citans:

*Subita ex alto vox reddita luco est
Ne pete connubii natam sociare Latinis,
O mea progenies; thalamis neu crede paratis.
Externi veniunt generi.*

Et postea ipse Latinus ita respondet Ilioneo, Aeneæ legato:

*Est mihi nata, viro quam gentis jungere nostra
Non patrio ex adyto sortes, non plurima cælo
Monstra sinunt. generos externis adfore ab oris.*

Aeneid. lib. xi ita Latinus rex in concilio concionatur:

*Est antiquus ager, Tusco mihi, proximus amni,
Longus in occasum, sineis super usque Sicanos:
Aurunci Rutulique ferunt.*

Hæc omnis regio è celsi plaga pinea montis

Cedat